

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

ANALIZA OPRAVDANOSTI USLUGE „PORODIČNI SARADNIK”

Podgorica, april 2022. godine

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

AUTOR:

Jasna Đuričić (Zavod za socijalnu i dječju zaštitu)

KOATORI:

Sanja Topalović (Zavod za socijalnu i dječju zaštitu)

Nataša Gospić (Zavod za socijalnu i dječju zaštitu)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

SADRŽAJ

UMJESTO PREDGOVORA.....	5
LISTA SKRAĆENICA	6
1. UVOD.....	8
2. METODOLOGIJA ANALIZE – FAZE, METODE I INSTRUMENTI.....	12
3. KONTEKST	17
3.1 OSNOVNI SOCIO-DEMOGRAFSKI I EKONOMSKI INDIKATORI ZA CRNU GORU	18
3.2 PREGLED NACIONALNOG ZAKONODAVNOG I STRATEŠKOG OKVIRA I RELEVANTNIH MEĐUNARODNIH DOKUMENATA S POSEBNIM FOKUSOM NA MJERE PORODIČNO-PRAVNE ZAŠTITE I ZAŠTITU PRAVA DJETETA	24
3.3 REFORMSKI PROCESI I KARAKTERISTIKE SISTEMA SOCIJALNE I DJEČJE ZAŠTITE U CRNOJ GORI S AKCENTOM NA ZAŠTITU DJECE I SEKUNDARNE PODATKE O DJECI BEZ RODITELJSKOG STARANJA I DJECI U RIZIKU OD GUBITKA RODITELJSKOG STARANJA.....	37
4. PODRŠKA PORODICI – TEORIJSKI KONCEPTI, POLITIKE I PRAKSE.....	56
5. ANALIZA USLUGE „PORODIČNI SARADNIK“	70
5.1 PROCES PILOTIRANJA USLUGE „PORODIČNI SARADNIK“ U CRNOJ GORI	70
5.2 PODACI O USLUZI „PORODIČNI SARADNIK“ IZ PERSPEKTIVE NEKIH PRETHODNIH ANALIZA .	73
5.3 PRIKAZ I ANALIZA KVANTITATIVNIH PODATAKA O PRUŽANJU I KORIŠĆENJU USLUGE „PORODIČNI SARADNIK“ U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2016 – 2021 GODINA	75
5.4 PRIKAZ PODATAKA PRIKUPLJENIH KVALITATIVNIM ISTRAŽIVANJEM.....	121
6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE.....	140
6.1 OPŠTE PREPORUKE.....	143
6.2 SPECIFIČNE PREPORUKE.....	144
7. LITERATURA	146
8. PRILOZI	153
Prilog br. 1: Rješenje o formiranju radne grupe za izradu Analize opravdanosti usluge „Porodični saradnik”	153
Prilog br. 2: Zapisnik sa sastanka radne grupe za izradu Analize opravdanosti usluge „Porodični saradnik” održanog dana 03.03.2021. godine	153
Prilog br. 3: Zapisnik sa sastanka radne grupe za izradu Analize opravdanosti usluge „Porodični saradnik” održanog dana 05.04.2021. godine;	153
Prilog br. 4: Predlog standarda usluge „Porodični saradnik“;.....	153

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Prilog br. 5: Vodič za dubinski polustrukturirani intervju sa korisnicima usluge „Porodični saradnik“;	153
Prilog br. 6: Vodič za fokus grupu sa stručnim radnicima - „porodičnim saradnicima“;	153
Prilog br. 7: Vodič za fokus grupu sa stručnim radnicima iz centara za socijalni rad – voditeljima slučaja, supervizorima i rukovodiocima službe;.....	153

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

UMJESTO PREDGOVORA

Ovim putem posebno bismo željeli da se zahvalimo članovima/icama radne grupe: **Svetlani Sovilj i Jeleni Raičević** (Ministarstvo finansija i socijalnog staranja), **Arzi Škrijelj** (Odsjek za inspekciju socijalne i dječje zaštite), **Neli Krnić** (Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori), **Emrahu Jefkaju** (JU Centar za socijalni rad za opštinu Herceg Novi), **Tatjani Sabolski** (NVO „Porodični centar” Kotor) i **Violeti Mrkic** (NVO „Impuls” Nikšić), koji/e su, uz **Jasnu Đuričić, Sanju Topalović i Natašu Gospić** (Zavod za socijalnu i dječju zaštitu), zaslužni/e za sačinjavanje ovog dokumenta i koji/e su izdvojili/e vrijeme i uložili/e trud i znanje u njegovo kreiranje.

Zahvalnost dugujemo i voditeljima/kama slučaja i rukovodiocima/teljicama iz centara za socijalni rad i stručnim radnicima/cama angažovanim na poslovima „porodičnih saradnika”, koji/e su aktivno participirali/e u istraživanju i doprinijeli/e identifikovanju aspekata bitnih za sagledavanje opravdanosti usluge „Porodični saradnik” i trasiranju puta za njen dalji razvoj.

Duboku zahvalnost dugujemo korisnicima/cama usluge „Porodični saradnik” – roditeljima, drugim odraslim članovima/cama porodica i djeci, koji su svojim učešćem u istraživanju pružili dragocjen doprinos sagledavanju različitih perspektiva značajnih za sveobuhvatnu procjenu dometa, specifičnosti, mogućnosti i granica ove usluge i kreiranju preporuka za unaprjeđenje njenog kvaliteta

Svim učesnicima/cama i saradnicima/cama se toplo zahvaljujemo na izdvojenom vremenu, aktivnoj participaciji, povjerenju koje su nam ukazali i spremnosti da podijele sa nama svoja iskustva, ideje i očekivanja, kao i viđenja mogućih promjena.

Nadamo se da će rezultati ove analize doprinijeti stabilnoj implementaciji i unaprjeđenju kvaliteta usluge „Porodični saradnik”, kao i podstaći interesovanje i inicijative za kreiranje šireg spektra usluga fokusiranih na podršku porodicama.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

LISTA SKRAĆENICA

BDP	Bruto domaći proizvod
CEDAW	Konvencija za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama
CRC	Konvencija o pravima djeteta
CRPD	Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
CSR	Centar za socijalni rad
DC	Dnevni centri
DD	Dodatak za djecu
DNJP	Dodatak za njegu i pomoć
EU	Evropska unija
GREVIO	Grupa eksperata Savjeta Evrope za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
INSPIRE	Tehnički paket sa sedam strategija za okončanje nasilja nad djecom
IOM	(eng. International Organization for Migration) Međunarodna organizacija za migracije
ISPACAN	Međunarodno udruženje za prevenciju zlostavljanja i zanemarivanja djece
LI	Lična invalidnina
LS	Lokalna samouprava
MGZ	Mala grupna zajednica
MICS	(eng. Multiple Indicator Cluster Survey) Istraživanje višestrukih pokazatelja
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
MOR	Međunarodna organizacija rada
MRSS	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
MFSS	Ministarstvo finansija i socijalnog staranja
NVO	Nevladina organizacija

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

NVU	Nevladino udruženje
OHCHR	Visoki komesarijat UN za ljudska prava
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OSI	Osobe sa invaliditetom
PA	Personalna asistencija
PNOS	Pojačan nadzor organa starateljstva
POP	Posebne obrazovne potrebe
PPP	(eng. purchasing power parity) paritet kupovne moći
PPS	(eng. purchasing power standard) standard kupovne moći
PS	Porodični saradnik
PSH	Porodični smještaj - hraniteljstvo
SE	Savjet Evrope
SWIS/ISSS	Integrirani informacioni sistem socijalnog staranja
WHO/SZO	Svjetska zdravstvena organizacija
UN	Ujedinjene nacije
UNDAF	Okvir za razvojnu pomoć Ujedinjenih nacija
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNICEF	Dječji fond Ujedinjenih nacija
USAID	Agencija SAD za međunarodni razvoj

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

1. UVOD

Usluga „Porodični saradnik“ u Crnoj Gori se implementira od 2015. godine. Najprije je prepoznata i pilotirana kao inovativna praksa, a sada iza sebe ima višegodišnji razvojni put obilježen značajnim postignućima, te je neophodno da bude adekvatno prepoznata u sistemu usluga socijalne i dječje zaštite i da dobije novi zamah uspostavljanjem stabilnog sistema finansiranja.

Usluga „Porodični saradnik“ je usmjerena na porodice sa djecom u kojima su prisutni rizici za izdvajanje djece, odnosno porodice u kojima su identifikovani činioci rizika od zanemarivanja i/ili zlostavljanja djece ili je prisutna opasnost od uvećanja stepena rizika po bezbjednost djece; porodice koje se pripremaju za povratak djeteta i po povratku djeteta sa alternativnog smještaja; porodice nakon sprovođenja mjera neodložne intervencije kada je osigurana bezbjednost nenasilnom roditelju i djetetu; porodice u kojima su roditelju/roditeljima izrečene mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, kao i porodice u kojima je djetetu izrečena vaspitna mjera pojačanog nadzora organa starateljstva.

Usluga se pruža neposredno u porodičnom domu, a inicijalno je obuhvatala fleksibilan paket materijalne pomoći, pomoći u vođenju domaćinstva i organizaciji života, unaprjeđenju roditeljskih vještina, restrukturiranju porodične dinamike ka efikasnijim modelima, uspostavljanju i poboljšanju kontakta sa službama u zajednici i dr.

U razmatranju opravdanosti usluge „Porodični saradnik“ veoma je važno pozicionirati i sagledati ovu uslugu u kontekstu opštih reformskih procesa u Crnoj Gori, posebno imajući u vidu usmjeravanje sistema socijalne i dječje zaštite ka izgradnji mreže usluga, te središnje mjesto koje obezbjeđivanje usluga ima u svim relevantnim dokumentima. Generalno, koncept pružanja usluga zasniva se na konceptu ljudskih prava i uključuje osnaživanje korisnika, a pluralitet pružalaca usluga doprinosi stvaranju ambijenta u kojem različiti akteri imaju priliku da kroz međusobnu razmjenu promišljanja, iskustava iz prakse i ideja, razvijaju inovativne pristupe i grade kvalitetnije usluge. Prelazak sa institucionalne zaštite na sistem kontinuiteta usluga u zajednici je kompleksan i zahtjevan proces.

Analiza opravdanosti usluge „Porodični saradnik“ bazira se na sagledavanju širih kontekstualnih faktora i narastajućih izazova koji se reflektuju na funkcionisanje crnogorskih porodica sa djecom, rezultirajući povećanim potrebama roditelja za podrškom u ostvarivanju i povezivanju različitih funkcija i uloga.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

U cilju dokumentovanja izraženih potreba velikog broja porodica u Crnoj Gori za uslugom „Porodični saradnik“, što predstavlja jedan od ključnih indikatora prilikom razmatranja opravdanosti navedene usluge, analiza se bavi pitanjima razumjevanja roditeljstva i odgojne uloge porodice u kontekstu mijenjajućih realnosti, činiocima rizika za izdvajanje djece iz porodica i perspektivama za prevazilaženje identifikovanih rizika kroz širok spektar usluga namjenjenih porodicama, koje bi trebalo da pokrivaju tri nivoa preventivnog djelovanja: univerzalnu prevenciju; selektivnu prevenciju i indikovanu prevenciju. Po savremenim međunarodnim standardima prevencija i tretman posmatraju se kao dio intervencijskog spektra.

Roditeljstvo se ne dešava u socijalnom vakuumu. Širi kontekst, odnosno uticaj faktora iz šire sredine oblikuju postupke roditelja i sveukupne uslove u kojima se dijete razvija. Važne faktore u toj mreži odnosa čine i rođaci, prijatelji, karakteristike radnih mjesta na kojima roditelji rade, edukativni sistemi i specifičnosti društvenog sistema i struktura u kojima se odvija roditeljstvo (specifičnosti kulture, religije, ekonomije). Važno je napomenuti da taj širi kontekst roditeljstva može da dopuni ili „popravi“ efekte roditeljstva u slučajevima kada su roditelji „nedovoljno dobri“ u svom roditeljstvu i kada im je potrebna podrška.

Analiza razloga za upućivanje djece na alternativni smještaj u zemljama zapadnog Balkana (Žegarac, 2014) pokazala je da ovi razlozi predstavljaju kumulaciju različitih faktora, među kojima dominiraju siromaštvo i zanemarivanje djece, te da se to događa u kontekstu nepostojanja preventivnih i interventnih službi koje targetiraju specifične populacije djece i porodica u riziku od izdvajanja djece.

Razvoj usluga podrške za život u zajednici, kao i ponude različitih savjetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga koje mogu biti koncipirane kao samostalne usluge ili se pružati u sklopu drugih usluga i mjera, doveli su do inovativnih praksi i novih usluga i pristupa porodicama sa djecom kojima prijete rizik od izdvajanja. Ovi pristupi (za očuvanje i ponovno ujedinjenje porodice) usmjereni su na podsticanje razvoja, dobrobiti i osiguranja bezbjednosti djeteta u porodičnom okruženju pružanjem fleksibilne, intenzivne i blagovremene podrške roditeljima i široj porodičnoj mreži, oslanjajući se na resurse zajednice.

Mnoga empirijska istraživanja pokazala su da su rane intervencije i ostale intervencije u zajednici usmjerene na povećanje roditeljskih kompetencija i sistemsku podršku porodici najdjelotvornije. **Usluga „Porodični saradnik“ koncipirana je da pruži podršku porodicama u slučajevima kada su dijete ili roditelji osujećeni u njihovim razvojnim tokovima, obuhvatajući cijeli porodični sistem.**

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Primarni podaci na kojima se analiza bazira referišu na period od početka 2016. godine, kada je NVO „Porodični centar“ Kotor započeo sa pružanjem usluge „Porodični saradnik“, do sredine 2021. godine. **U posmatranom periodu u uslugu je bilo uključeno ukupno 255 porodica, sa 489 odraslih članova i 667 djece.**

Porodice koje su koristile ili koriste uslugu „Porodični saradnik“ uglavnom karakterišu višegodišnji i isprepleteni problemi uklapanja u širi socijalni sistem, problemi u obavljanju osnovnih socijalnih, profesionalnih, finansijskih i svakodnevnih porodičnih uloga, te problemi u razvijanju i održavanju odnosa unutar i van porodice, što ih svrstava u tzv. „multiproblemske porodice“, odnosno porodice sa višestrukim i kompleksnim teškoćama ili drugačije rečeno porodice sa složenim i brojnim potrebama.

Od ukupnog broja porodica koje su koristile uslugu, iz 5 porodica (2% od ukupnog broja porodica) izmješteno je 15 djece (2.2% od ukupnog broja djece). Ovi podaci upućuju da ovako koncipirana i realizovana usluga ispunjava svoju bazičnu svrhu, odnosno da osnažuje porodice i prevenira izdvajanje djece iz porodica.

Posebno je značajan trenutak u kome je ova analiza realizovana s obzirom na to da je nedavno istekla Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja sa akcionim planom 2017-2021, kojom je projektovano da usluga „Porodični saradnik“ do kraja 2021. godine bude dostupna korisnicima/porodicama u svim crnogorskim opštinama, a još više iz razloga predstojećih značajnih inoviranja Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, što bi trebalo da obezbjedi uslove za unaprjeđenje sistema usluga, uključujući i šire mogućnosti za uspostavljanje novih usluga. **U tom smislu analiza je adekvatno pozicionirana da generiše podatke i informacije na osnovu kojih donosioci odluka mogu razviti politike i mjere u cilju podsticanja razvoja usluga usmjerenih na podršku porodici.**

Analiza je strukturirana u više cjelina. Nakon uvodnog dijela, **u drugoj cjelini**, detaljno je prikazana metodologije analize, sa osvrtom na etička pitanja i ograničenja. **U trećoj cjelini** razučeno i slojevito je skiciran širi kontekst koji uključuje: pregled osnovnih demografskih i ekonomskih indikatora za Crnu Goru; pregled najvažnijih strateških i zakonskih dokumenata koji trasiraju puteve razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori, sa naglaskom na propisima i politikama relevantnim za djecu bez roditeljskog staranja i za djecu pod rizikom od gubitka roditeljskog staranja na nacionalnom i međunarodnom nivou; osvrt na reformske procese i postignuća, te prikaz transformacije i aktuelnog okvira sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori, bazirano na sekundarnim podacima. Unutar ove cjeline, posebna pažnja posvećena je podacima o djeci na alternativnom smještaju, razlozima razdvajanja od roditelja i djeci u riziku od gubitka roditeljskog staranja, koji dodatno osvjetljavaju područja gdje je porodicama neophodna obuhvatnija i intenzivnija podrška kako bi se preveniralo izmještanje djece.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

U četvrtoj cjelini izloženi su teorijski koncepti na kojima se baziraju savremeni pristupi u oblasti socijalne i dječje zaštite, sa fokusom na pristupima relevantnim za konceptualizaciju usluge „Porodični saradnik“. **U petoj cjelini** prikazani su rezultati analize usluge „Porodični saradnik“, i to kroz: skiciranje pređenog puta u pilotiranju ove usluge u Crnoj Gori, uključujući i nalaze iz nekih prethodnih analiza i istraživanja koji referišu na prepoznatost potencijala ove usluge; prikaz i analizu kvantitativnih podataka o pružanju i korišćenju usluge „Porodični saradnik“ u periodu od početka 2016. do sredine 2021. godine i prezentovanje nalaza kvalitativnog istraživanja usluge, sa posebnim naglaskom na korisničkoj perspektivi. **U šestoj, završnoj cjelini**, sadržani su glavni zaključci, utemeljeni na integraciji svih prethodno prikazanih i analiziranih podataka, i preporuke sistematizovane u dvije ravni, kao opšte preporuke usmjerene na struktuiranje okvira politika fokusiranih na podršku porodici i roditeljstvu, i specifične preporuke usmjerene na utemeljenje i specifikaciju standarda usluge „Porodični saradnik“.

Svrha analize je da pruži sistematski prikaz relevantnih karakteristika porodica koje su koristile ili koriste uslugu „Porodični saradnik“, da dokumentuje opravdanost ove usluge kroz sagledavanje višestrukih potreba i izazova sa kojima se suočavaju mnoge crnogorske porodice, da doprinese izbalansiranoj procjeni dosadašnjih efekata ove usluge osvetljavanjem i deskripcijom gledišta ključnih aktera uključenih u njenu implementaciju, i to: voditelja slučaja iz centara za socijalni rad, članova porodica koje su koristile ili koriste ovu uslugu i stručnih radnika koji su angažovani kao porodični saradnici, te da ponudi okvir za standardizaciju usluge i izgradnju metodologije praćenja njenih rezultata.

U tom kontekstu, kao ključna pitanja na koja će ova analiza ponuditi odgovore izdvajaju se:

- Kakav je širi socio-demografski, ekonomski i društveno-politički kontekst u Crnoj Gori i sa kakvim izazovima se suočavaju porodice sa djecom u aktuelnom trenutku?
- Da li, kako i u kojoj mjeri su usluge za podršku porodici prepoznate u relevantnim nacionalnim i međunarodnim zakonskim, strateškim i drugim dokumentima?
- Koji su činioci rizika za izdvajanje djece iz porodica i kakvu podršku porodice i djeca imaju na raspolaganju unutar postojećeg sistema institucija i usluga?
- Kakvi trendovi su prisutni kroz vrijeme u vezi sa upućivanjem djece na alternativno staranje i razlozima za izdvajanje djeteta/djece iz porodica?
- Da li uslugu „Porodični saradnik“ zaista koriste porodice kojima je ona namjenjena?

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

- Kakva su iskustva ključnih aktera (roditelja, drugih odraslih članova porodica i djece, uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ te voditelja slučaja u CSR i stručnih radnika angažovanih kod pružaoca usluge) u vezi sa pružanjem i korišćenjem ove usluge?

Zavod za socijalnu i dječju zaštitu realizovao je **Analizu opravdanosti usluge „Porodični saradnik“** shodno zahtjevu Ministarstva finansija i socijalnog staranja broj 16-109-128/20-7368/1, kao vanredni zadatak u okviru redovnih aktivnosti definisanih članom 121 Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti¹ i članom 25 Uredbe o organizaciji i načinu rada državne uprave².

Svi izrazi koji se u ovom dokumentu koriste za fizička lica u muškom rodu podrazumijevaju iste izraze u ženskom rodu.

2. METODOLOGIJA ANALIZE – FAZE, METODE I INSTRUMENTI

Zavod za socijalnu i dječju zaštitu je, rješenjem br. 01-162 od 23.02.2021. godine, formirao radnu grupu za potrebe izrade Analize opravdanosti usluge „Porodični saradnik“³. Članovi/ce radne grupe **dali su dragocjen doprinos u konceptualizaciji metodologije analize i u kreiranju predloga standarda za uslugu „Porodični saradnik“**⁴. Takođe, članovi/ce radne grupe iskazali su nepodijeljeno i čvrsto uvjerenje da je usluga „Porodični saradnik“, jedinstvena usluga u postojećem sistemu usluga socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori, iz razloga što u fokusu kontinuirano ima porodicu kao cjelinu i da su potrebe za ovom uslugom, a povezano sa tim i njena utemeljenost i opravdanost, nesporni, prvenstveno imajući u vidu višestruke promjene i izazove sa kojima se suočava veliki broj porodica u aktuelnom trenutku. **Istakli su da je neophodno da se razvije više usluga tog tipa, odnosno usluga usmjerenih na porodicu, s obzirom da upravo takve usluge najviše nedostaju u sistemu socijalne i dječje zaštite.**

¹ Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti („Službeni list Crne Gore”, br. 027/13 od 11.06.2013, 001/15 od 29.07.2015, 047/15 od 18.08.2015, 056/16 od 23.08.2016, 066/16 od 20.10.2016, 001/17 od 09.01.2017, 031/17 od 12.05.2017, 042/17 od 30.06.2017, 050/17 od 31.07.2017, 059/21 od 04.06.2021 i 145/21 od 31.12.2021)

² Uredba o organizaciji i načinu rada državne uprave („Službeni list Crne Gore”, br. 118/20 od 07.12.2020, 121/20 od 10.12.2020, 001/21 od 04.01.2021, 002/21 od 05.01.2021, 029/21 od 17.03.2021, 034/21 od 02.04.2021, 041/21 od 20.04.2021, 085/21 od 04.08.2021, 011/22 od 01.02.2022)

³ Rješenje o formiranju radne grupe i zapisnici sa održanih sastanaka nalaze se u prilogima

⁴ Predlog standarda usluge „Porodični saradnik“ nalazi se u prilogima ovog dokumenta

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Nakon usvajanja plana izrade analize i koncipiranja strukture samog dokumenta, realizovane su slijedeće aktivnosti:

- Analiza literature
- Prikupljanje, obrada i analiza kvantitativnih podataka o odvijanju usluge „Porodični saradnik“ i karakteristikama porodica, odraslih članova i djece, obuhvaćenih uslugom za period od početka 2016. godine do polovine 2021. godine
- Kvalitativno istraživanje koje je uključilo ključne aktere (članove porodica koje su koristile uslugu, voditelje slučaja i „porodične saradnike“)

Takav kombinovani metodološki pristup, odnosno **pristup konvergentnog dizajna**, koristi potencijale kako kvalitativnog tako i kvantitativnog metoda na način koji omogućava pribavljanje različitih, ali komplementarnih podataka relevantnih za predmet analize, čime **analiza daje sveobuhvatan kontekst za donosiocce odluka o opravdanosti usluge**.

Analiza literature uključuje: opsežan pregled postojećih zakonskih, podzakonskih i strateških dokumenata u oblasti socijalne i dječje zaštite, sa naglaskom na propisima i politikama relevantnim za djecu bez roditeljskog staranja i djecu u riziku od gubitka roditeljskog staranja na nacionalnom i međunarodnom nivou; uvid u veliki broj relevantnih formalnih i neformalnih dokumenata, izvještaja i analiza koje se bave statusom djece i porodica u Crnoj Gori, kao i analiza o funkcionisanju centara za socijalni rad i drugih institucija i službi u sistemu socijalne i dječje zaštite, sa posebnim fokusom na podatke o djeci obuhvaćenoj određenim pravima iz socijalne i dječje zaštite; pregled dostupnih istraživanja iz regiona u vezi sa temama zaštite djece i podrške porodici, kao i određenih međunarodnih dokumenata, smjernica, priručnika, udžbenika i metodičkih publikacija koje se odnose na lokalni i globalni kontekst ili komparativne prakse. Posebna pažnja posvećena je relevantnim teorijskim konceptima i modelima prakse na kojima se baziraju savremeni pristupi u oblasti socijalne i dječje zaštite.

Iscrpna analiza literature trasirala je put za konceptualizaciju ključnih istraživačkih pitanja, identifikaciju učesnika u analizi i kreiranje istraživačkih instrumenata, te obezbjedila okvir za razumijevanje i interpretaciju nalaza izloženih u ovom dokumentu.

Kvantitativni podaci o implementaciji usluge „Porodični saradnik“ u Crnoj Gori prikupljeni su od pružaoca usluge NVO „Porodični centar“ iz Kotora putem, za potrebe ove analize, posebno osmišljenog formulara za statističko izvještavanje (Excel dokument). Formular je obuhvatio niz aspekata važnih za sistematski opis odvijanja usluge i karakteristika porodica uključenih u uslugu. Posebna pažnja posvećena je sagledavanju strukture djece u ovim porodicama, diferencirano prema uzrastu, polu,

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

uključenosti u obrazovni sistem, školskom uzrastu i drugim relevantnim aspektima. Formular za prikupljanje podataka o pružanju i korišćenju usluge „Porodični saradnik“ finalizovan je u drugoj polovini aprila 2021. godine i prosleđen pružaocu usluge, koji je 10.05.2021. godine dostavio sve tražene podatke.

Kvalitativno istraživanje, koje je omogućilo sticanje dubinskog uvida u potrebe, iskustva i doživljaje ključnih aktera u implementaciji usluge „Porodični saradnik“ sprovedeno je u periodu jun–oktobar 2021. godine, **na prigodnom uzorku porodica uključenih u uslugu, stručnih radnika/voditelja slučaja iz CSR i „porodičnih saradnika“**, odnosno stručnih radnika direktno angažovanih na pružanju usluge, putem fokus grupa i polustrukturiranih intervjuja.

Slijedi nekoliko osnovnih informacija o metodama/tehnikama korišćenim u istraživanju. **Fokus grupe** smatraju se djelotvornim metodom prikupljanja relevantnih kvalitativnih podataka u socijalnom kontekstu, gdje učesnici mogu izraziti svoje stavove i razmotriti ih u kontekstu mišljenja drugih učesnika. Pored toga, ova metoda prikupljanja podataka percipira se kao veoma efikasna u odnosu na vrijeme i troškove istraživanja.

Intervju je planirani oblik komunikacije između voditelja intervjuja i osobe s kojom se razgovara s namjerom spoznavanja, sticanja uvida i pojašnjenja doživljaja, iskustava i potreba sagovornika, a sa svrhom razumjevanja osobe i planiranja adekvatne pomoći. Intervju je najosnovniji i najšire primjenjivani izvor prikupljanja informacija iz razloga što je najslabiji uobičajenoj socijalnoj interakciji, te istovremeno pruža mogućnost prikupljanja uzoraka verbalnog i neverbalnog ponašanja neke osobe.

Važno je napomenuti i to da je u određenom broju slučajeva korišćena forma grupnog, odnosno zajedničkog ili porodičnog intervjuja, bilo da je riječ o roditeljskom paru, roditelju i djetetu/djeci ili nekoj drugoj kombinaciji članova iz jedne/iste porodice. Pri tome svim članovima porodice posvećena je dužna pažnja i svaki od članova je imao priliku da iznese vlastito mišljenje, a međusobna interakcija članova proširila je spektar dobijenih informacija.

Organizovane su **tri fokus grupe** (dvije sa voditeljima slučaja i jedna sa „porodičnim saradnicima“ i **27 grupnih i individualnih dubinskih polustrukturiranih intervjuja** sa porodicama, odnosno članovima porodica koje su koristile uslugu. Fokus grupe i intervjui su zbog nepovoljne epidemiološke situacije izazvane pandemijom COVID-19 organizovani i sprovedeni online preko zoom platforme.

Pažljivo su pripremljeni vodiči za svaku grupu učesnika u kvalitativnom istraživanju: vodič za fokus grupe sa voditeljima slučaja; vodič za fokus grupu sa stručnim radnicima angažovanim na poslovima „porodičnih saradnika“, kao i vodič za individualne i grupne dubinske polustrukturirane intervjuje sa članovima porodica koje su koristile uslugu

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

„Porodični saradnik“. Vodiči su izrađeni na temelju svrhe i ciljeva analize opravdanosti usluge, te uvida u postojeće dokumente o ovoj usluzi i stanje u praksi, a zamišljeni su kao fleksibilni okvir, koji intervjuer može prilagoditi specifičnom kontekstu svake grupe. Svi vodiči su imali sličan uvodni dio u kojem su pojašnjeni svrha, cilj, način istraživanja kao i etički aspekti. Zajednički elementi su:

- ✓ Pozdravljanje učesnika i izražavanje zahvalnosti na dolasku, predstavljanje istraživača, predstavljanje istraživanja kroz glavnu svrhu i cilj;
- ✓ Pojašnjavanje načina rada: informisanje o trajanju fokus grupe/intervjua, informisanje o strukturi razgovora u fokus grupi/intervjuu (uvodna, ključna i zaključna pitanja), informisanje o važnosti dijeljenja ličnog iskustva i doprinosa svih učesnika fokus grupe/intervjua;
- ✓ Pojašnjavanje ključnih etičkih pitanja: snimanje razgovora, anonimnost sudjelovanja, mogućnost odustajanja, mogućnost uvida u rezultate;
- ✓ Dobijanje i utvrđivanje saglasnosti za snimanje i korišćenje podataka u analitičke svrhe.

Prilikom izbora učesnika u fokus grupama i intervjuima ključni princip je bio da su dobro upoznati sa uslugom „Porodični saradnik“, odnosno **da ispunjavaju kriterijum „učesnika bogatih informacijama“**. Takođe, nastojalo se, prije svega kod izbora porodica, da se obezbjedi izbalansirana uključenost porodica iz svih regiona Crne Gore, te da budu obuhvaćene porodice različite po svojim strukturalnim, etničkim i drugim relevantnim karakteristikama. Struktura svih učesnika obuhvaćenih kvalitativnim istraživanjem detaljnije će biti izložena u dijelu dokumenta posvećenom analizi dobijenih podataka. Podaci će se analizirati sažimanjem prema ključnim tematskim okvirima u odnosu na prethodno navedene grupe učesnika.

U sprovođenju istraživanja posebna pažnja je bila posvećena pitanjima koja se tiču: štete i korisnosti; informisane saglasnosti; privatnosti i povjerljivosti, kako bi se u svim fazama rada osiguralo poštovanje visokih etičkih standarda.

Na početku svake fokus grupe učesnicima je obrazložena svrha i cilj istraživanja, upoznati su s načinima korišćenja podataka, te je sa njima diskutovana i dogovorena mogućnost za snimanje razgovora i razjašnjen princip povjerljivosti informacija. Svi učesnici fokus grupa dali su usmenu saglasnost za učešće u istraživanju, izražavajući da su razumjeli navedene okolnosti učestvovanja.

Posebnu pažnju s obzirom na tok istraživanja i pristup istraživača zahtijevale su porodice, odnosno članovi porodica koje su koristile uslugu „Porodični saradnik“, a naročito djeca iz ovih porodica. Porodice su prvu informaciju o istraživanju dobile od voditelja slučaja iz CSR, koji su u saradnji sa istraživačem učestvovali u izboru porodica i

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

obezbjedili početnu saglasnost članova porodica za učešće u intervjuu. Pri tome odrasli članovi porodica koji su prihvatili da učestvuju u istraživanju imali su mogućnost da izaberu da li žele individualni ili grupni intervju. Ukoliko su iskazali potrebu za grupnim/porodičnim intervjuom, kako bi se čuli glasovi više osoba unutar porodice, uključujući i perspektivu djece, sama porodica se dogovarala ko će sve uzeti učešće u intervjuu i o tome obavještavala voditelja slučaja radi daljeg planiranja u pogledu mjesta i vremena održavanja intervjuja. Nekim porodicama je mogućnost da u intervjuu učestvuje više članova porodice pojačala motivaciju da sudjeluju u istraživanju i ulila dodatnu sigurnost, ublažavajući doživljaj neizvjesnosti, nesigurnosti i strepnje od nepoznatog, što je bilo potencirano najavljenim odvijanjem intervjuja online, a s kojim okruženjem određeni odrasli/roditelji nijesu imali prethodna iskustva i samim tim se nijesu osjećali dovoljno komforno.

Porodicama, odnosno članu/članovima koga/koje je porodica delegirala kao svog/svoje predstavnika/ke, voditelj slučaja je obezbjedio tehničke uslove za nesmetano odvijanje intervjuja sa istraživačem, na način što su se svi intervjui organizovali u prostorijama CSR, uz korišćenje IT infrastrukture kojom raspolažu centri. Voditelji slučaja nijesu prisustvovali intervjuima s porodicama, ali su bili fizički dostupni da na poziv porodice pruže pomoć u slučaju eventualnih tehničkih problema (prekida internet konekcije i sl.). Sve to je zahtjevalo veoma složenu koordinaciju i usklađivanje između istraživača, voditelja slučaja iz izabranih CSR i uključenih porodica, što se reflektovalo na dužinu trajanja istraživanja, produžavajući vrijeme potrebno za realizaciju predviđenog broja intervjuja sa porodicama. Važno je naglasiti veliko zalaganje voditelja slučaja i nesebičnu podršku koju su pružili istraživaču u organizaciji i realizaciji istraživanja sa porodicama i tako omogućili da porodice koje su prihvatile da učestvuju u istraživanju budu ispitane pod jednakim uslovima, što teško da bi bilo moguće da su razgovori sa porodicama vođeni u drugačijim aranžmanima (npr. preko njihovih mobilnih telefona).

Prilikom samog intervjuisanja, istraživač je ponovo detaljno pojasnio svrhu istraživanja i tražio pristanak za učešće od svakog pojedinačnog člana porodice. S obzirom da je u istraživanju učestvovao i određen broj djece, pored saglasnosti roditelja/staratelja za njihovu participaciju u istraživanju, dodatno je provjeravano sa djecom kako se osjećaju, kako razumiju svrhu istraživanja i prezentovane okolnosti učestvovanja te da li žele učestvovati u razgovoru. Sva djeca uključena u istraživanje bila su na uzrastu od 10 i više godina i mogla dati svoj informisani pristanak/saglasnost. Članovi porodice su uglavnom manifestovali neugodnost ili kolebljivost po pitanju snimanja razgovora u kojim uslovima je procjenjeno kako bi insistiranje na snimanju bilo etički neprimjereno, pa je istraživač vodio pisane bilješke intervjuja sa porodicama.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Ograničenja istraživanja su prije svega u domenu nemogućnosti neposrednog kontakta sa učesnicima fokus grupa i intervjuja, koje su zbog nepovoljne epidemiološke situacije izazvane pandemijom COVID – 19 realizovane online putem zoom aplikacije. To je predstavljalo posebno otežavajuću okolnost pri organizaciji i realizaciji dubinskih intervjuja sa članovima porodica koje su koristile uslugu „Porodični saradnik“, koja je premošćena zahvaljujući velikom angažovanju voditelja slučaja iz CSR. Međutim, visoka involviranost voditelja slučaja u proces izbora porodica koje će participirati u istraživanju i njihovog motivisanja za učešće mogla je usloviti da u uzorku budu prekomjerno zastupljene porodice koje imaju posebno dobra iskustva u saradnji sa centrom, a da su porodice koje su iz bilo kog razloga nezadovoljne postupanjem CSR odbile da učestvuju u istraživanju. Takođe, stavovi voditelja slučaja prema usluzi „Porodični saradnik“ mogli su u nekoj mjeri oblikovati i obojiti mišljenje i odnos članova porodice prema istoj, bilo u povoljnijem ili u nepovoljnijem svijetlu.

Pored navedenog, ograničenja analize nalaze se i u domenu nepotpunosti i nedovoljne usaglašenosti korišćenih zvaničnih podataka o djeci bez roditeljskog staranja i djeci u riziku od gubitka roditeljskog staranja, koji u manjoj ili većoj mjeri variraju od jednog do drugog izvora, a veoma su značajni u procjeni potreba za uslugom „Porodični saradnik.“

3. KONTEKST

U ovoj cjelini razučeno i slojevito se prikazuju širi kontekstualni faktori važni za sagledavanje potreba za uslugom „Porodični saradnik“ i planiranje daljeg razvoja ove usluge. Polazi se od pregleda osnovnih demografskih i ekonomskih indikatora za Crnu Goru, a zatim daje pregled najvažnijih strateških i zakonskih dokumenata koji trasiraju puteve razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori, sa naglaskom na propisima i politikama relevantnim za djecu bez roditeljskog staranja i za djecu pod rizikom od gubitka roditeljskog staranja na nacionalnom i međunarodnom nivou. Nakon toga, slijedi osvrt na reformske procese i postignuća, te prikaz transformacije i aktuelnog okvira sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori, bazirano na sekundarnim podacima. Posebna pažnja posvećena je podacima o djeci na alternativnom smještaju, razlozima razdvajanja od roditelja i djeci u riziku od gubitka roditeljskog staranja, koji dodatno osvjetljavaju područja gdje je porodicama neophodna obuhvatnija i intenzivnija, podrška kako bi se preveniralo izmještanje djece.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

3.1 OSNOVNI SOCIO-DEMOGRAFSKI I EKONOMSKI INDIKATORI ZA CRNU GORU

Crna Gora pokriva teritoriju od 13.812 km² i ima populaciju od 620.029 stanovnika (Popis, 2011.), od kojih su 306.236 muškarci (49.4%), a 313.793 žene (50.6%).

Po popisu stanovništva u 2011. godini, u Crnoj Gori živi **145.126 djece** uzrasta ispod 18 godina. Ova populacija u ukupnom stanovništvu učestvuje sa 23.4%. Unutar dječije populacije ima 75.367 ili 51.9% muške i 69.759 ili 48.1% ženske djece.

Prosječna starost stanovništva 2011. godine bila je 37.2 godine, dok je prosječna starost djece iznosila 9 godina.

Prema MONSTAT-ovim procjenama stanovništva sredinom 2019. godine u Crnoj Gori je bilo 622.028 stanovnika. Broj djece iznosio je 135.533 ili 21.8% od ukupnog broja stanovnika. Radno sposobno stanovništvo ili stanovništvo staro 15 do 64 godine čini 414.768 stanovnika odnosno 66.7% od ukupnog broja stanovnika. Stanovništvo starosti 65 i više godina čini 95.643 stanovnika, odnosno 15.4% od ukupnog broja stanovnika. Na osnovu prirodnog priraštaja na 1.000 stanovnika Crne Gore, broj stanovnika se godišnje poveća za jednog stanovnika. Na 1.000 stanovnika godišnje se sklopi 5.7 brakova, što predstavlja stopu nupcijaliteta, dok je stopa divorcijaliteta 1.4. Stopa migracija u Crnoj Gori iznosi 10.5, što znači da je na 1.000 stanovnika 10.5 lica promijenilo svoje mjesto prebivališta u okviru granica Crne Gore. Očekivano trajanje života na rođenju u 2019. godini je 76.7 godina.

Godine 2020. Crna Gora je imala 621.838 stanovnika, od čega 134.959 mlađih od 18 godina (MONSTAT, 2020). Primjenom stopa rizika od siromaštva na te brojke procijenjeno je da 152.350 ljudi u Crnoj Gori, uključujući 45.481 djece, doživljava dohodovno siromaštvo (UNICEF, 2021)⁵.

Prema Svjetskoj banci crnogorska ekonomija je 2020. godine doživjela pad od 14.9%, dok je procjena MMF nešto nepovoljnija i iznosi 15,2% (prema UNICEF, 2021)⁶.

Svojim geografskim položajem Crna Gora pripada srednjem Mediteranu, odnosno Južnoj Evropi. Nalazi se u jugozapadnom dijelu Balkanskog poluostrva i izlazi na Jadransko more, pa je ona balkanska i jadransko-mediteranska zemlja. Glavni grad je Podgorica, a prijestonica Cetinje. Crna Gora se graniči na istoku i sjeveroistoku sa

⁵ UNICEF (2021): Zaštita djece u Crnoj Gori od siromaštva tokom i nakon pandemije: Poziv za sprovođenje multisektorskog pristupa, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

⁶ UNICEF (2021): Zaštita djece u Crnoj Gori od siromaštva tokom i nakon pandemije: Poziv za sprovođenje multisektorskog pristupa, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Srbijom, na zapadu i sjeverozapadu s Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom, na istoku sa Kosovom i na jugoistoku s Albanijom.

Crna Gora se uobičajeno dijeli na tri regiona, primorski, centralni/središnji i sjeverni, koji se značajno razlikuju po svojim geografskim, demografskim, ekonomskim i drugim karakteristikama, te sveukupnim resursima od značaja za nesmetano zadovoljavanje potreba stanovništva.

Tabela br. 1: Regioni Crne Gore, osnovni pokazatelji (izvor: Popis stanovništva 2011, Zavod za statistiku MONSTAT)

Regioni Crne Gore	Stanovništvo	Površina (km ²)	Gustina naseljenosti	Stanovništvo %	Teritorija %
Sjeverni region	177.837	7.304	24.35	28.7	52.9
Središnji region	293.509	4.917	59.69	47.3	35.6
Primorski region	148.683	1.591	93.45	24.0	11.5

Crna Gora je administrativno podijeljena na dvadeset četiri opštine i jednu gradsku opštinu – Golubovci, koja je u sastavu Glavnog grada Podgorica.

Shodno popisu iz 2011. godine, primorski region čine opštine: Bar, Budva, Herceg Novi, Kotor, Tivat i Ulcinj; središnji region čine: Glavni grad Podgorica, Prijestonica Cetinje i opštine Danilovgrad i Nikšić, a sjeverni region čine opštine: Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Plav, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak.

Glavni i najveći grad je Podgorica, koji se nalazi u centralnom regionu. Površina glavnog grada iznosi 108 km². Po popisu stanovništva iz 2011. godine, u Glavnom gradu Podgorici zajedno sa gradskom opštinom Golubovci i opštinom Tuzi živi 187.937 stanovnika, što predstavlja oko 30% ukupnog crnogorskog stanovništva, od čega je u Opštini Golubovci naseljeno 16.231 stanovnika, a u Opštini Tuzi 12.096 stanovnika.

Distribucija stanovnika po opštinama Crne Gore, te broj i udio djece u populaciji stanovništva opština prikazani su u tabeli broj 2 (prema Popisu 2011. godine).

Tabela br. 2: Distribucija stanovnika po opštinama Crne Gore i broj i udio djece u strukturi stanovništva opština (izvor: Popis stanovništva 2011, Zavod za statistiku MONSTAT)

Opštine	Broj stanovnika	Broj djece	Udio djece u stanovništvu opština
---------	-----------------	------------	-----------------------------------

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Andrijevica	5.071	1.119	22.1%
Bar	42.048	9.485	22.6%
Berane	33.970	8.871	26.1%
Bijelo Polje	46.051	11.729	25.5%
Budva	19.218	4.266	22.2%
Cetinje	16.657	2.998	18.0%
Danilovgrad	18.472	3.884	21.0%
Herceg Novi	30.864	6.229	20.2%
Kolašin	8.380	1.721	20.5%
Kotor	22.601	4.576	20.2%
Mojkovac	8.622	1.921	22.3%
Nikšić	72.443	16.594	22.9%
Plav	13.108	3.583	27.3%
Pljevlja	30.786	5.862	19.0%
Plužine	3.246	581	17.9%
Podgorica	185.937	45.667	24.6%
Rožaje	22.964	7.271	31.7%
Šavnik	2.070	373	18.0%
Tivat	14.031	3.025	21.6%
Ulcinj	19.921	4.718	23.7%
Žabljak	3.569	653	18.3%
Crna Gora	620.029	145.126	23.4%

Iz tabele se može uočiti da udio djece u stanovništvu opština varira u rasponu od 17.9% u opštini Plužine do čak 31.7% u opštini Rožaje. U 2011. godini, u šest opština i to: Rožaje, Plav, Berane, Bijelo Polje, Podgorica i Ulcinj, učešće dječije populacije je veće nego na nivou cijele Crne Gore. Sve ostale opštine imaju niže učešće djece u ukupnoj populaciji od prosjeka na nivou države.

Djeca nastanjena na teritoriji Glavnog grada Podgorice, Gradske opštine Golubovci i opštine Tuzi čine 31.5% od ukupnog broja djece u Crnoj Gori, dok je udio djece u stanovništvu navedenih opština 24.6%, odnosno svaki četvrti stanovnik ovih opština mlađi je od 18 godina.

Struktura djece po dobnim grupama prikazana je u tabeli broj 3.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Tabela br. 3: Struktura djece po dobnim grupama, Popis 2011.

Struktura djece po dobnim grupama	Broj	Procenat
Do 1 godine (0 godina)	7.899	5.4%
Od 1 do 3 godine	23.809	16.4%
Od 4 do 5 godina	14.406	9.9%
Od 6 do 9 godina	31.266	21.5%
Od 10 do 14 godina	41.371	28.5%
Od 15 do 17 godina	26.375	18.2%
Ukupno	145.126	100.0%

Uočava se da je u ukupnoj populaciji djece, prema Popisu iz 2011., najmanje djece bilo na uzrastu mlađem od jedne godine te da je više starije djece.

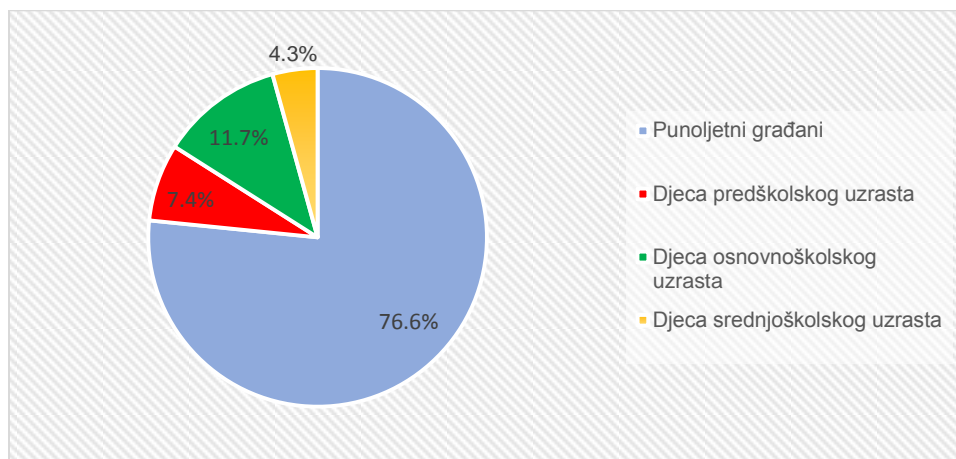
Kada se djeca grupišu prema školskom uzrastu, dobija se slijedeća raspodjela: djece predškolskog uzrasta (mlađa od 6 godina) ima 46.114 i ona čine 31.8% dječje populacije u Crnoj Gori, odnosno 7.4% od ukupnog stanovništva Crne Gore; djece osnovnoškolskog uzrasta (od 6 do 14 godina) ima 72.637 i ona čine 50% od ukupnog broja djece u Crnoj Gori ili 11.7% od ukupnog stanovništva, tj. svaki deseti stanovnik Crne Gore je osnovnoškolskog uzrasta; djece srednjoškolskog uzrasta (od 15 do 17 godina) je 26.375 i ona čine 18.2% djece u Crnoj Gori, odnosno 4.3% ukupnog stanovništva.

U grafikonu broj 1 prikazano je učešće djece po dobnim grupama u ukupnom stanovništvu Crne Gore.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 1: Učešće djece po dobnim grupama u ukupnom stanovništvu, Popis 2011.

Prema popisu stanovništva, domaćinstava i stanova iz 2011. godine u Crnoj Gori ima **192.242 domaćinstava**. Prosječno domaćinstvo ima 3.2 člana. **Domaćinstvom se smatra svaka porodična ili druga zajednica lica koja zajedno stanuju i zajednički troše svoje prihode za podmirivanje osnovnih životnih potreba (stanovanje, ishrana i dr.).**

Najviše domaćinstava 89.559 živi u Središnjem regionu što je 47% od ukupnog broja domaćinstava u Crnoj Gori. U Primorskom i Sjevernom regionu taj procenat je znatno niži i iznosi 26%, odnosno 27%. Nema značajnijih razlika u prosječnom broju članova domaćinstva po regionima. Domaćinstvo u Primorskom regionu u prosjeku ima 3, u Središnjem 3.3, a u Sjevernom 3.4 člana.

U naseljima gradskog karaktera živi 126.087 domaćinstava, što predstavlja 66% od ukupnog broja domaćinstava u Crnoj Gori. Prosječan broj članova domaćinstva u gradskim naseljima je 3.2, a u ostalim 3.3.

U Crnoj Gori najviše ima domaćinstava koja se sastoje od jedne porodice i to 73%. Svega 7% domaćinstava je sastavljeno od dvije ili više porodica, a čak 20% su neporodična domaćinstva. Važno je napomenuti da od 38.650 neporodičnih domaćinstava 90% su samačka tj. jednočlana domaćinstava, a 10% su višečlana neporodična domaćinstva.

Ukupan broj porodica u Crnoj Gori je 167.177. Prosječan broj članova jedne porodice je 3.3. **Osnovna porodica je, u najužem smislu, definisana kao zajednica dva ili**

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

više lica koji žive u istom domaćinstvu i koji predstavljaju bračne ili vanbračne partnere sa ili bez djece, kao i jednog roditelja sa djecom (Popis, 2011).

Crna Gora je mala, otvorena ekonomija koju Svjetska banka klasifikuje u kategoriju zemalja sa gornjim srednjim dohotkom. Bruto domaći proizvod (BDP) Crne Gore na kraju 2019. godine iznosio je 4.951 miliona eura, dok je u 2018. godini iznosio 4.633 miliona eura. BDP per capita/po stanovniku u 2019. godini iznosio je 7.959 eura, dok je u 2018. godini iznosio 7.495 eura. Realna stopa rasta BDP-a bila je 4.1%.

Iako je bogatija od većine ekonomija Jugoistočne Evrope koje nijesu dio EU crnogorska ekonomija se suočava sa nizom strukturnih izazova (Svjetska banka, 2016, prema UNICEF, 2021). Činjenica da Crna Gora nema svoju valutu, već koristi euro, ograničava opseg mjera monetarne politike koje joj stoje na raspolaganju. Nesrazmjerno veliko oslanjanje na strani kapital čini crnogorsku ekonomiju ranjivom na iznenadne promjene preferencija investitora, kao što je to bio slučaj tokom globalne finansijske krize.

Gotovo 30% radne snage angažovano je u neformalnom sektoru (Svjetska banka, 2016, prema UNICEF, 2021), a zvanična stopa nezaposlenosti je bila visoka (15%) čak i prije krize povezane s pandemijom COVID-19 (MONSTAT, 2021, prema UNICEF, 2021)⁷.

Crna Gora je obnovila nezavisnost 2006. godine i iste godine postala 192. članica Ujedinjenih nacija. Iste godine, 23. oktobra, podnijela je sukcesorsku izjavu za set Konvencija UN-a, čija je bila potpisnica u ranijoj državnoj zajednici Srbije i Crne Gore. Crna Gora je 2007. godine postala 47. članica Savjeta Evrope, a 2017. godine 29. članica NATO-a.

Proces pristupanja Evropskoj uniji predstavlja središnji element političkog okruženja u Crnoj Gori, koji ima karakteristike doktrinarnog čvorišta sa velikim kapacitetom uticaja na nacionalne politike, uključujući i socijalnu politiku i strateška opredjeljenja u oblasti socijalne i dječje zaštite.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU je potpisan 15. oktobra 2007. godine, a stupio je na snagu 1. maja 2010. godine, dok su pregovori o pristupanju EU otvoreni u junu 2012. godine. U dosadašnjem toku pregovora otvorena su sva pregovaračka poglavlja, od kojih su tri privremeno zatvorena.

---

⁷ UNICEF (2021): Zaštita djece u Crnoj Gori od siromaštva tokom i nakon pandemije: Poziv za sprovođenje multisektorskog pristupa, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

3.2 PREGLED NACIONALNOG ZAKONODAVNOG I STRATEŠKOG OKVIRA I RELEVANTNIH MEĐUNARODNIH DOKUMENATA S POSEBNIM FOKUSOM NA MJERE PORODIČNO-PRAVNE ZAŠTITE I ZAŠTITU PRAVA DJETETA

Oblast socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori pravno je regulisana različitim zakonskim i podzakonskim aktima.

Crna Gora je Ustavom definisana kao država socijalne pravde zasnovana na vladavini prava. Zakonom se uređuje način ostvarivanja ljudskih prava i sloboda kada je to neophodno za njihovo ostvarivanje, uključujući i socijalna prava koja obezbjeđuje država. Propisano je da država obezbjeđuje materijalnu sigurnost licu koje je nesposobno za rad i nema sredstva za život (član 67 stav 2 Ustava Crne Gore)⁸. Ustavom se jemči posebna zaštita lica sa invaliditetom (član 68), da porodica, majka i dijete uživaju posebnu zaštitu (član 72 i član 73), da dijete uživa prava i slobode primjereno njegovom uzrastu i zrelosti i da se posebno štiti od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe (član 74). Članom 9 Ustava propisano je da su **potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, te da se neposredno primjenjuju u slučajevima kada su određeni odnosi uređeni drugačije od unutrašnjeg zakonodavstva**. Ovim određenjem se verifikuje direktno pravno dejstvo međunarodnih ugovora (uključujući Konvenciju o pravima djeteta sa protokolima).

Od 2010. godine, Crna Gora je intenzivirala rad na usaglašavanju unutrašnjeg zakonodavstva s međunarodnim standardima i usvojenim dokumentima. Donijeti su važni sistemski zakoni, odnosno izmjenjeni i dopunjeni zakoni koji neposredno ili posredno utiču na ostvarivanje prava djeteta, među kojima su najznačajniji: Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti; Zakon o zaštiti od nasilja u porodici; Porodični zakon; Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku; Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti⁹ određuje ciljeve i principe socijalne i dječje zaštite, korisničke grupe, prava u oblasti socijalne i dječje zaštite, kriterijume za njihovo korišćenje i finansiranje. Takođe, definiše ustanove socijalne i dječje zaštite, kao i druge oblike organizovanja, njihovo poslovanje, nadzor, vrste poslova u socijalnoj i dječjoj

⁸ Ustav Crne Gore, „Službeni list CG“, br. 1/2007 od 25.10.2007.

⁹ Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, „Službeni list Crne Gore“, br. 027/13 od 11.06.2013, 001/15 od 29.07.2015, 047/15 od 18.08.2015, 056/16 od 23.08.2016, 066/16 od 20.10.2016, 001/17 od 09.01.2017, 031/17 od 12.05.2017, 042/17 od 30.06.2017, 050/17 od 31.07.2017, 059/21 od 04.06.2021 i 145/21 od 31.12.2021)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

zaštiti i uslove za njihovo obavljanje, kao i uslove za licenciranje. Zakonskim rešenjima, pored ostalog, podstiče se proces deinstitutionalizacije, odnosno proces inkluzije i zaštita posebno ugroženih grupa u najmanje restriktivnom okruženju, promovišu se usluge u zajednici i promjena položaja korisnika usluga od pasivnog primaoca ka aktivnom učesniku i saradniku u procesu ostvarivanja prava iz socijalne i dječje zaštite.

Prema Zakonu o socijalnoj i dječjoj zaštiti prava iz socijalne i dječje zaštite su: osnovna materijalna davanja i usluge socijalne i dječje zaštite¹⁰. Korisnik je pojedinac **odnosno porodica**, koji su ostvarili pravo iz socijalne i dječje zaštite, odnosno za koje se sprovodi postupak za ostvarivanje prava¹¹.

Iako ne sadrži definiciju djeteta bez roditeljskog staranja Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti targetira djecu bez roditeljskog staranja i djecu čiji roditelji nijesu u mogućnosti da se o njima staraju kao podgrupe djece koje se posebno štite u ostvarivanju ciljeva socijalne i dječje zaštite¹².

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti je **restriktivan u odnosu na smještaj djece u ustanovu**, koji se može realizovati samo kada centar za socijalni procjeni da se ne mogu obezbijediti ostanak djeteta u porodici niti porodični smještaj-hraniteljstvo, odnosno kada takvi oblici smještaja nisu u najboljem interesu djeteta, dok **dijete mlađe od 3 godine ne može biti smješteno u ustanovu, osim uz saglasnost ministarstva nadležnog za socijalnu i dečju zaštitu**¹³.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti koncipiran je tako da je za njegovu primjenu u punom kapacitetu bilo neophodno donijeti i niz podzakonskih akata među kojima su najznačajniji:

- Pravilnik o organizaciji, normativima, standardima i načinu rada centra za socijalni rad;
- Pravilnik o bližim uslovima i standardima za obavljanje stručnih poslova u socijalnoj i dječjoj zaštiti;
- Pravilnik o uslovima, programu i načinu polaganja stručnog ispita u socijalnoj i dječjoj zaštiti;
- Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje i oduzimanje licence za rad stručnim radnicima u oblasti socijalne i dječje zaštite;
- Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje, suspenziju i oduzimanje licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite;

¹⁰ Član 11 Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti

¹¹ Član 19, stav 4 Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti

¹² Član 4 stav 2 tačka 1 Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti

¹³ Član 70 Zakona o socijalnoj i dečjoj zaštiti

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima za smještaj djece i mladih u ustanovu i malu grupnu zajednicu;
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluge smještaja odraslih i starijih lica;
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluge smještaja u prihvatilištu-skloništu;
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja;
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici;
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima savjetodavno-terpijskih i socijalno-edukativnih usluga, i drugi¹⁴.

Porodični zakon uređuje brak i odnose u braku, odnose roditelja i dece, usvojenje, porodični smještaj (hraniteljstvo), starateljstvo, izdržavanje, imovinske odnose u porodici i postupke nadležnih organa u vezi sa bračnim i porodičnim odnosima.¹⁵ Takođe, Porodičnim zakonom je ustanovljen niz mjera kojima se predupređuju teže posljedice neodgovarajućeg staranja o detetu.

Prema Porodičnom zakonu svako je dužan da obavjesti centar za socijalni rad o povredi prava djeteta za koju sazna¹⁶. Posebno se naglašava dužnost organa pravosuđa, drugih organa, medicinskih, obrazovnih i drugih ustanova, nevladinih organizacija i građana da obavjeste organ starateljstva¹⁷ čim saznaju da roditelj nije u mogućnosti da vrši roditeljsko pravo¹⁸.

Organ starateljstva je dužan da roditeljima pruža odgovarajuće oblike pomoći i podrške i da preduzima potrebne mjere radi zaštite prava i najboljeg interesa djeteta, a na osnovu neposrednog saznanja ili obavještenja¹⁹. Nalaže se da organ starateljstva odmah po prijemu obavještenja ispita slučaj i preduzme odgovarajuće mjere za zaštitu prava djeteta²⁰. Na prve naznake ugrožavanja interesa djeteta neodgovarajućim postupcima roditelja, organ starateljstva upozorava roditelje na propuste i pruža pomoć u pravilnom vaspitanju i podizanju djeteta, a može ih uputiti da se sami ili sa djetetom obrate određenom savjetovalištu, zdravstvenoj, socijalnoj, vaspitnoj ili drugoj odgovarajućoj

¹⁴ Detaljne informacije o pravilnicima navedene u literaturi

¹⁵ Porodični zakon, "Sl. list RCG", br. 1/2007 i "Sl. list CG", br. 53/2016 i 76/2020;

¹⁶ Član 5., stav 4. PZ

¹⁷ Termin „organ starateljstva“ se u Porodičnom zakonu poistovećuje sa centrom za socijalni rad (čl. 5 PZ)

¹⁸ Član 80., stav 2. PZ

¹⁹ Član 80., stav 1. PZ

²⁰ Član 80. Stav 3. PZ

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

ustanovi²¹. Kad je roditeljima potrebna trajnija pomoć i usmjeravanje u vršenju roditeljskih prava i dužnosti ili je neophodno neposredno praćenje stanja i uslova u kojima dijete živi, organ starateljstva odrediće nadzor nad vršenjem roditeljskog prava u pogledu djece ili u pogledu pojedinog djeteta²². U ovom postupku se utvrđuje program nadzora i određuje lice koje će pratiti razvoj djeteta, kontrolisati postupke roditelja, podnositi periodične izveštaje organu starateljstva i preduzimati druge mere u interesu djeteta.

U slučajevima kada roditelj nesavjesno vrši prava i dužnosti prema djetetu sud u vanparničnom postupku može donijeti odluku o ograničenju roditeljskog prava, koji postupak pokreće sud po službenoj dužnosti ili na predlog organa starateljstva, drugog roditelja ili djeteta. Ograničenjem roditeljskog prava roditelju se može oduzeti vršenje jednog ili više prava i dužnosti prema djetetu, osim dužnosti da izdržava dijete²³. Posebno je istaknuto, da se roditelju oduzima pravo da živi sa djetetom samo u slučajevima kada u većoj mjeri zanemaruje podizanje i vaspitanje djeteta ili zbog prilika u porodici postoji opasnost za pravilno podizanje djeteta. Smatra se da roditelj u većoj mjeri zanemaruje podizanje i vaspitanje djeteta naročito ako ne brine dovoljno o ishrani, higijeni, odijevanju, medicinskoj pomoći, redovnom pohađanju škole, ne sprječava dijete u štetnom druženju, skitnji, prosjačenju ili krađi²⁴. Radi se o veoma rigidnom obliku uticaja države na odnos roditelja i djeteta za kojim se, po pravilu poseže tek u nedostatku drugih, manje restriktivnih, solucija. Najrestriktivnija reakcija, utvrđena Porodičnim zakonom, jeste lišavanje roditeljskog prava koja se primenjuje kod zloupotrebljavanja roditeljskog prava ili grubog zanemarivanja roditeljske dužnosti.²⁵ Zloupotreba roditeljskog prava postoji naročito ako roditelj fizički, seksualno ili emocionalno zlostavlja dijete, izrabljuje dijete prisiljavajući ga na pretjerani rad, ili na rad koji ugrožava moral, zdravlje ili obrazovanje djeteta, odnosno na rad koji je zabranjen zakonom ili podstiče dijete na vršenje krivičnih djela, razvija loše navike i sklonosti i sl. Grubo zanemarivanje dužnosti podrazumeva okolnosti kada roditelj napusti dijete ili se uopšte ne stara o osnovnim životnim potrebama djeteta sa kojim živi, kada izbegava da izdržava dijete ili da održava lične odnose sa djetetom sa kojim ne živi, odnosno sprečava održavanje ličnih odnosa djeteta i roditelja sa kojim dijete ne živi; ako s namjerom i neopravdano izbegava da stvori uslove za zajednički život sa djetetom koje se nalazi u ustanovi socijalne i dječje zaštite. Sa jedne strane, ovakva intervencija je suprotstavljena pravu djeteta da živi sa roditeljima a sa druge strane se radi o složenim okolnostima koje nije jednostavno decidno utvrditi. Stoga je Zakonom utvrđeno da su

---

²¹ Član 81. PZ

²² Član 82. PZ

²³ Član 85., stav 1. i stav 2. PZ i član 86., stav 1. PZ

²⁴ Član 85 stav 3. PZ

²⁵ Član 87. PZ

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

mjere kojima se zadire u porodični život dopuštene samo ako se zaštita članova porodice ne može obezbjediti na manje restriktivan način, pružanjem usluga socijalne i dečje zaštite.²⁶ Roditeljsko pravo se može vratiti odlukom suda a na predlog samog roditelja ili organa starateljstva kada prestanu razlozi zbog kojih je došlo do lišavanja roditeljskog prava.²⁷

Porodični zakon direktno ne daje definiciju djeteta bez roditeljskog staranja, već članom 157. određuje da dijete bez roditeljskog staranja i dijete čiji je razvoj ometen prilikama u sopstvenoj porodici može biti smješteno u drugu porodicu radi čuvanja, njege i vaspitanja, te da u drugu porodicu može biti smješteno i vaspitno zapušteno dijete, kao i dijete sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Međutim, u članu 178. Porodičnog zakona definisano je da se pod starateljstvo stavlja dijete koje je bez roditeljskog staranja, a članom 230. precizirano da će se pod starateljstvo staviti dijete čiji su roditelji: 1) umrli, nestali, nepoznati ili su nepoznatog prebivališta najmanje mjesec dana; 2) lišeni roditeljskog prava; 3) lišeni poslovne sposobnosti; 4) zloupotrijebili ili grubo zanemarili vršenje roditeljskog prava; 5) odsutni i nijesu u mogućnosti da se redovno staraju o njemu, a nijesu ga povjerali na čuvanje i vaspitanje licu za koje je organ starateljstva utvrdio da ispunjava uslove za staraoca, na koji način se indirektno određuje i pojam djeteta bez roditeljskog staranja u Porodičnom zakonu.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici²⁸ propisuje obavezu i određuje mehanizme koordinacije aktivnosti svih organa i ustanova u zaštiti žrtava nasilja. Prema ovom zakonu centar za socijalni rad obrazuje multidisciplinarni stručni tim u cilju izrade plana pomoći žrtvi i koordinira svim aktivnostima u procesu podrške žrtvi, u skladu sa njenim potrebama i izborom. Takođe, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici postavlja dodatne garancije zaštite djece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom, obavezujući centre za socijalni rad da vode evidenciju djece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom na teritoriji jedinice lokalne samouprave; da najmanje jednom mjesečno obilaze porodice u kojima su smještena ili žive djeca sa smetnjama u razvoju i lica sa invaliditetom, kontrolišu postupanje prema tim licima i na osnovu utvrđenog stanja o tome sačinjavaju pisani izvještaj; da najmanje jednom u šest mjeseci nadležnom ministarstvu podnose izvještaj o stepenu ostvarivanja socijalne zaštite djece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom.

---

²⁶ Član 5. PZ

²⁷ Član 91. PZ

²⁸ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, „Službeni list Crne Gore“, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Prema Zakonu o postupanje prema maloljetnicima u krivičnom postupku²⁹ iz krivičnih sankcija isključuju se djeca koja nisu navršila 14 godina života i prema njima se ne može voditi krivični postupak³⁰. U ovim slučajevima krivična prijava se odbacuje i ili se postupak obustavlja, a podaci o djelu i izvršiocu će se proslediti organu starateljstva radi preduzimanja daljih mjera³¹. Tužilac može da od centra za socijalni rad zatraži izveštaj o ličnosti djeteta i prilikama u kojima živi, radi utvrđivanja okolnosti pod kojima je krivično djelo učinjeno, ranijeg života deteta i njegovim ličnim karakteristikama³². Centar za socijalni rad obavještava organe pravosuđa o primjeni vaspitnih naloga³³, krivičnih sankcija³⁴, vaspitnih mera, odnosno mera posebnih obaveza³⁵. Centar za socijalni rad učestvuje i u izvršenju institucionalnih mjera i kazne maloljetničkog zatvora³⁶ i dužan je da djetetu nakon izvršenja institucionalne mere ili kazne maloletničkog zatvora obezbjedi potrebnu pomoć³⁷.

Osim promjena na nivou zakonodavstva i rada službi, rad na reformama je praćen i unaprijeđenjem strateškog okvira. Aktuelni strateški okvir razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori definisan je prvenstveno kroz Strategiju razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period 2018-2022, Strategiju razvoja sistema socijalne zaštite starijih za period 2018-2022, Strategiju za ostvarivanje prava djeteta za period 2019-2023 i Strategiju održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine. Nedavno su istekle Strategija za integraciju lica sa invaliditetom za period 2016-2020, Strategija zaštite od nasilja u porodici za period 2016-2020 i Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja za period od 2017-2021.

Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period od 2018 do 2022 godine donijeta je u cilju: unapređenja normativnog okvira i sistema kvaliteta u socijalnoj i dječjoj zaštiti, i to prvenstveno u odnosu na standarde usluga socijalne i dječje zaštite, sistem licenciranja pružalaca usluga, sistem licenciranja stručnih radnika, sistem akreditacije programa obuke, organizaciju, normative, standarde i način rada u centrima za socijalni rad i supervizijsku podršku; daljeg razvoja i unapređenja usluga socijalne i dječje zaštite; smanjivanja broja korisnika koji koriste uslugu smještaja u

---

²⁹ Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, „Službeni list Crne Gore“, br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018

³⁰ Član 2, Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

³¹ Član 47, Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

³² Član 69, Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

³³ Član 13, Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

³⁴ Član 98, Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

³⁵ Član 126 – 127, član 129, član 131, član 133, član 134 i član 137 – 138, Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

³⁶ Član 148 - 149, član 180 Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

³⁷ Član 181, Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

ustanovama socijalne i dječje zaštite, s posebnim osvrtom na djecu; daljeg razvoja i unapređenja usluge porodičnog smještaja-hraniteljstva, s posebnim osvrtom na nesrodničko hraniteljstvo; većeg učešća lokalnih uprava u unapređenju kvaliteta socijalne i dječje zaštite u lokalnim zajednicama i povećanja učešća organizacija civilnog društva, nevladinih organizacija, privrednih društava, predzetnika i fizičkih lica u pružanju usluga socijalne i dječje zaštite na održiv način. Za ostvarivanje ciljeva Strategije predviđen je niz mjera i zadataka, među kojima su u kontekstu ove analize posebno relevantne mjere: nastavak deinstitucionalizacije, podrška porodici i unapređenje nesrodničkog hraniteljstva (mjera 3.3) i uspostavljanje inovativnih usluga (mjera 3.4), unutar kojih su istaknuti slijedeći zadaci:

- U okviru transformacije JU Dječji dom „Mladost” Bijela razvijati uslugu porodični saradnik i prelazne stambene jedinice (zadatak 3.3.2);
- Unaprijediti međusektorsku saradnju i postupanja s ciljem prevencije napuštanja djece i smještaja u ustanove, u skladu s Protokolom o međusektorskoj saradnji u prevenciji napuštanja djece (zadatak 3.3.3);
- Razvijati usluge podrške porodici - usluge porodični saradnik, preventivnih programa rada s porodicom, podrške porodici i djeci u riziku od napuštanja porodice i druge usluge podrške porodici (zadatak 3.3.4);
- Podsticati razvoj inovativnih usluga socijalne i dječje zaštite na državnom i lokalnom nivou, u skladu sa obezbjeđenim sredstvima iz budžeta i drugih izvora (zadatak 3.4.1).

Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja sa akcionim planom 2017 – 2021, usvojena 2017. godine, dalje obogaćuje i sistematski unapređuje nacionalni zakonodavni i institucionalni okvir za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Opšti cilj nacionalnog strateškog dokumenta za prevenciju i zaštitu djece od nasilja jeste ojačati ulogu nacionalnog sistema u okviru multidisciplinarnog odgovora u prevenciji nasilja i zaštiti fizičkog i mentalnog zdravlja djece koja su izložena nasilju ili su u riziku od nasilja, pružanju njege i usluga za djecu žrtve nasilja i ublažavanje zdravstvenih i drugih negativnih posljedica nasilja. Specifični ciljevi strategije usmjereni su na unapređenje zakonodavnog i institucionalnog okvira, pravosudnog sistema, društvenih normi, razvijanje životnih vještina i otpornosti kod djece, kao i kreiranje sistema za monitoring, evaluaciju i istraživanja. U okviru specifičnog strateškog cilja 2: Unapređenje institucionalnog okvira za profesionalnu, kvalitetnu i efikasniju brigu i zaštitu djeteta, aktivnost 2.13 odnosi se na institucionalizovanje programa „Porodični saradnik” za unapređenje i izgradnju roditeljskih vještina i pristupa porodičnim odnosima, a koji pružaju roditeljima i starateljima podršku i uče ih pozitivnim roditeljskim vještinama, uz očekivano smanjenje broja slučajeva nasilja nad djecom, smanjenje faktora rizika za zlostavljanje i

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

zanemarivanje djece (npr. korišćenje psihoaktivnih supstanci od strane roditelja, zloupotreba alkohola, problem s mentalnim zdravljem i sl.), poboljšanje vještina roditeljstva, uključujući i eliminisanje fizičkog kažnjavanja, smanjenje problema u ponašanju kod djece, te preveniranje izdvajanja djeteta iz porodice. Ono što je izuzetno važno kada je u pitanju praćenje realizacije ciljeva ove strategije jeste što je u tu svrhu **formulisano i devet indikatora**, mada nedostaju jasnije određeni polazni podaci (baseline). Indikatori za praćenje realizacije ciljeva strategije su: 1) Broj djece koja su izložena nasilju u porodici smanjen za 20% do 2021. godine; 2) Broj prijava djece žrtava nasilja na nacionalnom nivou tokom jedne godine povećan za 10% do 2021; 3) Broj prijava slučajeva zanemarivanja djece na nacionalnom nivou tokom jedne godine povećan za 10% do 2021; 4) Broj prijava slučajeva seksualnog nasilja nad djecom na nacionalnom nivou tokom jedne godine povećan za 10% do 2021.; 5) Percepcija djece u školama o učestalosti vršnjačkog nasilja povećana za 30% do 2021.; 6) Procenat građana koji smatraju da je neprihvatljivo tući dijete povećan za 30% do 2021.; 7) Povećanje dostupnosti usluge „Porodični saradnik” na sve opštine u Crnoj Gori do 2021.; 8) Putem video-linka ispitano je minimum 50% slučajeva djece žrtava/svjedoka nasilja do 2021.; 9) Recidivizam učinioca seksualnih delikata protiv djece smanjen za 20% do 2021.

Strategija za ostvarivanje prava deteta 2019 – 2023. predstavlja nacionalni, sveobuhvatni i međuresorni dokument u čijem fokusu je unapređenje uslova za realizaciju prava deteta u svim oblastima koje su obuhvaćene Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima deteta. Ova strategija se sastoji od tri glavna strateška cilja:

- Unapređenje međuresorne i međusektorske saradnje, kao i ostvarivanje drugih ključnih uslova za ostvarivanja prava deteta;
- Poboljšati dostupnost i kvalitet socijalne i zdravstvene zaštite i obrazovanja za svu decu;
- Sprečiti sve oblike nasilja nad decom i poboljšati ostvarivanje posebnih mjera zaštite dece.

Za svaki od navedenih strateških ciljeva postoje indikatori, koji mere stepen napretka ka ostvarivanju cilja, kao i niz specifičnih, operativnih ciljeva. Primjenu Strategije za ostvarivanje prava deteta za period od 2019. do 2023. koordinira Savjet za prava deteta Crne Gore

Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine predstavlja sveobuhvatan dokument koji se bavi raznim aspektima održivog razvoja, a posebnu pažnju poklanja razvoju djece i to kroz strateške ciljeve koji se tiču: unapređenja zdravstvene zaštite majke i novorođenčeta, obezbjeđivanja inkluzivnog i kvalitetnog

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

obrazovanja, uslova za zdrav razvoj pojedinca u okviru porodice i eliminisanja diskriminacije po bilo kom osnovu.

Nacionalni strateški i zakonski dokumenti u oblasti socijalne i dječje zaštite, u skladu sa međunarodnim dokumentima, zahtjevima i standardima, naglašavaju važnost planiranja djelotvornih i koordiniranih usluga da bi se zadovoljile potrebe ugroženih grupa korisnika, razvile usluge u zajednici i umanjile potrebe za rezidencijalnim smještajem i drugim restriktivnim intervencijama. Međutim, u pojedinim strateškim dokumentima troškovi implementacije nijesu predviđeni kao posebne stavke, a u većini nedostaje jasno navođenje izvora finansiranja, što se nepovoljno reflektuje na dostizanje projektovanih ciljeva.

Protokol o jačanju međusektorske saradnje u prevenciji napuštanja djece (2014) usmjeren je na najosjetljivije grupe budućih majki, novorođenčadi i male djece do tri godine, ali isto tako sve njegove mjere i procedure odnose se na svu djecu, kao i na biološku, potpunu porodicu.

Shodno Protokolu, ključne ciljne grupe, u smislu prevencije odvajanja djeteta od roditelja, su:

- mlade žene na početku reproduktivnog perioda radi smanjenja učestalosti neželjenih trudnoća;
- trudnice koje žele da prekinu trudnoću, poslije 10. nedjelje, iz socijalnih razloga;
- maloljetne trudnice;
- trudnice sa trudnoćama iz vanbračnih veza i/ili neutvrđenog očinstva;
- trudnice koje dolaze na pregled sa teritorije drugog grada/opštine;
- trudnice sa psihijatrijskim problemima i bolestima zavisnosti ili sa HIV-om/AIDS-om;
- trudnice sa nasljednim oboljenjima u porodici;
- trudnice kod kojih postoji istorija ostavljanja djece;
- trudnice koje su kao djeca bile ostavljene;
- trudnice – osobe sa smetnjama (osobe s invaliditetom i sa smetnjama intelektualnog i senzornog funkcionisanja);
- trudnice sa drugim socijalnim indikacijama (trudnice koje su korisnice prava iz socijalne i dječje zaštite; trudnice koje žive u potpuno socijalno nepriviligovanim uslovima – bez ikakvih novčanih primanja, beskućnice ili “djeca ulice”;
- trudnice koje već imaju djecu iz različitih vanbračnih veza; trudnice koje su u sukobu sa zakonom; trudnice kod kojih paralelno postoje dva ili više socijalnih rizika od napuštanja djeteta itd.);
- majke novorođenčeta koje iskazuju želju da ostave dijete;
- majke koje nijesu prihvaćene od strane svoje primarne porodice i socijalne sredine i postoji rizik od ostavljanja djeteta;
- majke djece sa teškim smetnjama u razvoju;
- partneri trudnica/majki;
- primarna porodica maloljetnih trudnica/majki;
- djeca sa zdravstvenim i/ili psihofizičkim i/ili socijalnim rizicima koja žive u vlastitim porodicama ili izvan njih, a nedostupna su podršci nadležnih službi;
- disfunkcionalne porodice.

Protokol određuje postupanja sektora zdravstvene zaštite, sektora socijalne i dječje zaštite i sektora obrazovanja i vaspitanja, prvo na nivou primarne prevencije, a zatim i

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

sekundarne prevencije, pri čemu ćemo se ovdje fokusirati samo na postupanje sektora socijalne i dječje zaštite.

U sklopu primarne prevencije, Protokol definiše da Ministarstvo rada i socijalnog staranja i ustanove socijalne i dječje zaštite: 1) Informišu i edukuju javnost preko medija o odgovornom roditeljstvu; značaju uloge biološke porodice i važnosti društvene podrške biološkoj porodici; mogućim podrškama sistema socijalne i dječje zaštite i/ili nevladinih organizacija; 2) Osiguravaju pripravnost u skladu sa članom 116 Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti³⁸; 3) Širom zemlje razvijaju usluge podrške biološkoj porodici, u skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti, u cilju što boljeg prihvatanja novorođenčeta i brige o njemu i odgovornog roditeljstva prema djeci do 18 godina, uključujući i usluge podrške porodici djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju/posebnim obrazovnim potrebama; 4) Preko medija, kontinuirano sprovode informativno-promotivne aktivnosti o značaju razvijanja hraniteljstva; 5) Sprovode reformu sistema socijalne i dječje zaštite, a jedan od najbitnijih ciljeva reforme je jačanje kapaciteta centara za socijalni rad, kako bi što bolje odgovorili na potrebe korisnika.

U sklopu sekundarne prevencije Protokol detaljno diferencira aktivnosti tadašnjeg Ministarstva rada i socijalnog staranja i centara za socijalni rad.

Navodi se da Ministarstvo rada i socijalnog staranja: 1) Razvija uslugu porodičnog smještaja – hraniteljstva za trudnice, roditelje sa djecom do treće godine života i djecu bez roditeljskog staranja; 2) Razvija uslugu privremenog smještaja za trudnice i majke sa djetetom u stanju socijalnog rizika od napuštanja djeteta; 3) Obezbeđuje uslove za prihvatanje napuštenih beba iz porodilišta, kada se pojavi takva potreba; 4) Razvija dnevne centre za djecu sa smetnjama u razvoju širom zemlje i to u pravcu što veće inkluzije djece u život lokalne zajednice; 5) Donosi plan transformacije Dječjeg doma „Mladost” u Bijeloj, u kome će biti definisana uloga transformisane ustanove u prevenciji institucionalizacije.

Centri za socijalni rad fokusiraju se na rano otkrivanje ranjivosti (rizika) i na ranu intervenciju, uz blisku saradnju sa sistemom zdravstvene zaštite i sistemom obrazovanja; vode elektronsku evidenciju i razmjenjuju podatke o djeci u riziku i njihovim porodicama sa sistemom zdravstvene zaštite i sistemom obrazovanja, u skladu sa propisima u oblasti zaštite ličnih podataka; pružaju psihološku, pravnu i socijalnu podršku evidentiranim trudnicama koje su u riziku, kako bi ojačali prevenciju odvajanja majke i djeteta zbog neželjene trudnoće, neriješenih partnerskih odnosa i/ili drugih

---

³⁸ Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti, članom 116, propisana je pripravnost i rad po pozivu u centrima za socijalni rad. Pripravnost je poseban oblik rada van radnog vremena, kod kojeg zaposleni mora biti stalno dostupan (u pripravnosti) da bi, ako zatreba, izvršio neodložnu intervenciju. Plan pripravnosti donosi direktor centra za socijalni rad.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

psiho-socijalnih, psihofizičkih i ekonomskih razloga. Protokol ističe potrebu za intervencijama centara za socijalni rad u situacijama visokog rizika od napuštanja djeteta, posebno ukoliko je korisnik (trudnica ili majka u socijalnom riziku od napuštanja djeteta, porodica u socijalnom riziku od napuštanja djeteta) privremeno bio isključen iz sistema socijalne i dječje zaštite, zdravstva i obrazovanja. Centri za socijalni rad koordiniraju tako da različiti pružaoci usluga (koji su na ovaj način međusobno povezani i raspolažu informacijama o riziku) zajednički rade na ponovnom uključivanju korisnika u pomenute sisteme. Stručni radnici centra za socijalni rad terenski obilaze dijete i roditelja koji je pod rizikom da napusti dijete i opserviraju u aktuelnim okolnostima (porodilište, porodično domaćinstvo, privremeni smještaj u kojem su dijete i roditelj i sl.), procjenjuju i urgentno sprovode usluge neodložne intervencije, ukoliko postoji potreba za istima. Operativni tim, pod koordinacijom voditelja slučaja, priprema plan za podršku i identifikuje aktivnosti i usluge kojima bi se pružila podrška djetetu i porodici. Plan se evaluira i prilagođava prema potrebi, a najmanje jednom mjesečno, sve dok se u potpunosti ne otkloni rizik od napuštanja djeteta. Pruža se podrška majci i porodici djeteta kako bi dijete ostalo u porodici kad god to nije protivno njegovim najboljim interesima, na način da se sa majkom obavlja prvi, orijentacioni, savjetodavni razgovor, a savjetodavnim razgovorom obuhvataju se i drugi članovi porodice, prevashodno otac (ili se traga za mogućnostima uspostavljanja komunikacije sa njim, ukoliko je odsutan), članovi primarne porodice majke, naročito ako je majka maloljetna, i drugi članovi. Takođe, preduzimaju se sve raspoložive aktivnosti za obezbjeđivanje ispunjavanja roditeljskih obaveza prema djetetu primjenom Porodičnog zakona (utvrđivanje očinstva, obezbjeđenje izdržavanja djeteta, zaštita djeteta od zanemarivanja i zlostavljanja, intervencija itd.) i ubrzavaju se svi pravni postupci koji se tiču roditelja smještenog djeteta ili djeteta u riziku od smještaja kako bi se smanjilo vrijeme boravka djeteta u instituciji; obezbjeđuje se smještaj u hraniteljsku porodicu, trudnice i samohranog roditelja sa djetetom do navršene treće godine života djeteta, uključujući i smještaj novorođenčeta i majke iz porodilišta, kojima je uslijed socijalnih prilika potrebno zbrinjavanje; obavlja se rad sa primarnom porodicom na ponovnom prihvatu djeteta tamo gdje postoji osnov za to, odnosno na redovnom održavanju odnosa između djeteta i porodice; određuje se staratelj svakom djetetu bez roditeljskog staranja i pokreću se odgovarajući sudski postupci radi regulisanja statusa djeteta³⁹.

Savjet Evrope je 2006. godine u okviru Preporuke 19 usvojio politiku podrške pozitivnom roditeljstvu, gdje se roditeljstvo označava kao domen javnih politika u oblasti porodičnih odnosa, i prepoznaje potreba za podrškom roditeljima u stvaranju uslova za pozitivno roditeljstvo u skladu sa pravima djeteta. Ovaj dokument pozitivno roditeljstvo definiše kao njegujuće, osnažujuće i nenasilno ponašanje roditelja, koje prepoznaje i

³⁹ Protokol o jačanju međusektorske saradnje u prevenciji napuštanja djece (2014)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

uvažava potrebe i usmjerava ponašanje djeteta, što obuhvata i postavljanje granica kako bi se omogućio puni razvoj djeteta, zasnovan na njegovim najboljim interesima. Ključne komponente politika i mjera u ovom dokumentu su:

- **Podrška roditeljima** - unaprjeđena i priuštiva podrška od strane nadležnih organa na različitim nivoima vlasti, i **razvoj politika na tri nivoa: neformalnom**, jačanjem postojećih socijalnih mreža i podsticanjem novih između roditelja i njihovih porodica, susjeda i prijatelja; **polu-formalnom**, ohrabriranjem udruženja i nevladinih organizacija djece i roditelja i aktiviranjem grupa za samopomoć i grupa u zajednici i **formalnom**, olakšanim pristupom javnim službama i uslugama;
- **Promovisanje obrazovanja za prava djeteta i pozitivno roditeljstvo** – osvješćivanje uloge roditelja i prava djeteta; podrška programima rješavanja konflikata, upravljanja bijesom, nenasilnim pristupima i tehnikama medijacije; prevencija različitih stanja neadekvatnog ophođenja prema djeci, podučavanje roditelja o posljedicama takvog tretmana po razvoj djeteta; djeca treba da budu podučavana o svojim pravima i obavezama da bi razumjeli značaj pozitivnog roditeljstva za sebe;
- **Balansiranje porodičnog i poslovnog života** – fleksibilni radni aranžmani, prilagođeno vrijeme rada i pohađanja škole, različite vrste kvalitetnih usluga za brigu o djeci, pogodnosti za one koji se staraju o djeci sa smetnjama i hronično oboljeloj djeci i sl.
- **Politike na lokalnom nivou, kako bi usluge i mjere bile podešene lokalnom kontekstu i potrebama porodica, koje su koordinirane na regionalnom i centralnom nivou** – to podrazumjeva odgovarajuću fleksibilnost u organizovanju i pružanju usluga, uz obezbjeđenje jednakog tretmana porodica, i dodatne prilagođene intervencije prema porodicama koje su posebno ranjive i/ili u situaciji socijalne isključenosti⁴⁰.

Dalji razvoj politika u ovoj oblasti na nivou Evrope je doveo do snažnijeg prepoznavanja uloge porodice u pogledu podijeljene odgovornosti između država i roditelja za odgajanje djece.

Preporuka CM/Rec (2009) 10 Odbora ministara zemljama članicama o integrisanim nacionalnim strategijama za zaštitu djece od nasilja: „Država ima najveću odgovornost za poštovanje prava djeteta te zaštitu sve djece unutar svoje nadležnosti od svih oblika

---

⁴⁰ Council of Europe (2006), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on policy to support positive parenting, prema Žegarac, N., Marić, M., Polić, S. (2020): Mapiranje programa i usluga pozitivnog roditeljstva u Srbiji, Centar za prava djeteta, Beograd

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

nasilja, bez obzira na njihov intenzitet, u svako vrijeme i u svim situacijama. Države trebaju da ulažu u politike i programe utemeljene na rezultatima istraživanja, vođene najboljim interesom djeteta, kako bi se suočile s činiocima koji podstiču nasilje te djelotvorno reagovala kad se nasilje dogodi”. Nadalje: „Država treba da pruži podršku porodicama u njihovoj odgojnoj ulozi tako da: osigura mrežu pristupačnih, fleksibilnih i kvalitetnih pružalaca usluga brige o djeci; potpomogne usklađivanje porodičnog i poslovnog života; kreira programe koji unaprjeđuju vještine roditeljstva/roditeljske kompetencije i njeguju zdravo i pozitivno porodično okruženje, i obezbijedi pogled iz perspektive prava djeteta kroz sve nivoe proračunskog procesa”.

2013. godine usvojena je Preporuka za investiranje u djecu: prekidanje ciklusa nepovoljnih uslova, gdje se članice pozivaju da: podrže pristup roditelja tržištu rada i osiguraju adekvatnu zaradu; unaprijede pristup priuštivim uslugama obrazovanja i njege u ranom djetinjstvu; pruže adekvatnu novčanu podršku, poput dječjih i porodičnih nadoknada, koja treba da bude preraspodijeljena po dohodovnim grupama, a da izbjegne zamke neaktivnosti i stigmatizacije; podrže puno učešće djece u vannastavnim aktivnostima i u zakonskim odlukama koje ih se tiču⁴¹.

Kako bi operacionalizovala opšte standarde Konvencije o pravima djeteta (u daljem tekstu: CRC), Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 2009. godine usvojila dokument „Smjernice za alternativno staranje o djeci” (u daljem tekstu: Smjernice)⁴². Ove Smjernice predstavljaju praktičan instrument za podršku primjeni CRC i odgovarajućih odredbi drugih međunarodnih instrumenata, koji se odnose na zaštitu i dobrobit djece bez roditeljskog staranja i djece koja su izložena riziku da ostanu bez roditeljskog staranja. Smjernice pružaju bliže tumačenje odredbi CRC o alternativnom smještaju i poželjnu orijentaciju za politiku i praksu. Status Smjernica, kao od Ujedinjenih nacija odobrenog seta principa, nesumnjivo je veoma važan, i one su jedan od osnovnih dokumenata kojim se rukovodi Komitet za prava djeteta prilikom davanja preporuka državama za unaprjeđenje položaja djece. **Smjernice podstiču države da razviju čitav niz preventivnih programa kojima se može podstaći očuvanje i jačanje porodice.** To obuhvata usluge i mjere podrške porodicama kako bi se predupredilo napuštanje i zapostavljanje djece, spriječilo upućivanje djece na alternativno staranje zbog siromaštva porodice kao prvenstvenog razloga, potom spriječilo upućivanje djece na alternativni smještaj zbog prisustva smetnji u razvoju djeteta, obezbjedilo staranje

⁴¹ EU Commission Recommendation of 20 February 2013 Investing in children: breaking the cycle of disadvantage, prema Žegarac, N., Marić, M., Polić, S. (2020): Mapiranje programa i usluga pozitivnog roditeljstva u Srbiji, Centar za prava djeteta, Beograd

⁴² Smernice za alternativno zbrinjavanje dece – Okvir ujedinjenih nacija (2018), SOS Dečija sela Srbija, Beograd

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

djeci čiji su primarni odgajatelji na izdržavanju zatvorske kazne, i omogućilo održiva reunifikacija djece u roditeljsku porodicu nakon smještaja⁴³.

Na nivou Evropske unije kreirane su i **Jedinstvene evropske smjernice za prelazak sa institucionalne zaštite na brigu i podršku u zajednici**⁴⁴, koje jasno ukazuju na to da je sistem socijalne i dječje zaštite potrebno transformisati, tako da se smanji njegovo oslanjanje na institucionalnu zaštitu, a uspostavi sistem podrške porodicama djece. Drugim riječima, **ostanak djeteta u porodici i povratak djeteta u nju, prepoznaje se kao najvažniji cilj dječje zaštite, a porodica se vidi kao najbolje mjesto za rast i razvoj djeteta.**

Ovaj zajednički korpus nacionalne i međunarodne regulative, operativnih smjernica i preporuka potvrđuje da države roditeljima moraju da pruže podršku koja im je potrebna kako bi se o djeci brinuli u sopstvenom domu, na taj način omogućavajući porodicama da ostanu zajedno kad god je to moguće. Mjere zaštite bi tako prvenstveno trebalo da budu preventivne, da predupređuju rizik od povređivanja deteta i rizik od odvajanja deteta od njegove porodice.

Na kraju ovog dijela prikaza, važno je napomenuti da se prethodno navedenim ne iscrpljuje lista svih relevantnih strateških, zakonskih i podzakonskih dokumenata, te institucionalnih mehanizama i međunarodnih instrumenata, smjernica i preporuka, koji se bave pitanjima zaštite djece u različitim kontekstima, što bi se moglo naći u fokusu neke druge analize.

3.3 REFORMSKI PROCESI I KARAKTERISTIKE SISTEMA SOCIJALNE I DJEČJE ZAŠTITE U CRNOJ GORI S AKCENTOM NA ZAŠTITU DJECE I SEKUNDARNE PODATKE O DJECI BEZ RODITELJSKOG STARANJA I DJECI U RIZIKU OD GUBITKA RODITELJSKOG STARANJA

Vlada Crne Gore, kroz partnerstvo između tadašnjeg MRSS, agencija UN-a (UNICEF i UNDP) i EU, pokrenula je systemske reforme sektora socijalne i dječje zaštite. Ključni dokument koji je usmjerio reformu socijalne i dječje zaštite predstavljala je Strategija razvoja socijalne i dječje zaštite za period od 2008. do 2012. godine, na koju se nadovezuju naredni strateški dokumenti.

Reforma je zasnovana na pravima, normativima i standardima utvrđenim u međunarodnim dokumentima. U tom smislu reforma počiva na slijedećim principima: poštovanje i nedjeljivost ljudskih prava, najbolji interes korisnika, dostupnost usluga

⁴³ Tačke 8, 10, 23, 34, 38, 177, 132 itd. Smjernice za alternativno staranje o djeci

⁴⁴ <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1388/smernice-eu-deinstitucionalizacija.pdf>

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

korisnicima u najmanje restriktivnom okruženju, participacija korisnika, odgovornost korisnika, samostalnost korisnika, mogućnost izbora usluga i pružalaca usluga, blagovremenost i kontinuitet.

Koordinirani i kontinuirani reformski naponi rezultirali su usklađivanjem politike i pravnog okvira s odgovarajućim međunarodnim instrumentima, uvođenjem standarda kvaliteta u socijalnu i dječju zaštitu, uspostavljanjem mehanizama monitoringa i evaluacije, jačanjem institucionalnog okvira, kreiranjem i implementacijom integrisanog informacionog sistema socijalnog staranja (ISSS ili SWIS), osnaživanjem institucionalnih i administrativnih kapaciteta, osnivanjem Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu, razvojem usluga u zajednici i alternativnih oblika zbrinjavanja.

Reforma je snažno usmjerena na razvijanje širokog spektra preventivnih usluga i opcija zbrinjavanja kao alternative institucionalizaciji djece bez roditeljskog staranja i djece sa smetnjama u razvoju.

Teritorija Crne Gore aktuelno je pokrivena mrežom od **trinaest centara za socijalni rad**, od kojih su **pet centara osnovani za teritoriju jedne opštine** (Danilovgrad, Cetinje, Herceg Novi, Bijelo Polje i Rožaje), dok su ostalih **osam centara međuopštinski** sa formiranim područnim jedinicama na teritoriji drugih opština u njihovoj nadležnosti. Četiri centra za socijalni rad (centri sa sjedištem u Baru, Mojkovcu, Pljevljima i Plavu) imaju u svom sastavu po jednu područnu jedinicu, a četiri centra za socijalni rad (centri sa sjedištem u Podgorici, Nikšiću, Kotoru i Beranama) obuhvataju po dvije područne jedinice, što ukupno čini **dvanaest područnih jedinica**. Centar za socijalni rad za opštine Nikšić, Plužine i Šavnik, sa sjedištem u Nikšiću, je istovremeno i međuopštinski i međuregionalni centar, s obzirom da je nadležan i za opštine Plužine i Šavnik koje pripadaju Sjevernom regionu.

Centri za socijalni rad su prije reforme sistema socijalne i dječje zaštite bili ne samo ključni, već praktično i jedini akteri u oblasti socijalne i dječje zaštite stanovništva na teritoriji opština za koje su osnovani.

Reforma je koncipirana na način da omogući i podstakne razvoj sistema usluga u oblasti socijalne zaštite, kojima će se u zajednici pružati potrebna pomoć i podrška osobama koje za njima imaju potrebu, a centri za socijalni rad se kroz napredovanje reformskih procesa sve više udaljavaju od pozicije neposrednih pružaoca usluga, dobijajući nove i suštinski drugačije uloge i odgovornosti. Ipak, naglašava se da centri za socijalni rad zadržavaju centralnu ulogu i u reformisanom sistemu socijalne i dječje zaštite, pri čemu se **njihova uloga bitno redefiniše**, tako što, umjesto da neposredno pružaju usluge, centri postaju **glavni nosioci sistemskog pristupa u stručnom socijalnom radu**, sa fokusom na aktivnostima procjene, aranžiranja pristupa uslugama,

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

planiranja, koordinacije, nadgledanja i evaluacije usluga koje bi trebalo da odgovore na kompleksne potrebe različitih korisnika. Iako, gledišta različitih stručnjaka i kreatora politika u vezi sa uključenosti centara za socijalni rad u neposredno pružanje usluga i spektrom usluga koje direktno pružaju centri, te mogućnostima i načinima za organizovanje i pružanje određenih usluga od strane centara za socijalni rad, nijesu usaglašena, može se konstatovati da **u zakonskoj regulativi i praksi sve više preovladava diskurs unutar koga se centri za socijalni rad više ne prepoznaju kao neposredni pružaoci usluga, sa izuzetkom usluga neodložnih intervencija.**

U novom ustrojstvu sistema socijalne i dječje zaštite, neophodno je da centri za socijalni rad u procesu podrške korisnicima imaju široku mrežu saradnika u lokalnim zajednicama kako bi bili u mogućnosti da odgovore na brojne i složene potrebe pojedinaca i porodica.

Razvoj različitih usluga u zajednici trebao bi da se temelji na kontinuiranom praćenju i procjeni potreba lokalnog stanovništva, pri čemu mogućnosti za obezbjeđivanje neophodnih usluga u zajednici često zavise od finansijskih i organizacionih kapaciteta lokalnih samouprava. Akcentat se prvenstveno stavlja na usluge podrške za život u zajednici čiji razvoj je nužan uslov za implementaciju centralnih reformskih principa u oblasti socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori: decentralizacije, deinstucionalizacije i života u podržavajućem i najmanje restriktivnom okruženju.

Godišnji izvještaji o radu centara za socijalni rad, kao i podaci iz drugih izvještaja i analiza, upućuju na: (pre)**opterećenost zaposlenih u centrima za socijalni rad**, prije svega zaposlenih na poslovima vođenja slučaja; nedovoljnu dostupnost pravnika za pružanje konsultativne podrške voditeljima slučaja; povećanje administrativnih zahtjeva i smanjenje količine vremena koje stručni radnici mogu da posvete korisnicima; gubljenje profesionalnog identiteta divergentnih stručnih profila „utapanjem” u metod vođenja slučaja; teškoće prilikom organizovanja tima u slučajevima kada je potreban timski rad zbog obaveza svakog od članova tima; problem forme angažovanja stručnjaka iz okruženja i njihovog plaćanja; nedovoljnu razvijenost usluga u zajednici; potrebu za razvojem partnerstva centra za socijalni rad sa organizacijama u zajednici i dr.

Dugoročnije praćenje broja žrtava nasilja identifikovanih i prijavljenih centrima za socijalni rad pokazuje tendenciju kontinuiranog rasta, uz generalno visok udio korisnika sa problematikom nasilja u cjelokupnoj strukturi korisnika koji ostvaruju različita prava preko centara za socijalni rad unutar široke palete nadležnosti i poslova povjerenih ovim ustanovama. Sve to stručne radnike (primarno voditelje slučaja) suočava sa brojnim izazovima, s obzirom da **povećanje broja korisnika i sve složenija fenomenologija problema s kojima dolaze nije praćeno proporcionalnim povećanjem broja**

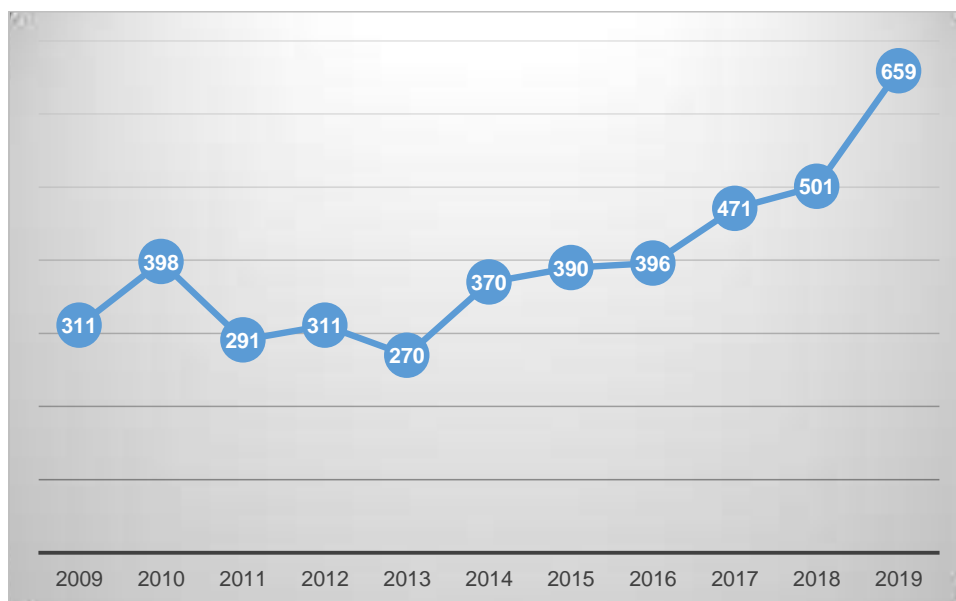

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

zaposlenih stručnih radnika, niti odgovarajućom dinamikom razvoja infrastrukture usluga socijalne i dječje zaštite u lokalnim zajednicama.

U grafikonu koji slijedi prikazano je kretanje broja slučajeva nasilja nad djecom prijavljenih centrima za socijalni rad u periodu 2009-2019 godina prema podacima dobijenim od UNICEF-a.

Grafikon br. 2: Ukupno slučajeva nasilja nad djecom, CSR, trendovi 2009-2019 (izvor: UNICEF)

Iz grafikona je vidljivo da ukupan broj slučajeva nasilja nad djecom prijavljenih centrima za socijalni rad na godišnjem nivou, počevši od 2013. godine kontinuirano raste dostižući kulminaciju u 2019. godini. **Broj djece koju su centri registrovali kao žrtve nasilja u 2019. godini uvećan je za oko 140% u poređenju sa 2013. godinom.** Pri tome, izloženost djece nasilju može indicirati potrebu za njihovim izdvajanjem iz porodice, prije svega u situacijama kada je dijete žrtva porodičnog nasilja, uključujući i svjedočenje nasilju koje se odigrava između značajnih odraslih u njegovom neposrednom okruženju, što se razumije kao dio spektra emocionalnog nasilja nad djecom. U vezi s tim, praćenje i analiziranje podataka o djeci koja su evidentirana kao žrtve nasilja u porodici po opštinama **moglo bi ponuditi jedan od indikatora relevantnih za planiranje broja „porodičnih saradnika“ koje je potrebno angažovati u konkretnim opštinama.**

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

U fokusu reformskih procesa su od samog početka bila djeca bez roditeljskog staranja i djeca pod rizikom od gubitka roditeljskog staranja.

U prethodnom poglavlju bilo je riječi o izostanku direktnog određenja pojma djeteta bez roditeljskog staranja u Porodičnom zakonu Crne Gore. Generalno, u domaćim i međunarodnim propisima, kao i u literaturi i uobičajenim praksama, koriste se različiti pojmovi za označavanje djece koja ne žive sa svojim roditeljima i djece u sistemu socijalne i dječje zaštite, te za vrste smještaja i mjera porodično-pravne zaštite koje se primjenjuju. **Usaglašena i standardizovana terminologija omogućila bi da svi uključeni znaju za šta se zalažu i znatno olakšala prikupljanje i poređenje podataka, te tako doprinijela daljem razvoju ideja, koncepata, programa i usluga za pomoć djeci.**

U Smjernicama UN za alternativno staranje o djeci kao djeca bez roditeljskog staranja označavaju se „*sva djeca koja ne žive sa najmanje jednim od svojih roditelja, nezavisno od razloga i okolnosti*“⁴⁵.

U skladu sa Smjernicama alternativno staranje o djeci (dakle, ono koje ne obezbjeđuje najmanje jedan roditelj) može biti **neformalno i formalno**.

Podaci o djeci na alternativnom staranju u Crnoj Gori podrazumijevaju formalno staranje u smislu da je nadležni organ (CSR ili sud) donio odluku o izdvajanju djeteta iz primarne porodice, te upućivanju djeteta na smještaj. Ovi podaci referišu na djecu koja su smještena u javne ustanove socijalne i dječje zaštite (tzv. rezidencijalne ustanove), uključujući i djecu smještenu u malu grupnu zajednicu, djecu na porodičnom smještaju-hraniteljstvu (bilo da je riječ o nesrodničkim ili srodničkim hraniteljskim porodicama) i djecu koja žive u porodicama srodnika, od strane CSR određenih da se o njima staraju, bez regulisanog aranžmana porodičnog smještaja-hraniteljstva (što se najčešće označava kao starateljski smještaj). Kao oblik alternativnog staranja, starateljski smještaj podrazumijeva zajednički život staraoca i šticeenika, a isključuje situacije u kojima je staralac istovremeno i pružalac usluge porodičnog smještaja-hraniteljstva (srodničkog ili nesrodničkog) i slučajeve u kojima staralac ne živi sa djetetom – šticeenikom. Djeca koja se nalaze u aranžmanu starateljskog smještaja, po pravilu su djeca bez roditeljskog staranja, koja žive kod bližih srodnika koji su im ujedno i staratelji, uz godišnji nadzor od strane CSR i podršku po potrebi.

U grafikonu koji slijedi prikazano je kretanje ukupnog broja djece koja su ostala bez roditeljskog staranja u referentnim godinama za period 2016-2020 godina shodno podacima prikupljenim od CSR za potrebe TransMonEE projekta.

---

⁴⁵ Tačka 29 (a) Smjernica

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 3: Kretanje broja djece koja su ostala bez roditeljskog staranja u periodu 2016-2020 godina (izvor podataka TransMonEE)

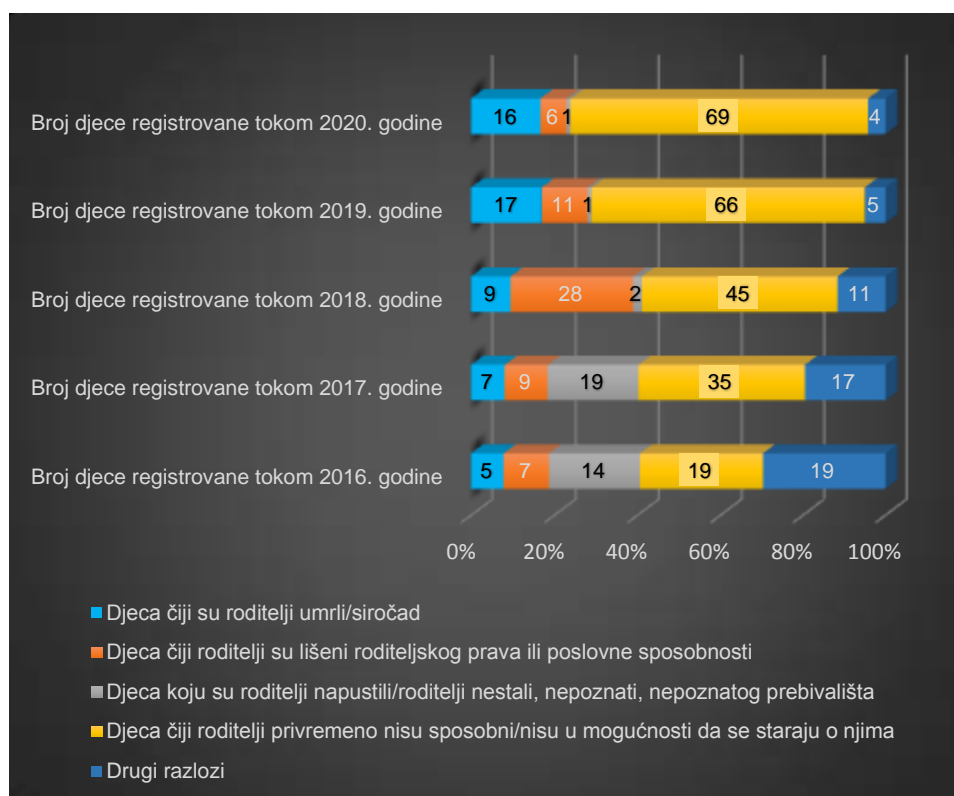
Iz grafikona se može zaključiti da je broj djece koja su ostajala bez roditeljskog staranja u pojedinačnim godinama tokom posmatranog perioda rastao iz godine u godinu, sa izuzetkom 2020. godine, gdje dolazi do diskretnog pada. Ipak, **u odnosu na 2016. godinu, broj djece koja su tokom 2020. godine ostala bez roditeljskog staranja uvećan je za 50%.**

Zanimljivo je sagledati i kako se djeca koja su u posmatranom periodu identifikovana kao djeca bez roditeljskog staranja distribuiraju prema razlozima koji su usloveli da ostanu bez roditeljskog staranja, što je prikazano u narednom grafikonu.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 4: Djeca koja su ostala bez roditeljskog staranja u periodu 2016-2020 godina prema razlozima gubitka roditeljskog staranja (izvor podataka TransMonEE)

Iz grafikona se može zapaziti da se tokom posmatranog perioda djeca koja su ostala bez roditeljskog staranja različito distribuiraju u odnosu na razloge koji su doveli do gubitka roditeljskog staranja u konkretnim godinama. Pri tome, kada posmatramo kretanje broja djece unutar određenih kategorija razloga za gubitak roditeljskog staranja uočavaju se različiti trendovi. Primjetno je da je broj djece čiji roditelji privremeno nisu sposobni, odnosno nisu u mogućnosti da se o njima staraju kontinuirano rastao iz godine u godinu, a uzlazni trend se zapaža i kada su u pitanju djeca koja su bez roditeljskog staranja ostala uslijed smrti roditelja.

Položaj djece bez roditeljskog staranja je godinama u središtu pažnje Komiteta za prava djeteta UN, koji, na globalnom nivou, ukazuje na to da je u velikom broju zemalja mnogo djece izdvojeno iz bioloških porodica i upućeno na alternativni smještaj, često usled siromaštva roditelja, dok uslovi smještaja, staranja i odgoja često ne zadovoljavaju potrebe djece. **Uočeno je i da je u zemljama potpisnicama Konvencije**

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

o pravima djeteta pitanje prevencije izdvajanja djece veoma nisko na listi prioriteta i da ne pružaju odgovarajuću podršku očuvanju porodice. Države imaju obavezu da pružaju podršku očuvanju porodice, ali ona često izostaje, delom zbog nedovoljno jasnih uputstava o tome šta se smatra neophodnim alternativnim staranjem.

Izuzev prethodno navedenih podataka, prikupljenih u okviru međunarodnog TransMonEE projekta, a koji podaci pružaju određeni uvid u okolnosti izdvajanja djece iz primarnih porodica, može se konstatovati da su u Crnoj Gori malobrojna istraživanja posvećena sagledavanju ovih razloga, kao i praksi u donošenju odluka o izdvajanju djece iz porodica.

Organizacija LUMOS je tokom 2011. godine uradila analizu smještaja djece u institucije socijalne zaštite u Crnoj Gori na uzorku 52 dosijea, kojima je obuhvaćeno 68 djece upućene na institucionalni smještaj od strane tri centra za socijalni rad (CSR Podgorica, CSR Bar i CSR Pljevlja)⁴⁶. U prikazu rezultata ove analize navodi se: da je 90% djece iz prigodnog uzorku pregledanih dosijea smješteno u institucije direktno iz sopstvenih porodica; da 90% djece održava redovne kontakte sa svojim roditeljima; da su neke porodice i djeca od ranije, duže ili kraće vrijeme prije odluke o smještaju, bili u kontaktu sa CSR, ali da nijesu preduzete blagovremene i adekvatne intervencije (procenat slučajeva koji su od ranije bili poznati centrima kreće se u rasponu od 25% do 54%); da su slučajevi ponovo prijavljeni kada su problemi eskalirali, odnosno u okolnostima ozbiljne porodične krize. U izvještaju nema podataka o tome da li su prema roditeljima djece pokretani sudski postupci za oduzimanje roditeljskog prava. Navedeno je i da u strukturi djece smještene u Dječji dom „Mladost“, čak 23% djece imaju braću i/ili sestre koji su ostali sa roditeljima, te se postavlja pitanje bezbjednosti te djece (braće i sestara) sa stanovišta njihovih najboljih interesa, odnosno potrebe ponovnog razmatranja najboljih interesa sve djece u porodici, i obrnuto, da li je smisleno da djeca koja su na smještaju i dalje budu tamo (prema Žegarac, N., 2014).

Analiza sprovođenja smjernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana (Žegarac, N., 2014), implicira da su razlozi za upućivanje djece na alternativni smještaj veoma slični, ako ne i istovjetni, u regionu zapadnog Balkana, određujući ih kao **„siromaštvo i zanemarivanje sa jedne i nedostatak systemske podrške u vidu preventivnih i interventnih programa, koji činioci združeno doprinose upućivanju djece na alternativni smještaj.“** Takođe, ističe se da je sistem zaštite djece u analizom obuhvaćenim državama regiona (Srbija, Crna

---

⁴⁶ Žegarac, N. (2014): Pravo deteta na kvalitetno staranje – Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana, Save the Children International, Sarajevo (<https://www.ombudsmen.gov.ba>)

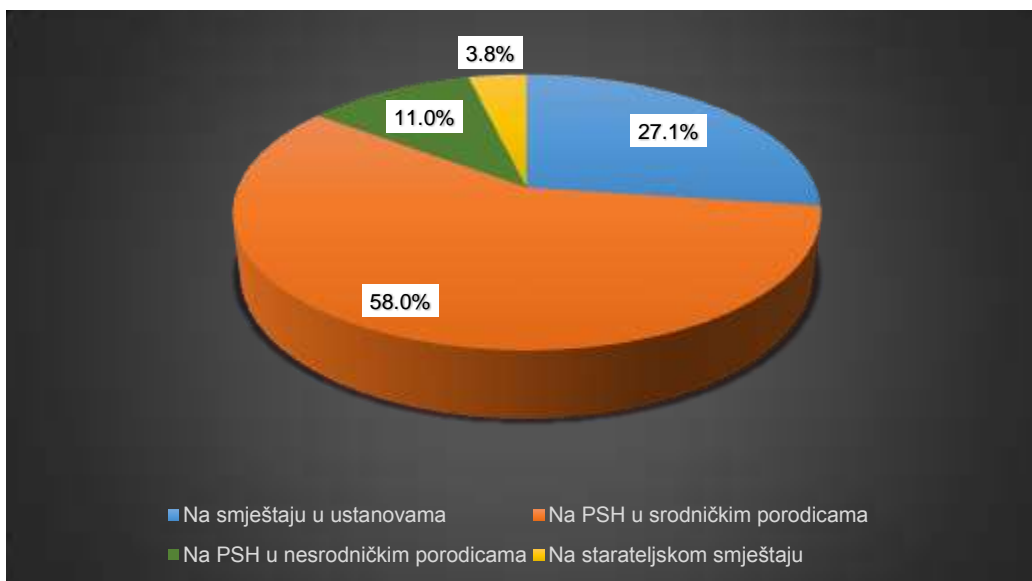

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Gora i Bosna i Hercegovina) i dalje prvenstveno reaktivan; **da je podrška porodicama sa djecom koje se suočavaju sa rizicima za izdvajanje djece nedovoljna, neblagovremena, neujednačena i da ne targetira uspješno porodice kojima je podrška najpotrebnija, odnosno kod kojih može da ima najbolje efekte.** Pored toga, uočeno je da djeca koja jednom uđu, ostaju veoma dugo na smještaju, kao i da tek neznatan broj djece izlazi sa smještaja tako što se vraća roditeljima, u biološku porodicu, ili tako što stekne usvojiteljsku porodicu. S druge strane, imajući u vidu da znatan broj djece na smještaju ima bar jednog roditelja i/ili druge srodnike, to upućuje na nedostatak sistemski organizovanog i sistematičnog rada na osnaživanju roditelja kako bi ponovo preuzeli brigu o djetetu, gdje bi usluge za podršku porodici takođe imale puno opravdanje i utemeljenje.

U grafikonu koji slijedi prikazana je ukupna struktura djece bez roditeljskog staranja, odnosno djece na alternativnom staranju, na dan 31.12.2020. godine, diferencirano prema vrstama smještaja koji koriste (prema podacima dobijenim od centara za socijalni rad).

Grafikon br. 5: Struktura djece na alternativnom staranju na dan 31.12.2020. godine diferencirano prema vrstama smještaja (izraženo u %)

Iz grafikona se uočava da u strukturi djece koja su se na kraju 2020. godine nalazila na alternativnom staranju **dominiraju djeca zbrinuta u različitim formama porodičnih aranžmana**, koja zajedno **obuhvataju 73% djece na smještaju**. Pri tome primjetno je da znatno veću zastupljenost imaju djeca smještena u porodice srodnika u poređenju sa

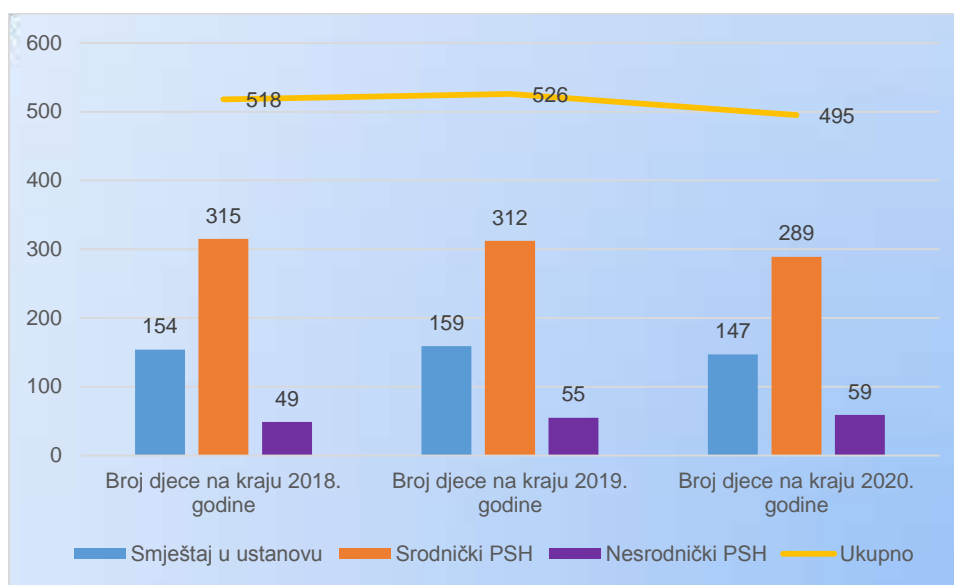

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

djecom koja su na smještaju u nesrodničkim porodicama. **Djeca smještena u institucije čine više od 1/4 djece na alternativnom staranju.**

Sličan odnos djece na alternativnom staranju u odnosu na vrste smještaja koji su koristila prisutan je i u prethodnim godinama, što je vidljivo iz grafikona broj 6, pri čemu korišćeni podaci ne obuhvataju djecu na starateljskom smještaju.

Grafikon br. 6: Uporedni prikaz djece na različitim oblicima smještaja za period 2018-2020 (izvor: podaci UNICEF-a)

Ovdje je važno napomenuti da stopa izdvajanja djece iz porodica varira po opštinama (broj djece na 10.000 djece), što može ukazivati na postojanje/djelovanje nekih specifičnih činitelja rizika u pojedinim opštinama, uključujući i nedostatak usluga za podršku porodicama, ali i na potencijalno različite prakse centara za socijalni rad prilikom donošenja odluka o izdvajanju djece. Svakako, stopa izdvajanja djece u određenim opštinama, trebala bi se uzeti u obzir kao jedan od ključnih indikatora relevantnih za planiranje broja „porodičnih saradnika“ koje je potrebno angažovati u konkretnim opštinama prilikom daljeg razvoja usluge „Porodični saradnik“, odnosno njenog proširivanja na sve crnogorske opštine.

Prethodno prikazani podaci upućuju da institucionalno zbrinjavanje i dalje predstavlja značajan oblik socijalne zaštite u Crnoj Gori. Razlog za to, međutim, nije orijentacija nacionalnih politika ka institucionalizaciji, već prije svega **nizak nivo dostupnosti usluga podrške za život u porodici i zajednici**. Dokazi o štetnim efektima

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

institucionalizacije su brojni, a razvoj usluga podrške za život u porodici i zajednici postao je **pitanje ljudskih prava**. Štetni efekti institucionalizacije, posebno po malu djecu, veoma su detaljno dokumentovani u literaturi. Brojne studije pokazuju negativne efekte institucionalnog zbrinjavanja na neurološki, kognitivni i socio-emocionalni razvoj odojčadi i male djece koja borave u ustanovama za smještaj.

Smještaj djece i mladih u ustanovu ostvaruje se u javnim ustanovama socijalne i dječje zaštite koje osniva država. U okviru resora socijalne i dječje zaštite postoje 2 rezidencijalne ustanove za djecu i mlade.

Jedina ustanova za smještaj djece bez roditeljskog staranja je Dječji dom „Mladost“ u Bijeloj, a od februara 2019. godine ova ustanova je preuzela i Malu grupna zajednica za djecu sa smetnjama u razvoju u Bijelom Polju, koja je prethodno funkcionisala kao organizaciona jedinica JU Centar za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju „Tisa“ Bijelo Polje.

Centar „Ljubović“ u Podgorici pruža usluge smještaja djeci sa problemima u ponašanju unutar dvije organizacione jedinice: jedinice za prijem/prihvat i jedinice za tretman.

Pored toga djeca mogu biti smještena u neki od resursnih centara, gdje se upućuju po osnovu ostvarenog prava na pomoć u vaspitanju i obrazovanju⁴⁷. Finansijska sredstva za funkcionisanje resursnih centara u pogledu infrastrukture, objekata, opreme i zaposlenog osoblja obezbjeđuje prosvjetni resor, dok troškove smještaja djece pokriva resor socijalne i dječje zaštite. Na teritoriji Crne Gore funkcionišu **3 resursna centra**: Resursni centar „1. jun“; Resursni centar „Podgorica“ i Resursni centar „Dr Peruta Ivanović“.

Važno je napomenuti da je JU Zavod „Komanski most“ u Podgorici prvobitno, kada je 1976. godine počeo sa radom, bio „ustanova za smještaj djece i mladih sa umjerenim, težim i teškim smetnjama u intelektualnom razvoju“⁴⁸. Postepeno se broj djece u Zavodu smanjivao, tako da je Zavod prerastao u ustanovu za zbrinjavanje odraslih osoba sa ozbiljnim ograničenjima u socijalnom funkcionisanju zbog mentalnih teškoća, ili drugih kombinovanih smetnji u razvoju. **Od 2006. godine djeca se više ne smještaju u ovu ustanovu.**

Međutim, određen broj djece sa smetnjama u razvoju, za koju ne može da se obezbjedi smještaj u Crnoj Gori, smješta se u institucije u drugim državama (Srbija, Bosna i Hercegovina), pri čemu u zadnjih par godina nije bilo novih smještaja.

⁴⁷ Član 47 Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti

⁴⁸ <http://juzkomanskimost.me/>

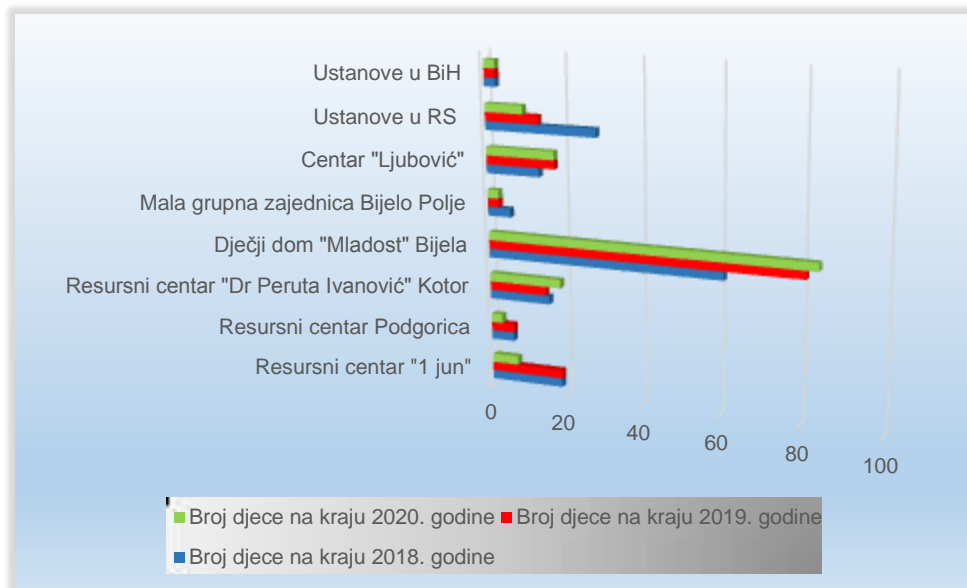

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Podaci o kretanju broja djece koja su koristila uslugu smještaja u različitim ustanovama u periodu 2018-2020 godina dati su u grafikonu koji slijedi.

Grafikon br. 7: Uporedni prikaz kretanja broja djece u različitim ustanovama za smještaj u periodu 2018-2020 godina (izvor: UNICEF)

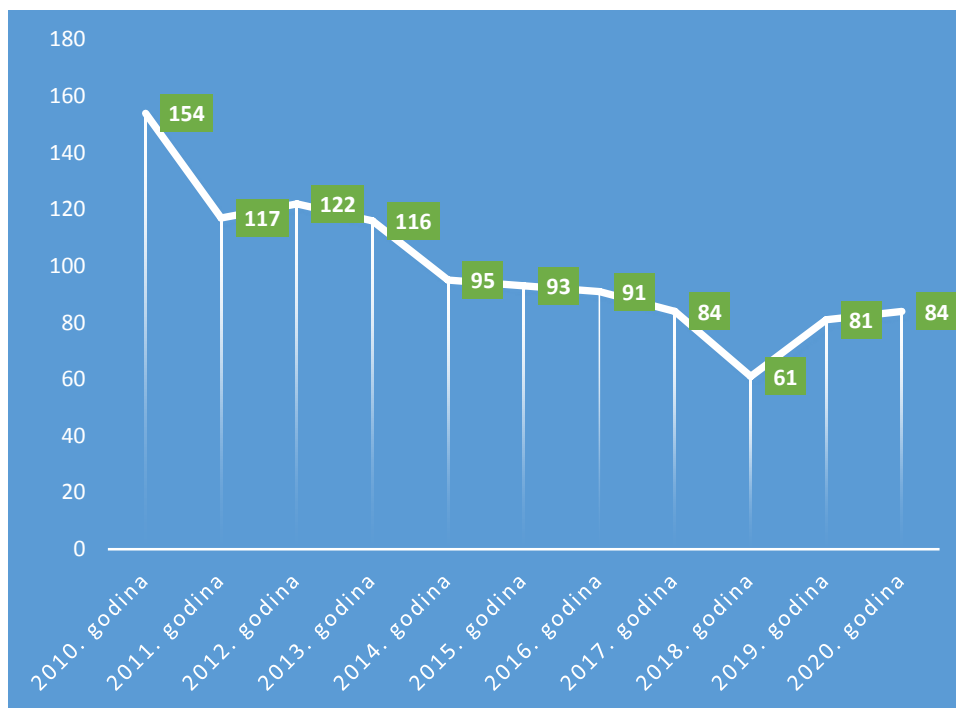
Iz grafikona je vidljivo da je u posmatranom periodu uzlazni trend prisutan u kretanju broja djece na smještaju u JU Dječji dom „Mladost“ Bijela, dok se u većini drugih ustanova broj smještene djece održava na približno istom nivou ili pak opada. Ovdje je važno napomenuti da se djeca koja se upućuju na smještaj u neki od resursnih centara, kao ni djeca koja se upućuju na smještaj u Centar „Ljubović“ na izvršenje vaspitne mjere koju je izrekao sud, često ne prepoznaju kao djeca bez roditeljskog staranja, odnosno djeca na alternativnom staranju. To istovremeno može biti razlog određenih neujednačenosti podataka o djeci na alternativnom staranju sadržanih u različitim izvorima.

Detaljniji podaci o kretanju broja djece na smještaju u JU Dječji dom „Mladost“ Bijela, koja ustanova se najčešće tretira kao referentna tačka kada se govori o institucionalnom smještaju djece bez roditeljskog staranja, kroz duži niz godina sadržani su u grafikonu broj 8.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 8: Kretanje ukupnog broja djece smještene u JU Dječji dom „Mladost” Bijela za period 2010-2020 godina (prema podacima UNICEF-a)

Vidljiv je trend opadanja broja djece smještene u JU Dječji dom „Mladost” Bijela u periodu 2010-2018. godina, dok u 2019. godini dolazi do primjetnog porasta broja djece na smještaju u ovoj ustanovi, a manji porast prisutan je i u 2020. godini.

U periodu 2010-2018 godina, broj djece u Dječjem domu “Mladost” smanjen je za oko 60%. Uprkos tome, zabrinjava podatak da je broj djece smještene u ovu ustanovu krajem 2020. godine bio za 37,7% veći u poređenju sa 2018. godinom, upućujući na potrebu ulaganja dodatnih napora kako bi se sprječilo izdvajanje djece iz porodica, primarno obezbjedili aranžmani porodičnog zbrinjavanja u situacijama kada je izdvajanje djeteta iz porodice neophodno, kao i omogućio ponovni povratak djeteta u biološku porodicu, odnosno smještaj u odgovarajuću hraniteljsku porodicu, u okolnostima ako je već došlo do smještaja djeteta/djece u instituciju i ukoliko povratak u roditeljsku porodicu nije moguće obezbjediti.

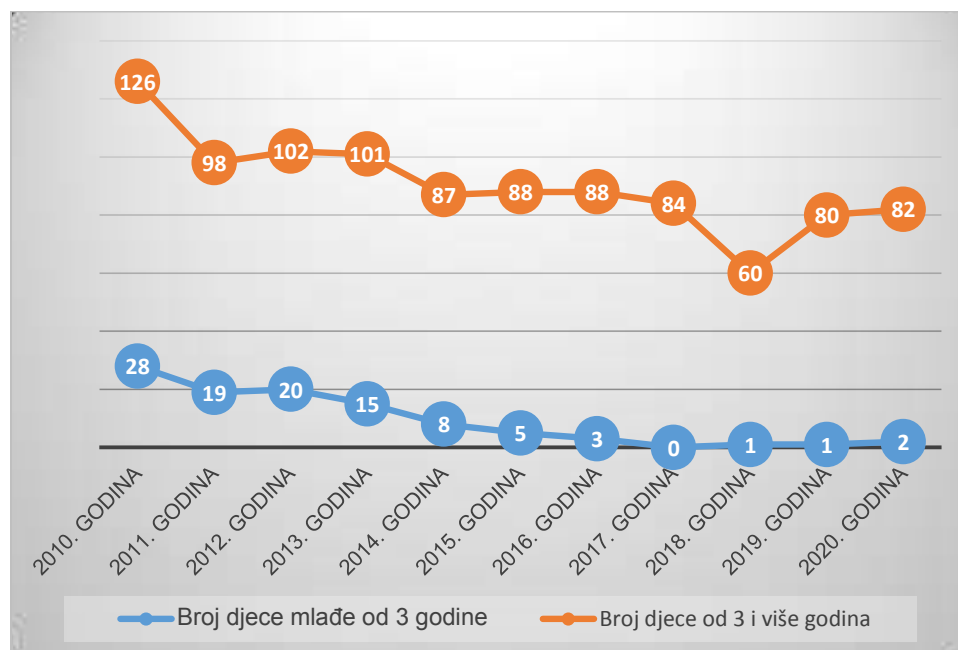
U većem broju dokumenata, kao jedno od ključnih postignuća, navodi se da je višegodišnjim sistematskim naporima na polju reformi **Crna Gora uspjela da gotovo potpuno iskorijeni praksu institucionalizacije djece starosti od 0 do 3 godine.**

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Prikaz kretanja broja djece mlađe od 3 godine i djece starijeg uzrasta (od 3 do 18 godina) na smještaju u JU Dječji dom „Mladost” Bijela tokom posmatranog perioda upotpuniće prethodno prikazane podatke o djeci smještenoj u ovu ustanovu.

Grafikon broj 9: Uporedni prikaz kretanja broja djece mlađe od 3 godine i djece starijeg uzrasta (od 3 do 17 godina) na smještaju u JU Dječji dom „Mladost” Bijela za period 2010-2020 godina

Iz grafikona se može uočiti da se broj djece od 3 i više godina na smještaju u ustanovi postepeno smanjivao u periodu 2010-2018. godina, uz povremene platoe, dok je u isto vrijeme broj djece mlađe od 3 godine kontinuirano opadao, dostižući „kulminaciju” **na kraju 2017. godine, kada u ustanovi nije bilo nijednog djeteta mlađeg od 3 godine.** Međutim, od 2018. godine u ustanovi su ponovo prisutna i djeca mlađa od 3 godine. Takođe, nakon 2018. godine, kada je broj djece od 3 i više godina bio više nego duplo smanjen u odnosu na 2010. godinu, ponovo dolazi do porasta broja djece ovog uzrasta u 2019. godini. **To potencira potrebu za intenzivnijim razvojem usluga podrške porodicama, sa posebnim fokusom na porodice sa malom djecom, u prevladavanju izazova i prevazilaženju kriznih situacija.**

S obzirom na hitnost potrebe izmještanja djece iz velikih ustanova za smještaj, Vlada Crne Gore započela je transformaciju ustanova socijalne i dječje zaštite koje pružaju smještaj, uključujući i jedinu ustanovu za smještaj djece bez roditeljskog staranja. Kroz

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

proces transformacije JU Dječji dom "Mladost" Bijela proširena je djelatnost ustanove, s ciljem razvoja usluga podrške za samostalni život i savjetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga. Očekivanja od nastavka transformacije, definisana aktuelnim planom transformacije ove ustanove⁴⁹, fokusirana su kao: kvalitetnija zaštita djece bez roditeljskog staranja i djece čiji razvoj je ometen porodičnim prilikama, kao i djece koja imaju smetnje i teškoće u razvoju; širenje mreže hraniteljskih porodica; kvalitetnija podrška hraniteljskim porodicama; povećana dostupnost usluge SOS telefona; osposobljenost djece i mladih za samostalan život u zajednici; razvoj usluge savjetovanja.

Deinstitucionalizacija, kao jedan od ključnih ciljeva reforme sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori, blisko je povezana sa razvojem porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja.

Uslugu porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja pruža fizičko lice u skladu sa zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti i zakonom kojim se uređuju porodični odnosi.

Procjenu podobnosti fizičkog lica za pružanje usluge porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja, stručnu podršku i obuku, vrši centar za socijalni rad.

U Crnoj Gori **srodničko hraniteljstvo je dio tradicije**. Osnovni dugogodišnji pristup u zaštiti djece bez adekvatnog roditeljskog staranja bio je njihovo zbrinjavanje u srodničke porodice, a kada to nije bilo moguće djeca su smještena u institucije.

Do početka reforme sistema socijalne i dječje zaštite, smještaj djece u nesrodničke hraniteljske porodice se vrlo rijetko primjenjivao. **Značajne promjene se počinju bilježiti tokom implementacije Strategije razvoja hraniteljstva za period od 2012 do 2016 godine**. Kampanja Vlade Crne Gore „Svako dijete treba porodicu”, realizovana uz podršku UNICEF-a i Delegacije EU u Crnoj Gori, rezultirala je povećanim interesovanjem građana za hraniteljstvo, porastom broja djece koja su smještena u hraniteljske porodice, a naročito broja djece koja su smještena u nesrodničke hraniteljske porodice, kao i smanjenjem broja djece smještene u institucije, posebno djece uzrasta ispod tri godine.

U grafikonu koji slijedi prikazano je kretanje broja djece smještene u hraniteljske porodice za period 2010-2020 godina.

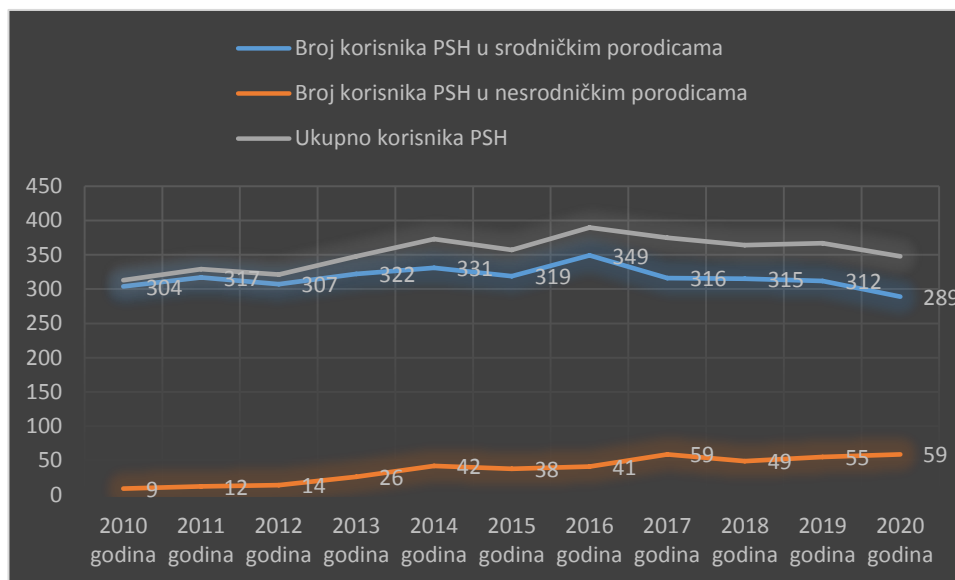
---

⁴⁹ Plan transformacije JU Dječji dom "Mladost" Bijela za period 2020-2024 godina

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 10: Kretanje broja djece u hraniteljskim porodicama u periodu 2010-2020 godina (prema podacima UNICEF-a)

Iz grafikona je vidljivo da su u kretanju broja djece na porodičnom smještaju-hraniteljstvu tokom posmatranog perioda prisutni različiti trendovi zavisno od toga da li se radi o smještaju u srodničke ili nesrodničke hraniteljske porodice. Naime, može se konstatovati da se broj djece u srodničkim hraniteljskim porodicama, uz relativno diskretne varijacije, održavao na približno istom nivou, dok se broj djece u nesrodničkim hraniteljskim porodicama uglavnom kretao uzlaznim trendom. Krajem 2020. godine broj djece koja su uslugu porodičnog smještaja-hraniteljstva koristila u nesrodničkim hraniteljskim porodicama mnogostruko se povećao u poređenju sa 2010. godinom.

Nakon isticanja Strategije razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori za period 2012-2016 godina, nova strategija razvoja hraniteljstva još uvijek nije donijeta, ali su mjere za unaprjeđenje hraniteljstva uključene u Strategiju za ostvarivanje prava djeteta za period 2019-2023 godina.

Tokom 2018. godine centri za socijalni rad su izdali licence svim aktivnim pružaocima usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja, sa rokom važenja od dvije godine.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti daje mogućnost da pored centra za socijalni rad, i drugi pružalac usluge može pružati stručnu podršku i sprovoditi odgovarajuću obuku za pružaoce usluge porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja. Međutim, trenutno to u najvećoj mjeri ili gotovo isključivo obavljaju centri za socijalni rad.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

U poslovima porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja centri za socijalni rad imaju višestruke uloge, obaveze i odgovornosti, koje prizilaze iz istovremene nadležnosti i za korisnike i za pružaoce usluge. **Više stručnjaka takvu poziciju sagledava kao mogući izvor konflikta interesa i jedan od faktora koji usporava dalji razvoj i punu afirmaciju ove usluge.**

Glavni izazovi s kojima se hraniteljstvo suočava odnose se na nedovoljan nivo razvijenosti ove usluge, nedovoljnu pripremljenost hranitelja na život sa djecom koja imaju potrebu za većim stepenom podrške, nedovoljnu razvijenost specijalizovanog hraniteljstva i na tendenciju da stručni radnici CSR, kao i hranitelji i djeca, hraniteljstvo shvataju kao trajno rješenje, što je ujedno i ograničavajući faktor u razvoju ove usluge. I dalje nedostaju nesrodničke hraniteljske porodice, posebno porodice koje bi pružale usluge urgentnog hraniteljstva, hraniteljstva uz intenzivnu ili dodatnu podršku (specijalizovano hraniteljstvo) i povremenog hraniteljstva.

Smanjenje broja djece u rezidencijalnim institucijama i brz razvoj hraniteljstva u toku poslednje decenije prepoznati su kao naročito značajna dostignuća reformi u oblasti socijalne i dječje zaštite. Sam proces smanjenja broja djece u ustanovama postignut je povećanjem broja djece na porodičnom smještaju-hraniteljstvu, a nedovoljno na planu razvoja i jačanja usluga u zajednici, usmjerenih na podršku biološkim porodicama i djeci unutar njihovih primarnih porodica.

Takođe, neophodan je oprez, s obzirom da podaci iz država u okruženju upućuju da je uporedo sa smanjenjem broja djece u ustanovama za smještaj, posebno djece mlađeg uzrasta, došlo do naglog porasta broja djece smještene u prihvatilišta, kao i da se produžila dužina boravka djece u prihvatilištima. Pored toga, važno je uzeti u obzir upozorenja određenih analitičara u kojima se ističe kako se čini da je sintagma „alternativni smještaj“ ili „alternativno staranje“ pod uticajem snažnih procesa deinstitutionalizacije u oblasti zaštite djece „**u glavama profesionalaca dobila značenje alternative institucionalnom smještaju.** Tako je roditeljska i biološka porodica djeteta nekako odmaknuta u stranu, odnosno pomjerena u drugi plan, a akcenat je stavljen na alternativu kao ono što je drugi ili bolji izbor u odnosu na rezidencijalni smještaj, a ne na svestrano razmatranje mjera i složeno odlučivanje u skladu sa najboljim interesima djeteta⁵⁰.“ U tom smislu, **potrebno je odlučnije preusmjeravanje nacionalnih resursa sa podrške koja u sebi sadrži pretpostavku izdvajanja djece i napuštanje porodice na jačanje porodice.**

---

⁵⁰ Žegarac, N. (2014): Pravo deteta na kvalitetno staranje – Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana, Save the Children International, Sarajevo (<https://www.ombudsmen.gov.ba>), str. 97

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Mada veliki broj zakona, podzakonskih akata i strateških dokumenata u Crnoj Gori predviđaju podršku roditeljima kako bi se spriječilo izdvajanje djece iz porodica, ova podrška se uglavnom svodila na povremene kontakte i savjetodavno usmjeravanje od strane stručnih radnika centara za socijalni rad, tamo gdje su uočeni rizici za izdvajanje djece i sporadičnu, po opštoj ocjeni nedovoljnu materijalnu pomoć. Pri tome uglavnom nedostaju jasno definisani kriterijumi i pregledi karakteristika porodica koje ih „preporučuju“ za neke konkretne vrste podrške i intervencija. Crna Gora i dalje nema oprijedjeljena finansijska sredstva za preveniranje izdvajanja djece iz porodica ili pomoć za povratak djece u roditeljske porodice nakon smještaja, što je eksplicitna preporuka Smjernica⁵¹.

Kao jedan od problema uočenih u praksi navodi se nespornost da se uspostave fleksibilni fondovi za pomoć ovim porodicama, koje se pored ostalog suočavaju i sa brojnim materijalnim teškoćama, tako da **siromaštvo umnogome komplikuje njihovu situaciju i otežava „manevarski prostor“ i roditeljima i stručnim radnicima centara za socijalni rad.**

Komiteta za prava djeteta UN upozorava i na nedostatak pouzdanih statističkih podataka preko kojih se mogu pratiti prava djeteta, što znatno otežava formulisanje i praćenje politika u vezi sa djecom, te poziva na redovno praćenje i analiziranje podataka koji pokrivaju sve oblasti CRC, uključujući i njene opcione protokole, **razvrstavanje podataka prema polu, starosti, invaliditetu, geografskoj lokaciji, etničkoj pripadnosti i društveno-ekonomskom statusu, kako bi se olakšala analiza stanja sve djece, a posebno one u osjetljivim situacijama**⁵².

U poslednjem izvještaju Evropske komisije za Crnu Goru navodi se sljedeće: „...Potrebna je bolja koordinacija i praćenje politika koje se tiču djece. Institucionalni odgovor treba da postane proaktivniji i da bude praćen harmonizovanim prikupljanjem podataka među tijelima za praćenje prava djeteta, kao i dodatnim finansijskim sredstvima. Potrebni su i dodatni napor za bavljenje prisilnim dječjim brakovima i dječjim prosjačenjem, koje pogađa uglavnom romsku zajednicu, kao i sveukupnim nasiljem nad djecom. Tretman maloljetnika u zatvorima takođe zahtijeva poboljšanje. Veoma mali broj prijavljenih slučajeva seksualnog nasilja nad djecom izaziva zabrinutost zbog nedovoljnog prijavljivanja i identifikacije žrtava... Opšti pristup i kvalitet usluga za djecu i službi socijalne zaštite i inkluzivnog obrazovanja za djecu sa

---

⁵¹ Tačka 24 Smjernica

⁵² Preporuke Komiteta za prava djeteta UN-a (2018), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Podgorica

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

smetnjama u razvoju treba da se poboljšaju, zajedno sa uslugama ranog otkrivanja, intervencije i rehabilitacije širom zemlje⁵³.

Generalno se može konstatovati da, iako je došlo do značajnih reformskih napora kako bi se poboljšalo upravljanje sistemom materijalnih davanja i proširio niz servisa/usluga u vidu nematerijalnih davanja koji su na raspolaganju porodicama, UNICEF opravdano upozorava da je **malo pažnje posvećeno adekvatnosti naknada, kako bi se osigurala prava djeteta na život, razvoj i zdravlje, odnosno kako bi se razvio sistem socijalne i dječje zaštite koji jača otpornost, promoviše jednakost i ubrzava ljudski i ekonomski razvoj**⁵⁴.

Analiza višedimenzionalnog siromaštva djece u Crnoj Gori pokazala je da više od 80% djece doživljava deprivaciju u barem jednom domenu dobrobiti, bez obzira na starosnu grupu kojoj pripadaju. Ovaj procenat je još veći (96%) kada je riječ o romskoj djeci. Djecu iz mlađih starosnih grupa karakteriše viši nivo siromaštva, što važi i za opštu i za romsku populaciju. Djeca mlađa od 5 godina izuzetno su osjetljiva na deprivaciju, tako da intervencije usmjerene na poboljšanje uslova u bilo kojem od domena brige za ovu starosnu grupu (ishrana, zdravlje, zaštita, razvoj u ranom djetinjstvu) imaju pozitivne i dugotrajne efekte kasnije u životu. Pored identifikacije preklapajućih dimenzija siromaštva ova studija je ukazala i na kritične veze između materijalnog siromaštva i psihosocijalnih dimenzija deprivacije, kao što su sramota, stigma i diskriminacija. Pomenuti ukršteni i složeni aspekti siromaštva mogu dovesti do socijalne isključenosti djece, njihove izolacije od vršnjačkih mreža i drugih resursa i mogućnosti neophodnih za ostvarivanje psihološke dobrobiti, holističkog razvoja i dostizanja stabilnog doživljaja ličnog identiteta⁵⁵.

Pandemija izazvana COVID-om-19 utiče na porodice i djecu na mnogo načina, koji uticaji se najšire posmatrano mogu grupisati u tri glavne kategorije: 1) Uticaji na zdravlje: Iako su, u odnosu na ostale uzrasne grupe, djeca manje podložna mogućnosti da se zaraze virusom COVID-19, ipak nijesu u potpunosti imuna i evidentirani su slučajevi oboljevanja kod djece, pa i smrtnih ishoda. Osim toga, djeca mogu doživjeti psihološki stres uslijed straha od virusa ili bolesti/smrtni nekog od članova porodice.

---

⁵³ Građanska alijansa&UNICEF (2020): Analiza zakonodavstva i prakse: Pristup djece pravdi - Prava djeteta u pravosudnim postupcima, sa fokusom na pristup besplatnoj pravnoj pomoći, Građanska alijansa, Podgorica

⁵⁴ Hamilton, C., Raoof, A., Barnes, R., Arndt, J (2018): Evaluacija sistema za praćenje stanja dječjih prava u Crnoj Gori za period 2014–2017. godine i planirani pristup ovoj temi za period 2017–2021. godine, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

⁵⁵ UNICEF (2021): Višedimenzionalno siromaštvo djece u Crnoj Gori – Razumjevanje kompleksne stvarnosti djece koja žive u siromaštvu primjenom mješovitih metoda, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Takođe, mogu se javiti i indirektni negativni efekti po zdravlje djece kad preopterećeni zdravstveni radnici počinju da daju prioritet pacijentima oboljelim od COVID-19 u odnosu na pacijente s manje akutnom bolešću ili kad se porodice ustručavaju da odu do domova zdravlja i bolnica da bi smanjili mogućnost da se zaraze i odlažu redovnu vakcinaciju djeteta; 2) **Efekti zatvaranja**: U mnogim zemljama širom svijeta vlade su bile primorane da na duže vrijeme zatvore škole i druge javne ustanove. Osim negativnih posljedica koje to ima na obrazovanje, mjerama zatvaranja prekidaju se svakodnevna rutina i socijalne odnosi koje djeca imaju u školi, što se negativno reflektuje na njihovu psihološku dobrobit. Produžavanje perioda samoizolacije doprinosi zloupotrebi supstanci i nasilju u porodici, čije su žrtve često djeca; 3) **Ekonomski efekti**: Nesumnjivo je da će u globalnoj recesiji ovolikog obima stradati radna mjesta i izvori sredstava za život, smanjiće se prihodi i donacije iz inostranstva, te će porodice biti prinuđene da troše uštedevinu, a u najekstremnijim slučajevima i da zalažu ili prodaju svoju imovinu. Smanjeni prihodi često znače: manje hrane za djecu, hranu slabijeg kvaliteta, povlačenje djece iz obrazovanja, uskraćenost u smislu osnovnih artikala kao što su odjeća i obuća, smanjen repertoar aktivnosti u slobodno vrijeme, a izazivaju i ostale pogubne posljedice. **Na pojedinačnom nivou koliko će djeca biti ranjiva ili otporna na ove rizike zavisi od njihovog stanja prije krize uzrokovane pandemijom COVID-19 (Richardson et al., 2020, prema UNICEF, 2021)⁵⁶**. Brzom procjenom socijalnog uticaja ustanovljeno je da je veliki gubitak prihoda učestaliji među porodicama sa samohranim roditeljima, korisnicima socijalnih davanja, porodicama koje pripadaju zajednici Roma, kao i porodicama s anamnezom zloupotrebe supstanci.

Generalno, može se zaključiti da je pandemija naglo pogoršala socio-ekonomsku i psihološku situaciju brojnih porodica, posebno onih koje su bile ranjive i prije krize. U vezi sa tim, usluge koje se pružaju u porodici i zajednici, a koje imaju za cilj sprečavanje izdvajanja djeteta iz primarne porodice, odnosno što brži povratak djeteta u porodicu, dodatno dobijaju na značaju i postaju najvažniji element zaštite djece iz ranjivih porodica.

4. PODRŠKA PORODICI – TEORIJSKI KONCEPTI, POLITIKE I PRAKSE

UNICEF-ov Okvir za socijalnu zaštitu⁵⁷ **određuje podršku porodici kao aktivnosti za jačanje i očuvanje porodica, prevenciju odvajanja djece od roditelja i**

⁵⁶ UNICEF (2021): Zaštita djece u Crnoj Gori od siromaštva tokom i nakon pandemije: Poziv za sprovođenje multisektorskog pristupa, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

⁵⁷ UNICEF (2012) Integrated Social Protection Systems: Enhancing equity for children, UNICEF's Social Protection Strategic Framework, UNICEF, New York

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

obezbjedivanje ranih intervencija za porodice u riziku. Te aktivnosti su edukacija za roditeljstvo, porodična medijacija, porodično-pravno savjetovanje, porodična i individualna terapija i upućivanje na druge službe i usluge.

Podrška porodici i podrška roditeljima tretiraju se kao srodni, ali različiti koncepti⁵⁸. Srodni su jer se u osnovi fokusiraju na podizanje i vaspitanje djece i obezbjeđenje podrške koja može da unaprijedi uslove za odgajanje djece, usmjeravajući podršku na kontekst porodice. Pri tome ni jedan od njih nije ograničen striktno određenim porodičnim okruženjem, već se u većoj ili manjoj mjeri prate varijeteti porodičnih formi. Podrška roditeljstvu usredsređena je na roditelje i roditeljske prakse i stoga nije nužno orijentisana na porodicu kao cjelinu ili porodična pitanja (van roditeljstva), **tako da se percipira kao uži konstrukt od podrške porodici.** Podrška porodici kao šira, odnosi se na porodicu kao društvenu „ćeliju” i njenu ekološku ravnotežu – interveniše se u pogledu odnosa u porodici i kod razmjene resursa između članova porodice, a razmatra se i koliko je dobro porodica uklopljena u mreže podrške.

ISPACAN, Međunarodno udruženje za prevenciju zlostavljanja i zanemarivanja djece je okupilo stručnjake iz cijelog svijeta radi ujedinjavanja znanja o pozitivnom roditeljstvu kao značajnom pristupu u prevenciji i zaštiti djece od zlostavljanja i zanemarivanja u okviru porodičnog sistema. Prema publikaciji koju je ova organizacija izdala 2016. godine, **suština pozitivnog roditeljstva je u slijedećem:** posvećena, topla i brižna njega, pokazivanje empatije, respozivnosti i naklonosti; postavljanje jasnih granica, smjernica ili strukture na asertivan i neautoritaran način i davanje efikasnih uputstava; nenasilno rješavanje sukoba između roditelja i djeteta, bez fizičkih ili ponižavajućih kazni, već podsticanje pozitivnog ponašanja; podrška razvoju djeteta, prepoznavanje različitih potreba svakog djeteta; poznavanje dječjeg razvoja i prava djeteta; omoćavanje djeteta i njegovo uključivanje u donošenje odluka; imati samopoštovanje i otpornost kao roditelj i roditeljska briga o sebi; zaštita i staranje o bezbjednosti djeteta i minimiziranje faktora rizika; podržavajuće porodično okruženje i postojanje veza formalne i neformalne podrške u zajednici; oblikovanje izazovnog ponašanja djeteta kroz pohvale, pozitivnu pažnju i „aktivno ignorisanje”, pomoć djetetu da razvije samoregulaciju ponašanja⁵⁹.

Tokom 2010. godine, 10 agencija koje su angažovane u borbi protiv nasilja nad djecom predstavile su INSPIRE, tehnički paket sa sedam strategija za okončanje nasilja nad

⁵⁸ Dalu, M., Bray, R., Bruckauf, Z., Byrne, J., Margaria, A., Pećnik, N. and Samms-Vaughan, M. (2015). Family and Parenting Support: Policy and Provision in a Global Context. Florence: Innocent Insight, UNICEF Office of Research, prema

⁵⁹ ISPACAN (2016) Positive parenting ISPACAN Global Resource Guide, prema Žegarac, N., Marić, M., Polić, S. (2020): Mapiranje programa i usluga pozitivnog roditeljstva u Srbiji, Centar za prava djeteta, Beograd

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

djecom⁶⁰. U pitanju su izabrane strategije koje su zasnovane na najboljim raspoloživim dokazima, a predstavljene su tako da pomognu zemljama i zajednicama da pojačaju svoje aktivnosti na preventivnim programima i interventnim uslugama koje imaju najveći potencijal da smanje nasilje nad djecom. Te strategije su: primjena zakona; norme i vrijednosti; bezbjedno okruženje; podrška roditeljima i odgajateljima; prihodi i ekonomski rast; sistem zaštite i podrške i učenje životnih vještina.

Podrška roditeljima i odgajateljima je u okviru INSPIRE paketa označena kao posebna strategija, koja je **na specifičan način uvezana sa drugim strategijama**. Ova strategija ima za cilj implementaciju na dokazima zasnovanih, ekonomičnih načina za jačanje odnosa roditelj/odgajatelj – dijete, njege i zdravlja, bezbjednosti i otpornosti djeteta i porodice, što pomaže u sprečavanju svih vrsta nasilja tokom odrastanja djece. U okviru strategije podrške roditeljima i odgajateljima nude se tri koncepta:

- **Pozitivno roditeljstvo** – usmjereno je na stvaranje sigurnog porodičnog okruženja i izgradnju baze podrške djeci kroz naklonost, kvalitetno provođenje vremena, pohvale i konstruktivne metode suočavanja sa teškim ponašanjem djeteta, poput pozitivne discipline koja podučava prosocijalnom ponašanju;
- **Njegujuće roditeljstvo** – odnosi se na pomoć djeci u razvijanju zdravih socijalnih i emocionalnih ponašanja, podučavanje životnih vještina i promovisanje dobrobiti kroz modeliranje konstruktivnih načina za rješavanje problema i komunikaciju osjećanja;
- **Pozitivna disciplina** – označava pohvale, nagrađivanje, podržavanje dobrog ponašanja i nenasilne reakcije na problematično ponašanje koje uzimaju u obzir fazu kognitivnog i emocionalnog razvoja djeteta, a reakcije obuhvataju prirodne ili logičke posljedice, pauze i preusmjeravanje.

Promocija pozitivnog ili njegujućeg roditeljstva percipira se kao srž različitih programa podrške porodici I podrške roditeljstvu. Pri tome, podrška roditeljima i odgajateljima obuhvata **univerzalne programe** koji su predviđeni za sve porodice, **selektivne programe**, odnosno ciljane programe za porodice sa većim rizikom, kao i **indikovane programe** i individualnu podršku roditeljima i odgajateljima tamo gdje su djeca doživjela nasilje.

Kao modeli pružanja usluga podrške roditeljima pominju se aktivnosti putem medija, programi kućnih posjeta, individualni i grupni programi koji obično uključuju nekoliko komponenti kao što su edukacija, demonstracija uživo, davanje povratnih informacija i

---

⁶⁰ World Health Organization (2016) INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children. WHO Geneva, prema Žegarac, N., Marić, M., Polić, S. (2020): Mapiranje programa i usluga pozitivnog roditeljstva u Srbiji, Centar za prava djeteta, Beograd

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

sl., te višekomponentni, složeni programi koji obuhvataju i povezivanje sa službama i uslugama u zajednici. Modeli prevashodno zasnovani na didaktičkim poukama smatraju se prevaziđenim, jer se dovodi u pitanje održivost tako naučenih vještina roditeljstva. **Akcentat se u savremenim pristupima obučavanju stavlja na vođenje, isprobavanje i uvježbavanje ponašanja uz odgovarajuće povratne informacije i intervencije koje razvijaju roditeljsku empatiju za dijete.**

Rezimirajući nalaze brojnih evaluativnih studija, INSPIRE paket naglašava **da će intervencije podrške roditeljstvu vjerovatnije imati uticaj kada imaju slijedeće karakteristike:** intervencije obuhvataju različite potrebe porodica i djece; obuka roditelja je zasnovana na jasnoj teoriji promjene ili logičkom modelu; programi se fokusiraju na principe i strategije pozitivnog roditeljstva, što obuhvata pozitivno disciplinovanje i poboljšanje komunikacije između roditelja i djece; roditelji imaju priliku da vježbaju nove vještine i dobiju povratnu informaciju; implementacija uzima u obzir porodičnu dinamiku; izvori ozbiljnog stresa su adresirani tako što su porodice povezane sa relevantnim uslugama i službama; osoblje usluge dobija redovne treninge, superviziju i podršku; planeri rješavaju prepreke za učešće roditelja.

Ukoliko se pogledaju primjeri dobre prakse iz svijeta, može se uočiti da postoji široka lepeza aktivnosti i programa koji se mogu ponuditi porodicama na kontinuumu tzv. ranih intervencija i intervencija u zajednici. Ovdje ćemo se kratko osvrnuti na dva modela: švedski model porodice za „podršku porodicama” i model „kućnih posjeta” u porodicama koji je karakterističan za anglosaksonske zemlje (prema Ajduković, 2006).

Porodice za podršku u Švedskoj su posebna metoda socijalne podrške djeci koja žive u porodicama s teškoćama. I dijete i roditelj dobijaju dodatni resurs. Dijete dobija „dodatnu porodicu” s kojom provodi jedan ili dva vikenda mjesečno, jednu ili dvije noći svake sedmice i nekoliko sedmica tokom praznika. Roditelj proširuje mrežu podrške i dobija neko vrijeme za sebe i svoje potrebe. U porodici za podršku prema djetetu se odnose kao prema članu porodice i dijete učestvuje u svakodnevnicima te porodice. Ova mjera može trajati između nekoliko mjeseci i nekoliko godina. Model se temelji na ideji da učestvovanje u svakodnevnom životu „dodatne porodice” djetetu pomaže da izgradi otpornost i da se bolje nosi sa životom u svojoj porodici. Članovi porodice za podršku služe kao modeli uspješnog suočavanja s različitim životnim situacijama, kao što je npr. rješavanje sukoba. Dijete učestvuje u novim socijalnim aktivnostima i izgrađuje širu socijalnu mrežu. Učestvovanje u porodici za podršku može dati strukturu svakodnevnom životu djeteta kojem to nedostaje. S druge strane, roditelji koji zatraže porodice za podršku često su samohrane majke, kojima se tako olakšava dio roditeljskih dužnosti. Porodice za podršku mogu biti vrlo važne za roditelje koji imaju slabu socijalnu mrežu ili pate od zavisnosti, problema u mentalnom zdravlju ili drugih

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

zdravstvenih problema. Ova vrsta brige za djecu ima određene sličnosti sa hraniteljskim porodicama. Kao ključna razlika u odnosu na hraniteljske porodice ističe se da mjera porodica za podršku kao specifičan oblik podrške i pomoći djetetu i roditelju omogućava da dijete kontinuirano živi sa svojom biološkom porodicom.

Programi podrške porodici u porodici kroz kućne posjete sprovode se u mnogim zemljama (Velikoj Britaniji, Australiji, Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama). Većina ovih programa osmišljeni su kao „programi za zdravi početak” i **osiguravaju redovne posjete porodicama pod rizikom u rasponu od nekoliko sedmica pa do prvih pet godina djetetovog života**. Ovi programi su dobrovoljni i usmjereni su na sprječavanje slabih razvojnih ishoda, uključujući i zlostavljanje djece. Što se tiče sadržaja i načina rada, ove intervencije se u velikoj mjeri podudaraju s nadzorom nad vršenjem roditeljskog prava. Ipak, postoje dvije ključne razlike: 1) učestvovanje u ovim programima je potpuno dobrovoljno; 2) prilikom uključivanja porodica u program polazi se od okolnosti koje su rizične za pojavu neodgovarajućih roditeljskih postupaka, dok se nadzor nad vršenjem roditeljskog prava izriče kada su se već pojavila neodgovarajuća ponašanja roditelja. Kao tipična obilježja ovih programa označavaju se: rano detektovanje porodica kojima je potrebna podrška kroz sistem nestigmatizirajuće podrške i pomoći; nuđenje usluga u ranoj fazi – još prije rođenja ili neposredno nakon rođenja djeteta i prije nego što je došlo do ugrožavanja djeteta; usluge su nude u porodicama, a ne u zdravstvenim i socijalnim ustanovama; radi se o proaktivnim uslugama koje podržavaju porodice i u čijem fokusu su osnaživanje porodice i jačanje odnosa između djeteta i roditelja; osiguravaju edukovanje roditelja i rad s porodicom po principu vođenja slučaja kako bi se porodica povezala sa različitim, formalnim i neformalnim sistemima podrške. Ovakvi programi pokazali su se posebno djelotvornima u prevenciji zlostavljanja i zanemarivanja djece u porodici.

Temeljno načelo većine programa podrške porodici u porodici je sljedeće: **„Zbog čega čekati sa intervencijama sve dok djetetu ne bude nanesena šteta i da to tada činimo na skupi, stigmatizirajući i nedobrovoljan način, ako umjesto toga možemo intervenirati ranije i izbjeći štetu na relativno jeftin i djelotvoran način”** (ISPCAN, 2006)⁶¹.

Usluge za očuvanje porodice imaju razvijenu vrednosnu osnovu, koja se u na primjer poznatom i dobro evaluiranom program “kućegraditelji” (Homebuilders) zasniva na slijedećim uvjerenjima (Kinney et al., 1990, prema Žegarac, 2017):

---

⁶¹ Ajduković, M., Radočaj, T., ed. (2008): Pravo djeteta na život u obitelji, Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb (<https://www.unicef.org/croatia/reports>)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

- Za djecu je najbolje da odrastaju u okviru roditeljske porodice;
- Ne može se jasno odrediti koje su porodice beznadežne;
- Porodice sa problemima se mogu promjeniti;
- Ulivanje nade u napredak predstavlja značajan dio rada sa porodicom;
- Klijenti su saradnici;
- Neodgovarajuća intervencija može da nanese štetu porodici.

Generalno, može se reći da se podrška porodici razvila kao alternativa uobičajenim intervencijama i programima koji su tretirali individualne probleme pojedinačnih članova porodice, čime su se zanemarivali potencijali porodice za promjenu. Politike i usluge u ovoj oblasti se oslanjaju na ekološke pristupe koji naglašavaju važnost odnosa, međuzavisnosti, mreža podrške i neposrednog okruženja, odnosno zajednice, što sve čini okvir za razumijevanje života porodice. Izolacija i nedostatak socijalne podrške se shvataju kao suštinski problem, pa se intervencije usmjeravaju na integraciju porodica u raznovrsne socijalne mreže. Temeljna odlika podrške porodici jeste i fokus na snage, a ne na nedostatke porodice, te na prepoznavanje njenih kapaciteta da odredi svoje potrebe i da ih zadovolji onda kada ima odgovarajuću podršku (Pinkerton et al., 2004, prema Žegarac, 2017).

Programi podrške porodici se zasnivaju na sljedećim principima:

- Partnerstvo koje obuhvata djecu, porodice, profesionalce i zajednice;
- Minimalna intervencija, odnosno intervencija koja u najmanjoj mogućoj mjeri narušava ekologiju porodice (i zajednice);
- Nedvosmisleno usmjerenje na gledišta, doživljaje, bezbjednost i dobrobit djeteta;
- Usluge održavaju perspektivu zasnovanu na snagama.

Kao specifičan pristup politici i praksi, podrška porodici ima eklektičku teorijsku osnovu. Programi zapravo predstavljaju „amalgam” raznovrsnih teorijskih pristupa i perspektiva koje proističu iz društvenih nauka. Trenutno najšire korišćeni teorijski pristupi baziraju se na teorijama učenja, teorijama socijalne podrške, afektivne vezanosti, rezilijentnosti, krize, socijalne ekologije i socijalnog kapitala. Posebno je značajna perspektiva snaga (Saleeby, 1997, prema Žegarac, 2017), koja **naglašava važnost oslanjanja na aktuelne i istorijske snage porodice, podstiče porodične izbore i ukazuje na ključni značaj odnosa porodice i profesionalca kako bi usluge bile prilagođene svakoj porodici.**

Programi podrške roditeljima oslanjaju se i na Bandurinu teoriju učenja po modelu, koja postulira da djeca uče u socijalnom kontekstu. Najpoznatija istraživanja efekata učenja po modelu odnose se na modelovanje agresivnog ponašanja kod djece. U čuvenoj seriji eksperimenata koje je izveo Albert Bandura sa svojim saradnicima, efektno je

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

demonstrirana moć učenja po modelu u razvoju agresivnosti kod djece. Bandurini eksperimenti nedvosmisleno su pokazali da posmatranje agresivnih modela utiče na povećanje agresivnog ponašanja kod djece.

Značajna je i Bandurina **teorija samoefikasnosti**. Ova teorija uzima u obzir ulogu ličnih kognitivnih faktora, uključujući i uticaj kognitivnih faktora na emocije i ponašanje, ali i uticaj ponašanja, emocija i sredinskih faktora na kognitivne procese. Samoefikasnost predstavlja središnji koncept unutar ovog socijalno-kognitivnog teorijskog modela. Bandura samoefikasnost određuje kao procjenu pojedinca o sopstvenim sposobnostima organizovanja i izvršavanja određenih akcija potrebnih za ostvarivanje željenih ishoda. Drugim rječima, samoefikasnost je percipirana sposobnost ljudi da se prilagode situaciji u kojoj se nalaze, odnosno prosuđivanje o vlastitoj sposobnosti izvođenja ponašanja na prikladan način, kako to određena situacija zahtijeva. Pri tome je važno naglasiti da se percipirana samoefikasnost ne odnosi na stvarne vještine koje neko posjeduje. Prema teoriji samoefikasnosti dva su osnovna tipa očekivanja u procesu realizacije ponašanja usmjerenog k cilju: očekivanje efikasnosti i očekivanje ishoda. Očekivanje ishoda odnosi se na vjerovanje pojedinca da će ga određeno ponašanje dovesti do željenog ishoda, a očekivanje lične efikasnosti na uvjerenje pojedinca da je sposoban da realizuje ponašanje koje će voditi takvom ishodu (Ivanov, 2007, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016). Potrebno je razlikovati ove dvije vrste očekivanja. Tako neko može vjerovati da će određena ponašanja voditi željenom ishodu (očekivanje pozitivnog ishoda), a da istovremeno ne preduzima takva ponašanja, jer misli da ih ne može uspješno realizovati (očekivanje niske samoefikasnosti). Dakle, očekivanje samoefikasnosti važno je za pokretanje akcije i realizaciju ponašanja koja će dovesti do ostvarenja cilja. Doživljaj samoefikasnost predstavlja snažnu determinantu budućeg ponašanja i određuje količinu napora koji će ljudi biti spremni da ulože u određenim situacijama. Vjervanja o samoefikasnosti se formiraju na temelju nekoliko izvora informacija. Najvažniji izvor je lično iskustvo u sličnim situacijama, u smislu da uspješna prošla iskustva grade snažan osjećaj samoefikasnosti dok ga neuspjesi slabe (postoji i poslovice koja kaže „ništa ne uspjeva kao uspjeh“). Opažanje uspješnosti drugih takođe je jedan od izvora uvjerenja o samoefikasnosti, koji ima manju snagu od ličnog iskustva i zavisi od važnosti modela za posmatrača, kao i posmatračevog doživljaja sličnosti između sebe i modela. Uvjeravanje od strane drugih manje je važan izvor od prethodna dva, a odnosi se na činjenicu da ljudi koje drugi uspiju uvjeriti da su sposobni za realizaciju svojih ciljeva postaju spremniji za pokretanje potrebnih ponašanja. Tjelesna i emocionalna stanja, poput umora, bola ili nekih raspoloženja mogu uticati na nivo očekivanja sopstvene efikasnosti.

Bandura opisuje četiri medijacijska procesa putem kojih uvjerenje o samoefikasnosti utiče na ponašanje (Bandura, 1997, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić,

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

2016): izbor ciljeva i istrajnost; kognitivni procesi; emocije i sredinski činioči, te aktivnosti. Uvjerenja o samoefikasnosti utiču na izbor ciljeva i istrajnost. Osobe koje imaju jak osjećaj samoefikasnosti neuspjeh pripisuju nedovoljnom ulaganju napora i sklonije su da ulože dodatne napore u savladavanju poteškoća. Oni koji sumnjaju u svoju samoefikasnost u suočavanju s teškoćama smanjuju ulaganje napora i brzo odustaju. Očekivanja samoefikasnosti variraju kroz tri dimenzije: veličinu, snagu i uopštenost. Veličina se odnosi na broj „koraka“ u ponašanju za koje pojedinac procjenjuje da ih može uspješno realizovati. Pod određenim uslovima pojedinac može imati visoku samoefikasnost, dok pod drugim okolnostima za isti zadatak može imati nižu samoefikasnost. Snaga se odnosi na stepen uvjerenosti osobe da može uspješno realizovati određena ponašanja. Uopštenost se odnosi na to u kojoj mjeri se iskustva ličnog uspjeha ili neuspjeha, koja utiču na očekivanja samoefikasnosti u specifičnim situacijama, generalizuju na očekivanja samoefikasnosti u sličnim aktivnostima ili sličnom kontekstu.

U osnovi Bandurine teorije je situacionističko shvatanje ljudskog ponašanja, a brojna istraživanja pokrenuta pojavom teorije samoefikasnosti pokazala su da su specifične mjere samoefikasnosti znatno bolji prediktori ponašanja od opštih mjera. Ipak, i Bandura se slaže da postoje neki uslovi pod kojima se procjene samoefikasnosti mogu generalizovati kroz različite aktivnosti. Takođe, može se pretpostaviti da se situaciona očekivanja lične efikasnosti bar djelimično temelje na opštoj efikasnosti kao stabilnijem obilježju ličnosti, jer i opšta i situaciona percepcija lične efikasnosti proizilaze iz istog mentalnog sistema.

Teorija samoefikasnosti predviđa da kada je percepcija samoefikasnosti visoka, osoba će se uključiti u izvođenje zadataka koji unapređuju razvoj njenih vještina i sposobnosti, a kada je samoefikasnost niska osoba se neće uključivati u nove zadatke koji bi joj mogli pomoći da osvoji nove vještine. Uz to, izbjegavajući takve zadatke osoba neće dobiti nikakvu, potencijalno korektivnu, povratnu informaciju kojom bi se mogla suprotstaviti negativnoj percepciji samoefikasnosti. Osobe koje pretjerano podcjenjuju svoju efikasnost, limitiraće sopstveni potencijal za učenje i razvoj, te u skladu sa tim, ako ne preuzimaju zadatke, vjerovatno će patiti od anksioznosti i sumnje u sebe koje mogu povećati vjerovatnoću neuspjeha (Pintrich i Schunk, 1996, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016).

Ovdje ćemo se osvrnuti i na **transteorijski model promjene**, autora Prochaska i DiClementea (Prchaska, DiClemente 1983; 1986, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016), koji objašnjava spremnost na prihvatanje novijeg, zdravijeg načina ponašanja koje se temelji na prosuđivanju prednosti i nedostataka koje određeno ponašanje donosi. **To je integrativni model namjerne promjene, u kojoj**

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

osoba pristaje sudjelovati u intervenciji koja može voditi ka specifičnoj promjeni.

Autori transteorijskog modela navode kako model predstavlja dobrovoljnu, a ne uslovljenu promjenu. Spoznaje za izradu modela definisane su prvenstveno u području rada sa zavisnicima od psihoaktivnih supstanci, dok su kasnije provjeravane i na osobama s drugim vrstama problema. Model se opisuje kao transteorijski jer uključuje spoznaje iz kognitivne i motivacione teorije, teorije socijalnog učenja, prevencije recidiva simptoma (Morera i sur., 1998., prema DiClemente, Schlundt, Gemmell, 2004, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016), te teorije planiranog ponašanja (Armitage, Sherann, Conner i Arden, 2004., prema DiClemente, Schlundt, Gemmell, 2004, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016). Osnovni elementi modela su: stadijumi promjene, ponašajni obrasci tokom procesa promjene, procesi te nivoi promjene, koncept samoefikasnosti te uravnoteženosti dobitaka i gubitaka kod odlučivanja o promjeni. Tako kreiran model u svojoj se osnovi temelji na eklektičkom pristupu spajajući elemente različitih teorija koje su se pokazale najučinkovitijima u mijenjanju ponašanja (Žižak, 2010, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016). **Stadijumi/faze promjene (predkontemplacija, kontemplacija, priprema, akcija i održavanje) predstavljaju temeljnu dimenziju transteorijskog modela te daju informaciju kada je osoba spremna za promjenu, označavajući i način odvijanja promjene.** Važno je napomenuti da se sam model razvijao i doživjavao promjene, tako da se od prvobitno postulirana četiri stadijuma promjene došlo do njih šest, pri čemu se u literaturi najčešće govori o pet stadijuma ili faza procesa promjene.

Pet faza procesa promjene, čiji detaljniji prikaz sljedi, smatraju se naročito značajnim kada je riječ o nedobrovoljnim korisnicima i **primjeni mjera iz nadležnosti organa starateljstva.**

- **Predkontemplacija** je stadijum u kojem osoba nema namjeru mijenjati svoje ponašanje u bližoj budućnosti, odnosno ne razmišlja o promjeni. Mnogi pojedinci u ovoj fazi nisu svjesni problema ili ga podcjenjuju. Ukoliko osobe u ovom stadijumu dođu na tretman, najčešće su upućene od drugih osoba (bliskih osoba, nadređenih na poslu, suda...). Često demonstriraju protiv promjene, u otporu su ili moraliziraju oko vlastite mogućnosti da se promijene;
- **Kontemplacija** je stadijum u kojem su osobe svjesne postojanja problema i ozbiljno razmišljaju o njegovom rješavanju, ali se na to nisu obavezale (npr. planiraju se promijeniti u idućih 6 mjeseci). Ovaj stadijum može trajati jako dugo. Obilježen je prikupljanjem informacija o akcijama koje osoba treba da preduzme, sagledavanjem dobitaka i gubitaka od činjenja promjene, ali bez preduzimanja ikakvih akcija. U ovoj fazi često su razmišljanje i razgovor o problemu zapravo zamjena za djelovanje;

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

- **Priprema** uključuje obavezivanje i planiranje. Osobe u ovoj fazi imaju namjeru poduzeti određene akcije u bliskoj budućnosti. Ovaj stadijum se ujedno promatra kao početak sljedećeg – akcije;
- **Akcija** je stadijum u kojem pojedinci modifikuju svoje ponašanje, iskustva i okolinu sa svrhom rješavanja svog problema, odnosno u smjeru smanjivanja rizika, te uključuje specifične korake u realizaciji plana. Akcija je najkraći stadijum promjene (DiClemente i sur., 1991, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016);
- **Održavanje** je stadijum u kojem novo ponašanje postaje normativ, osobe se dosljedno ponašaju tako da rizici (p)ostaju mali.

Proces „kretanja“ kroz opisane stadijume je cikličan, te uključuje nekoliko načina: stabilno, progresivno ili linearno, regresivno ili povratničko. Slični su procesi na kojima se temelji promjena, a da bi ih identifikovali i imenovali, Prochaska i DiClemente (Prochaska, DiClemente, 2005, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016) započeli su s proučavanjem psihoterapijskih teorija. Tako je nastala lista od **10 procesa promjene koji omogućavaju razumijevanje kako se zbivaju pomaci iz jednog stadijuma u drugi**. Ovi procesi promjene su: povećanje svjesnosti; emocionalno olakšanje; reevaluacija okolnosti u okruženju; samoprocjena; samooslobođenje; osnaživanje; uključenost u pomažući odnos; substitucija; kontrola stimulusa i socijalno oslobođenje.

Drugi konstrukti ovog modela kao što su: procjena uravnoteženosti gubitaka i dobitaka, samoefikasnost i iskušenja, takođe su u interakciji sa stadijumima i procesima promjene. Uravnoteženost gubitaka i dobitaka određena je razmatranjem pojedinca o dobitcima i gubitcima od promjene (Prochaska i sur, 1997, prema Madsen, 2003, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016). Ravnoteža između dobitaka i gubitaka varira tijekom stadijuma promjene. Prochaska i saradnici (1994, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016) dokazali su kako gubici dominiraju tokom stadijuma predkontemplacije kod 12 različitih problema ponašanja, dok su kod 11 od 12 posmatranih ponašajnih problema u stadijumu akcije u promišljanjima osoba dominirali dobitci od promjene. **Promjena se zbiva kada su procijenjeni dobitci važniji od procijenjenih gubitaka od promjene** (Migneault, Adams i Read, 2005, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016). Konstrukt samoefikasnosti preuzet je od Bandure i integrisan u transteorijski model. Samoefikasnost se odnosi na uvjerenje osobe da je promjena moguća te da osoba može biti uspješna u tome. Smatra se kako je ovaj konstrukt naročito značajan u početnim stadijumima promjene. **Ukoliko pojedinac nema pouzdanje da je promjena moguća, treba biti osnažen prije ulaganja truda u promjenu** (Morera i sur., 1998; Prochaska i sur., 1998, prema Madsen, 2003, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016). Kao naličje

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

samoefikasnosti javljaju se iskušenja koja su pojašnjena kao intenzivan pritisak da se osoba uplete u nepoželjna ponašanja u zahtjevnim situacijama. Tri činioca reflektuju uobičajene tipove iskušenja: neugodne emocije ili emocionalni stres, pozitivne socijalne situacije i žudnja. Istraživanja (Prochaska, DiClemente i Norcross, 1992; De Leon i sur., 1996, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016) ukazuju da su stadijumi promjene ponašanja bolji prediktori tretmanskog ishoda nego što su uzrast, socioekonomski status, vrsta problema, trajanje problema, ciljevi, očekivanja, samoefikasnost i socijalna podrška. Uprkos širokoj prihvaćenosti ove teorije, postoje i kritike. Ističe se kako model nastoji pojednostaviti kompleksnost ljudskog ponašanja, određujući artificijelne kategorije kontinuiranog procesa promjene ponašanja. Burrowes i Needs (2009, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016) ističu kako su glavni nedostaci transteorijskog modela promjene izostanak objašnjenja zašto određeni pojedinci nisu spremni za promjenu, pojednostavljenost postupka donošenja odluke o promjeni te zanemarivanje uloge konteksta.

Sumarno, Prochaska i saradnici (1997, prema Madsen, 2003, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016) generisali su osnovne pretpostavke važne za razumijevanje osnovnih koncepata ovog modela. Promjena ponašanja osobe proces je koji se zbiva u određenom vremenskom razdoblju prolaskom osobe kroz nekoliko stadijuma. Prvenstveno se radi o promjeni navika i podrazumijeva prolazak kroz specifične korake. Stadijumi su stabilni. Iako je raspored stadijuma strukturiran, oni su fleksibilni. Kretanje kroz faze nije linearno, već prije spiralno. S obzirom da su neke promjene teže od drugih, mogući su recidivi/regresije, dok se neke promjene zbivaju brže. Bez planiranih intervencija, osoba će ostati zaglavljena u početnim stadijima promjene jer ne posjeduje motivaciju ili znanje za napredovanje iz jednog stadijuma u drugi. Zato procesi promjene oblikuju intervencije kako bi se osigurao napredak u slijedeće stadijume. **Određeni tipovi intervencija mogu imati veći uticaj na poboljšanje pojedinca ako se paradigma djelovanja uskladi sa stadijima promjene.** Paradigma akcije ili usmjerenosti na djelovanje ne može biti uspješna ako se ne uskladi sa željom za promjenom i motivacijom. **Da bi se postigao napredak, određeni procesi i principi moraju biti integrisani u određene stadijume te intervencijski programi trebaju biti primijenjeni u određenom stadijumu.** Nepoželjni ponašajni obrasci postoje zbog kombinacije bioloških i socijalnih činilaca, ali i sposobnosti samokontrole. Osnaživanje u samokontroli najuspješnije je putem intervencija usklađenih sa stadijima promjene.

U nastojanju razumijevanja spremnosti porodica na promjenu mnogi autori razmatraju mogućnost primjene upravo transteorijskog modela promjene (Miller i sar., 2016; Sherman i Carothers, 2005, prema Ratkajec Gašević, Dodig Hundrić i Mihić, 2016). Autori pojašnjavaju karakteristična obilježja i procese promjene članova porodice tokom

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

prve tri ključne faze tog procesa. Ističu kako su **u fazi predkontemplacije** za članove porodice pojedinca koji manifestuje određeni problem ključni nedostatak interesa i motivacije da učestvuju u rješavanju tog problema, da prilagođavaju svoje ponašanje i/ili pružaju podršku tom članu porodice u postizanju željene promjene. Vrlo često u ovoj fazi članovi porodice izražavaju sumnju spram efikasnosti intervencije i sposobnosti stručnjaka da zaista razumije njihovu situaciju. Takođe, nije neuobičajeno da nezadovoljstvo i frustraciju koje osjećaju zbog problema koje ispoljava član njihove porodice usmjere prema stručnjaku koji sprovodi intervenciju/tretman. Ono što može doprinijeti uspješnom savladavanju ove faze je nastojanje stručnjaka da članovima porodice približi važnost njihove participacije za uspješno rješavanje problema pojedinca. Članovi porodice koja se nalaze **u fazi kontemplacije** iskazuju verbalno slaganje s potrebom da se i samostalno uključe u intervenciju u vezi sa problemom određenog člana porodice, međutim pronalaze brojne razloge kako se to ipak ne bi dogodilo. Izgovori najčešće uključuju nedostatak vremena, ublaženo viđenje situacije i problema te izražavanje nepovjerenja u efikasnost predložene intervencije. U ovoj fazi ključan je rad stručnjaka na prevazilaženju ambivalencije članova porodice kroz izgradnju odnosa povjerenja, dodatno isticanje njihove važnosti i pojašnjavanje cjelishodnosti intervencije. Značajno je da intervencija bude započeta u što kraćem vremenskom razdoblju od iskaza spremnosti članova porodice da, uz člana koji je uključen u intervenciju, i sami učestvuju u intervenciji. **Faza pripreme** obilježena je obavezivanjem članova porodice da učestvuju u intervenciji i definisanjem konkretnog plana njihove uključenosti. Izuzetno je važno intervenciju učiniti što jednostavnijom i prikladnijom potrebama i mogućnostima porodice (npr. blizina i prikladnost prostora u kojem će se intervencija odvijati, osiguravanje brige za djecu tokom trajanja intervencije i sl.), te nastojati izbjeći sve prepreke koje mogu nepovoljno uticati na njihovo učestvovanje u intervenciji. Tokom faze akcije članovi porodice su već preduzeli određene početne aktivnosti uključivanja u intervenciju, te je u ovoj fazi važno održati njihovu motivaciju za učestvovanje u intervenciji i pružanje podrške članu koji ispoljava problem. Stručnjaci bi trebali iskazivati priznanje za njihovo učestvovanje i isticati vrijednost dugotrajnog učestvovanja u procesu promjene pojedinca i cjelokupnog porodičnog sistema.

Važno je imati u vidu da su pojedinci i porodice uobičajeno ambivalentni u vezi promjene, a **razrješenje ambivalencije osobe/podrođice je ključni faktor promjene**. Ambivalencija korisnika je normalna i očekivana. Čak i dobrovoljni korisnici koji dolaze po pomoć često imaju promjenljivu i konfliktnu motivaciju – istovremeno žele i ne žele da se mijenjaju. **Mali procenat ljudi spreman je preduzeti konkretnu akciju, veći procenat ljudi samo ima namjeru mijenjati se**. Da bi se promjena realizovala, nužna je svjesna i namjerna posvećenost, tj. promjena se uglavnom ne događa spontano, a

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

kao što je prethodno opisano da bi promjena bila djelotvorna, nužno je primjenjivati odgovarajuće strategije u pravo vrijeme (vodeći računa o fazi promjene u kojoj se pojedinac/porodica nalaze).

Postavljanje cilja povezano je s nekoliko zamki koje ograničavaju njegovu upotrebljivost u konkretnom okruženju: aktuelni životni stres korisnika/porodice koji ograničava kapacitet za postavljanje ciljeva, težina cilja i s tim povezana mogućnost neuspjeha i nedostatak povratnih informacija o napredovanju prema cilju.

Kombinacija dobro postavljenih ciljeva i uvremenjenih povratnih informacija ima emocionalno značenje: postizanje cilja stvara emocionalno zadovoljstvo, dok neuspjeh stvara emocionalno nezadovoljstvo.

Nedobrovoljni korisnici su osobe koje su izložene zakonskom ili nekom drugom značajnom socijalnom pritisku da prihvate usluge i/ili promjene svoje ponašanje. Jedna od takvih okolnosti je kada roditelji nijesu ispunili minimalne zahtjeve u staranju za razvoj djeteta, uključujući sigurnost djeteta. Iskustvo pokazuje da su ti roditelji često nemotivisani za promjenu svog ponašanja i da je to jedna od najvećih prepreka u sprovođenju mjera stručne pomoći roditeljima (Ajduković i Laklija, 2014).

Rad s korisnicima koji odbijaju ili izbjegavaju primanje usluga ili tretmana, u sukobu sa zakonskim normama ili su visoko rizični da svojim ponašanjem ugroze sebe ili druge, predstavlja poseban izazov, ne samo kada je riječ o individualnom planiranju, već i o pomažućem kontekstu generalno (Urbanc, 2015). Naime, **stručnjaci koji rade s nedobrovoljnim korisnicima suočavaju se s dvostrukom ulogom: motivisanjem za promjene u smjeru osnaživanja i promjene ponašanja u društveno očekivanom/prihvatljivom smjeru i održavanjem socijalne kontrole nad korisnicima.**

Naglašava se važnost **da stručnjaci osvijeste koliko su i sami otvoreni za promjene**, jer će upravo to doprinjeti kvalitetu rada sa korisnicima kroz povećanje mogućnosti da autentično podrže autonomiju korisnika (priznavanjem različitih stavova, davanjem vremena, pažljivim slušanjem, pohvalom napretka, ispitivanjem želja, davanjem logičnih odgovora, ohrabivanjem).

Na kraju ovog poglavlja, može se konstatovati da sistematski pregledi literature ukazuju na to da se **pod zbirnim imenom „podrška porodici” obezbjeđuju veoma različite intervencije, koje imaju specifične karakteristike u skladu sa:**

- Ciljnom grupom (roditelji, npr. socijalno izolovani, siromašni, adolescenti, osobe sa različitim oblicima invaliditeta, hronično oboljeli, zavisni od PAS-i; odojčad; djeca od 1 do 3 godine; adolescenti; djeca sa smetnjama u razvoju itd.);

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

- Profesionalnim zaleđem pružaoca usluga (socijalni radnik, porodični radnik, omladinski radnik, patronažna sestra, psiholog, volonter itd.);
- Orijehtacijom pružaoca usluga (razvojni pristupi, kognitivno-bihejvioralni pristupi, psihodinamski pristupi, pristupi usmjereni na krizu, sistemsko-porodični pristupi, razvoj zajednice, rad sa mladima, javno zdravlje);
- Programskim aktivnostima (posjete porodici, škole za roditelje, klubovi za mlade);
- Mjestom pružanja usluga (porodično domaćinstvo, savjetovališta, zajednica).

Programi i intervencije se kreću u rasponu od univerzalno dostupnih (u izvjesnom smislu preventivnih) do selektivnih i indikovanih (u većoj ili manjoj mjeri protektivnih i specijalizovanih, usmjerenih na određenu ciljnu grupu, problem ili pojavu). **Postoji više modela za konceptualizaciju kontinuuma usluga za djecu i porodicu.**

Gillen i saradnici (2013, prema Žegarac, 2017) koriste Gilliganov model sa tri nivoa intervencija: **prvi nivo** je **razvojni** i nastoji da ojača socijalnu podršku i kapacitete za snalaženje djece i odraslih u kontekstu njihovog susjedstva i zajednice – u pitanju su univerzalno dostupne usluge i oblici pomoći i podrške; **drugi nivo** je **kompezanzatorni** i u okviru njega interveniše se kako bi se članovima porodice nadoknadili negativni ili ometajući uticaji nepovoljnih okolnosti, odnosno nedaća u njihovom sadašnjem ili prošlom životnom iskustvu – ove usluge su namjenjene djeci i porodicama kod kojih se prepoznaje potreba za podrškom iako problemi u funkcionisanju nijesu uočljivi, ali i porodicama kod kojih su problemi prepoznati u ranoj fazi ili kod kojih postoji ozbiljna prijetnja da će se u budućnosti suočiti sa značajnim teškoćama; **treći nivo** obuhvata **protektivne** usluge koje su usmjerene na jačanje kapaciteta za snalaženje, prevladavanje teškoća i podsticanje rezilijenci kod djece i odraslih u vezi sa prepoznatim rizicima ili stvarnim prijetnjama i ugroženošću sa kojom se porodice suočavaju – na ovom nivou usluge su indikovane i usmjerene na podršku i rehabilitaciju u situacijama kada su uočeni značajni problemi ili ozbiljni rizici.

Prethodno skicirani model u skladu je sa poznatom i najšire prihvaćenom klasifikacijom prevencije, koja je razvijena u području mentalnog zdravlja. Ova klasifikacija polazi od obuhvata potencijalnih korisnika preventivnih aktivnosti te razlikuje tri nivoa djelovanja (IOM, 1994; NRC i IOM, 2009, prema Ajduković, 2010):

- **Univerzalnu ili opštu prevenciju** usmjerenu na cijelu populaciju u cilju da svim pojedincima i porodicama osigura dobijanje informacija i sticanje vještina potrebnih za prevenciju određenog problema. Ova prevencija odnosi se na cijelu populaciju ili populacijske grupe koje nijesu identifikovane na osnovu nekih grupnih ili individualnih rizika. Programi opšte prevencije se usmjeravaju na velike grupe, bez da se prethodno procjenjuje njihov nivo rizika;

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

- **Selektivnu prevenciju** usmjerenu na segmente/podgrupe populacije koji su pod povećanim rizikom u odnosu na opštu populaciju, za čije sprovođenje je neophodno poznavanje rizičnih činilaca za pojavu određenog ponašanja;
- **Indikovanu prevenciju** usmjerenu na prepoznavanje i djelovanje prema onim pojedincima/porodicama kod kojih su se već ispoljila društveno neprihvatljiva ili lično nepoželjna ponašanja. Cilj je uklanjanje ovih ponašanja ili smanjivanje njihove učestalosti i intenziteta.

Razlika između univerzalne – selektivne – indikovane prevencije zapravo odražava kriterijume procjene/identifikovanja nivoa rizika. Za univerzalnu prevenciju nema kriterijuma, odnosno smatra se da se svi nalaze na niskom nivou rizika. Za selektivnu prevenciju kriterijumi su socijalni i demografski pokazatelji na osnovu kojih su prepoznate rizične ili ranjive grupe roditelja i djece. Za indikovanu prevenciju u fokusu su konkretni pojedinci u riziku. **Dakle, univerzalna prevencija je usmjerena na populaciju, selektivna na ranjive grupe, a indikovana na konkretne pojedince/porodice.**

Prema WHO i ISPCAN (2006, prema Ajduković, 2010)⁶² u vrijeme ekonomske krize može se očekivati povećanje ovih rizičnih okolnosti te se posebna pažnja treba posvetiti selektivnoj prevenciji.

Kada je riječ o selektivnoj prevenciji važno je da društveni sistem bude usmjeren na podršku roditeljima tokom razdoblja povećanog rizika, kao što su postnatalno razdoblje za razvoj privrženosti, strukturalne promjene porodice (npr. razvod braka) ili razvoj sukoba između roditelja. Sistem treba da obezbijedi podršku tako da utiče na roditelje prije nego što njihovo ponašanje postane nasilno ili zanemarujuće.

5. ANALIZA USLUGE „PORODIČNI SARADNIK“

5.1 PROCES PILOTIRANJA USLUGE „PORODIČNI SARADNIK“ U CRNOJ GORI

Pilotiranje usluge „Porodični saradnik“ u sistem usluga socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori **započeto je krajem 2014. godine** u okviru projekta koji su zajedno realizovali

---

⁶² Smjernice za planiranje, provedbu i evaluaciju preventivskih i tretmanskih programa zaštite djece od nasilja (2010), Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske, Zagreb

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

tadašnje Ministarstvo rada i socijalnog staranja i Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori, u saradnji sa JU Dječji dom „Mladost” Bijela.

UNICEF je pilotirao ovu uslugu u Crnoj Gori po modelu razrađenom u Srbiji, odnosno preuzeti su kompletni standardi koje je razvila kancelarija UNICEF-a u Srbiji. Polazna tačka u koncipiranju ove inovativne usluge bila je **prevencija institucionalizacije djece** kroz intenzivan rad sa porodicama koje se suočavaju sa složenim i brojnim izazovima i rizicima da potrebe djece budu zanemarene, uz prepoznavanje da centri za socijalni rad samostalno nijesu u mogućnosti da obezbijede dovoljno intenzivnu i kontinuiranu podršku ovim porodicama.

U fazi pripreme za implementaciju usluge, svi koji će raditi i sarađivati na projektu prošli su poseban program edukacije u Crnoj Gori sa trenerima iz Srbije, a jedan broj polaznika ove obuke, ključnih za implementaciju nove usluge, imao je priliku da se tokom studijske posjete nosiocima programa „Porodični saradnik” u Beogradu detaljnije upozna sa organizacionim i drugim aspektima usluge, uključujući i iskustva ulaska u porodicu i planiranje neposrednog rada sa porodicom uz obezbjeđenu mentorsku i supervizijsku podršku.

Uslugom su u inicijalnoj fazi, tokom 2015. godine, bile obuhvaćene porodice iz opština Herceg Novi, Kotor, Tivat i Budva, iz Glavnog grada Podgorice i opština u okviru Glavnog grada i iz opštine Bijelo Polje. Angažovanim „porodičnim saradnicima” obezbjeđena je eksterna supervizijska podrška, u dinamici od jedanput mjesečno, od strane primarnih nosilaca programa iz Beograda.

Projekat je u početku, shodno modelu iz Srbije, uključivao i određeni novčani fond, tzv. diskrecioni fond, namijenjen porodicama iz koga su porodični saradnici mogli ciljano usmjeriti sredstva na unaprjeđenje materijalnih uslova u konkretnim porodičnim domaćinstvima. Takav diskrecioni novčani fond se, prema iskustvima iz Srbije, pokazao kao moćno interventno sredstvo koje je više nego dobrodošlo depriviranim porodicama. Ovaj fond je korišćen je da se riješe one stvari koje su porodicama predstavljale prioritet, a koje su mogle da proizvedu značajnu pozitivnu promjenu, npr. za sređivanje kupatila, poda u kuhinji, ugrađivanje prozora, nabavku većih stvari za domaćinstvo (krevet, veš-mašina, usisivač, roletne, šporet na drva, ogrev za zimu i sl.), plaćanje kursa za profesionalno osposobljavanje roditelja i dr. Generalno, smatra se da porodice koje su suočene sa dugotrajnim i dubokim siromaštvom ne mogu da napreduju u drugim oblastima prije nego što se sanira/ublaži njihova materijalna ugroženost.

Zvanično nije dostupan nijedan dokument koji sadrži podatke o porodicama koje su tokom 2015. godine koristile uslugu „Porodični saradnik” i početnim iskustvima i izazovima u primjeni ove usluge u Crnoj Gori.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Sa implementacijom usluge „Porodični saradnik“ nastavljeno je početkom 2016. godine. Pružalac usluge, NVO „Porodični centar“ iz Kotora, izabran je putem javnog konkursa koji je krajem 2015. godine raspisao UNDP u saradnji sa UNICEF-om. Usluga je podržana od januara 2016. godine, kroz projekat „Nastavak reforme sistema socijalne zaštite“, koji je tadašnje Ministarstvo rada i socijalnog staranja realizovalo uz tehničku podršku UNDP. Od tada do danas NVO „Porodični centar“ iz Kotora kontinuirano je pružao ovu uslugu u više crnogorskih opština, a broj obuhvaćenih opština je varirao zavisno od raspoloživih finansijskih sredstava.

Od 2016. godine iz domena usluge se **izuzima mogućnost direktne materijalne podrške porodicama**. Na taj način je promjenjen izvorni koncept usluge „Porodični saradnik“, a **pružalac usluge, NVO „Porodični centar“**, ovu promjenu percipira kao **element koji značajno doprinosi da motivacija za promjene kod uključenih porodica bude jasnija i „čistija“**, te da se samim tim postiču potpuniji i trajniji rezultati.

Stručnim radnicima angažovanim kao „porodični saradnici“ nastavlja da se pruža redovne interna supervizijska podrška od strane tima pružaoca usluge, a obezbjeđena je i eksterna supervizija u dinamici od jednom mjesečno za čije pružanje je angažovan nacionalni stručnjak sa bogatim iskustvom u oblasti socijalne i dječje zaštite.

Pružalac usluge, NVO „Porodični centar“ iz Kotora je tokom 2018. godine godine dobio **licencu za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite za uslugu savjetovanje br. 56-879/18-5**, sa rokom važenja od 28.09.2018. godine do 28.09.2024 godine.

Aktivnosti pružaoca usluge „Porodični saradnik“ na promovisanju ove usluge primarno su bile fokusirane na centre za socijalni rad kao ključne partnere u targetiranju porodica kojima je usluga najpotrebnija. Prezentacijama usluge u centrima prisustvovali su i stručni radnici na materijalnim davanjima koji su prepoznati kao veoma važna karika u identifikovanju ranjivih porodica.

Istraživanje koje je realizovao pružalac usluge tokom 2017. godine na prigodnom uzorku stručnih radnika, voditelja slučaja iz centara za socijalni rad koji su od početka učestvovali u implementaciji usluge, pokazalo je da stručni radnici percipiraju ovu uslugu kao dragocjen resurs za obezbjeđivanje intenzivne i sveobuhvatne podrške porodicama u krizi, kao i važan izvor podrške u sopstvenom radu.

U decembru 2018. godine, u hotelu „Verde“ u Podgorici, održana je **regionalna prezentacija usluge „Porodični saradnik“** u organizaciji NVO „Porodični centar“ iz Kotora i tadašnjeg Ministarstva rada i socijalnog staranja. Prezentaciji su prisustvovali stručni radnici iz centara za socijalni rad, predstavnici UNICEF-a i lokalnih zajednica. Prezentaciju je otvorio direktor direktorata za socijalnu i dječju zaštitu u Ministarstvu

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

rada i socijalnog staranja i istakao da realizacija usluge „Porodični saradnik“ u značajnoj mjeri doprinosi ostvarivanju ciljeva reforme sistema socijalne i dječje zaštite, jer pomaže u preveniranju izdvajanja djece iz porodica, preveniranju i smanjenju nasilja nad djecom, ublažavanju faktora rizika koji vode zanemarivanju djece, poboljšanju interakcije roditelj-dijete, unapređenju vještina roditeljstva, uključujući i eliminisanje fizičkog kažnjavanja, pružanju podrške roditeljima i starateljima, smanjenju problema u ponašanju kod djece. Posebno je naglasio da obezbjeđivanje održivosti ove usluge predstavlja jedan od prioriteta reforme, bez kojeg deinstitucionalizacija ne može da se sprovede⁶³.

5.2 PODACI O USLUZI „PORODIČNI SARADNIK“ IZ PERSPEKTIVE NEKIH PRETHODNIH ANALIZA

U Analizi multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori (UNICEF, 2019), usluga „Porodični saradnik“ je prepoznata kao veoma važna usluga usmjerena na sprečavanje dezintegracije porodice, **uključujući i porodice djece sa smetnjama u razvoju**. Istaknuto je da usluga kroz različite aktivnosti, od praktične podrške u rješavanju svakodnevnih problema (podrška i pomoć u brizi o zdravlju, ishrani i higijeni djece, vaspitanju i obrazovanju, uključivanju u vannastavne aktivnosti itd.), preko savjetodavnih i edukativnih aktivnosti (jačanje roditeljskih kapaciteta, eliminisanje posljedica zanemarivanja i zlostavljanja itd.), do posredovanja, zastupanja i stvaranja mreže podrške za porodicu na lokalnom nivou, pruža sveobuhvatnu podršku porodicama. Rezultati tako koncipirane podrške su naročito vidljivi u činjenici da nijedno dijete nije izdvojeno iz porodice dok je porodica imala stalnu podršku „porodičnog saradnika“, te da su u nekim porodicama poboljšane kompetencije i snage, posebno u pogledu roditeljskih vještina. Preporučeno je proširenje usluge „Porodični saradnik“ na sve opštine u Crnoj Gori i naglašeno da bi ova i druge usluge podrške porodici trebalo da budu u fokusu budućih reformi.

U Analizi potreba i mogućnosti za uspostavljanje podrške porodici i usluga koje se pružaju na nivou zajednice za biološke porodice (Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, 2021) značajan prostor posvećen je i usluzi „Porodični saradnik“. Analiza je otvorila važna i složena pitanja koja se tiču uloge centara za socijalni rad i poslova koje obavljaju, odnosno treba da obavljaju centri, te koliko se konceptualizacija usluge „Porodični saradnik“ i ono što usluga nudi preklapa sa poslovima voditelja slučaja. S druge strane analiza upućuje da stručni radnici u centrima za socijalni rad, uslijed preopterećenosti velikim brojem predmeta, nemaju mogućnosti da se produbljeno bave rješavanjem kompleksnih problema porodica u riziku, te da je uspostavljanje usluge „Porodični saradnik“ i drugih usluga u zajednici korisno ne samo sa stanovišta potreba

---

⁶³ <https://www.gov.me/clanak/194503>

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

porodica u riziku, već i sa stanovišta kapaciteta centara za socijalni rad, koji bi rasterećeniji, bolje obavljali svoje zadatke. **U tom smislu usluga „Porodični saradnik“ pozicionira se kao usluga koja ima dvostruki uticaj: preuzima dio tereta voditelja slučaja i poboljšava intervencije za porodice u riziku.** Usluga se pruža porodicama koje centar za socijalni rad procjeni kao porodice kojima je potrebna dodatna podrška i koje su u riziku od smještanja djeteta u alternativni vid staranja. Prema metodologiji usluge, „porodični saradnik“ dužan je da posjeti porodicu jednom sedmično, a pružanje usluge u domu porodice doprinosi da se članovi porodice osjećaju opuštenije i prijatnije. Na taj način, mnogo problema može se otkriti i identifikovati (i potom i riješiti), a koje voditelj slučaja u centru za socijalni rad sam najvjerovatnije ne bi uspio da identifikuje.

Kao glavni cilj usluge „Porodični saradnik“ izdvaja se pružanje intenzivne podrške porodicama u riziku i njihovo osnaživanje za bolje funkcionisanje kako bi se osigurao zdrav razvoj djeteta. Ključna razlika između ove usluge i drugih uspostavljenih usluga ogleda se u tome što se fokus sa pojedinca pomjera na porodicu. Najbolji interes djeteta obezbjeđuje se radom sa porodicom i poboljšanjem roditeljskih kapaciteta roditelja. Težište usluge, u pogledu starosti djece, je na ranom djetinjstvu, tj. na djeci mlađoj od 3 godine, iako praksa pokazuje da se usluga sprovodi uz prilično fleksibilan pristup (uključena su i starija djeca). Diferencirana su tri nivoa podrške koje „porodični saradnik“ pruža na terenu: 1) savjetovanje; 2) praktična podrška (na primjer, osnaživanje porodice za bolju organizaciju svog života) i 3) podsticanje uključivanja porodice u lokalnu zajednicu i podučavanje kako da iskoristi postojeće lokalne resurse (u smislu usluga, programa, podrške u povezivanju, izgradnje boljih odnosa između porodice i škole, doma zdravlja itd.). Istaknuto je da je usluga relativno jeftina, tj. približno dva puta jeftinija u odnosu na cijenu smještanja djeteta u alternativne vidove staranja (kao orijentir navodi se da cijena smještaja djeteta u ustanovu po procjeni košta 1062 eura). Analiza dokumentuje pozitivna iskustva centara za socijalni rad s uslugom „Porodični saradnik“. Na početku je najveći izazov bio da se uspostavi saradnja sa centrima za socijalni rad koji su bili pomalo nepovjerljivi u vezi sa kvalitetom usluge koju nudi NVO sektor i sumnjičavi u vezi sa uslugom koja se koristi za praćenje njihovog sopstvenog rada. Međutim, kada su centri za socijalni rad prepoznali i shvatili da usluga „Porodični saradnik“ može biti korisna za njihov rad, saradnja je uspostavljena i percipira se kao izvrsna. Diskutovana je i ideja da „Porodični saradnik“ postane mobilna usluga i da na taj način pokrije više opština, koja nije naišla na širi odjek kod uključenih strana. Kao izazovi sa kojima se usluga „Porodični saradnik“ suočava detektovani su: postojanje bitnih regionalnih razlika kada je u pitanju dostupnost usluge; da usluga nije dostupna u svim opštinama; da u pojedinim opštinama, gdje usluga jeste dostupna (konkretno u Podgorici), sve porodice koje bi mogle imati koristi od usluge, ne mogu odmah da je dobiju zbog malog broja „porodičnih saradnika“, odnosno da potrebe korisnika za ovom

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

uslugom premašuju kapacitet same usluge, te neizvjesnost u pogledu obezbjeđivanja finansijskih sredstava neophodnih za odvijanje usluge. Usluga „Porodični saradnik“, iako jedna od malobrojnih usluga usmjerenih ka rješavanju problema ranjive djece i njihovih porodica sa višestrukim i složenim potrebama, nije postala dio sistema socijalne i dječje zaštite, jer se pruža u okviru projekata koje finansiraju međunarodne organizacije. **S obzirom na prepoznate potrebe većeg broja ranjivih porodica za ovom specifičnom uslugom, ona ne bi trebalo da zavisi od projekata u okviru kojih se nudi, jer se to negativno reflektuje na njenu održivost.**

Može se konstatovati da je sama Analiza opravdanosti usluge „Porodični saradnik“ po svom sadržaju komplementarna sa prethodno navedenom Analizom potreba i mogućnosti za uspostavljanje podrške porodici i usluga koje se pružaju na nivou zajednice za biološke porodice.

5.3 PRIKAZ I ANALIZA KVANTITATIVNIH PODATAKA O PRUŽANJU I KORIŠĆENJU USLUGE „PORODIČNI SARADNIK“ U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2016 – 2021 GODINA

Kvantitativni podaci o pružanju i korišćenju usluge „Porodični saradnik“ za period 2016-2021 godina prikupljeni su od pružaoca usluge NVO „Porodični centar“ sa sjedištem u Kotoru putem, za potrebe ove analize, posebno kreiranog formulara za statističko izvještavanje (Excel dokument).

Za svaku porodicu koja je bila uključena u uslugu tokom posmatranog perioda prikupljeni su osnovni demografski podaci, kao i podaci o drugim obilježjima porodice koja su prepoznata kao izvor rizika ili kao remetički faktori za roditeljstvo.

Analiza ovih podataka omogućava da se sagledaju tipične karakteristike porodica upućenih na uslugu, da se izdvoje indikatori koji ukazuju da porodica ima složene i brojne potrebe i teškoće, kao i da se prepoznaju dominantni pokazatelji povećanog rizika za bezbjednost i razvoj djeteta. Takođe, analiza podataka omogućava i da se provjeri da li uslugu zaista koriste porodice kojima je ona namjenjena.

Od 2016. godine, kada je NVO „Porodični centar“ iz Kotora započeo sa pružanjem usluge „Porodični saradnik“, do sredine 2021. godine, **u uslugu je bilo uključeno ukupno 255 porodica sa 1156 članova, od kojih su 489 ili 42.3% odrasle osobe, a 667 ili 57.7% su djeca.** U strukturi odraslih članova porodica koje su koristile/koriste uslugu porodični saradnik dominiraju roditelji (357 ili 73% odraslih članova).

U tabeli broj 4 prikazano je kretanje broja porodica, kao i broja odraslih i djece u porodicama, koje su bile uključene u uslugu „Porodični saradnik“ u posmatranom vremenskom intervalu.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Tabela br. 4: Kretanje broja porodica, odraslih i djece u porodicama koje su bile uključene u uslugu „Porodični saradnik“ u periodu 2016-2021 godina

Broj porodica, odraslih i djece uključenih u uslugu porodični saradnik po godinama	Broj porodica	Broj odraslih članova u porodici	Broj djece u porodici
2016. godina	44	85	113
2017. godina	30	47	74
2018. godina	27	41	77
2019. godina	39	69	76
2020. godina	60	134	220
2021. godina	55	113	107
Ukupno	255	489	667

U prosjeku, od početka pružanja usluge „Porodični saradnik“ od strane NVO „Porodični centar“ iz Kotora do sredine 2021. godine, **uslugu je na godišnjem nivou koristila 61 porodica, sa ukupno 280 članova, od kojih su 112 odrasli, a 168 djeca.**

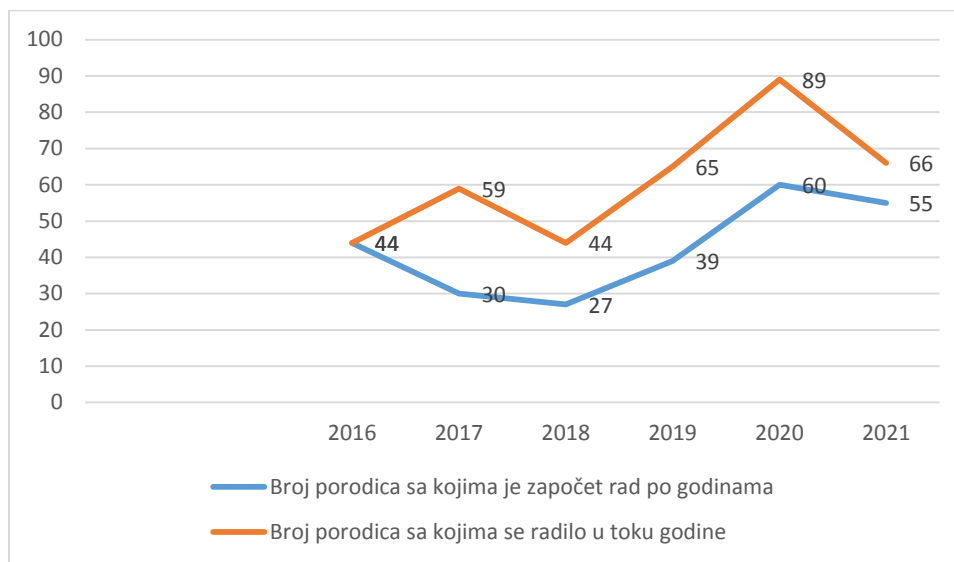
Za pružanje usluge u prosjeku je bilo angažovano šest „porodičnih saradnika“. U strukturi angažovanih „porodičnih saradnika“ prema stručnim profilima bili su zastupljeni socijalni radnici (čiji broj u posmatranim godinama se kretao u rasponu od jednog do šest izvršilaca), psiholozi (čiji broj u posmatranim godinama varira u rasponu od dva do tri izvršioca) i specijalni pedagog (jedan izvršilac u 2016. godini).

Potpuniji uvid u dinamiku rada „porodičnih saradnika“ sa porodicama uključenim u uslugu može se dobiti kroz uporedni prikaz broja porodica sa kojima je započet rad u posmatranim godinama i broja porodica sa kojima se aktivno radilo tokom konkretne godine, što je sadržano u grafikonu koji slijedi.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

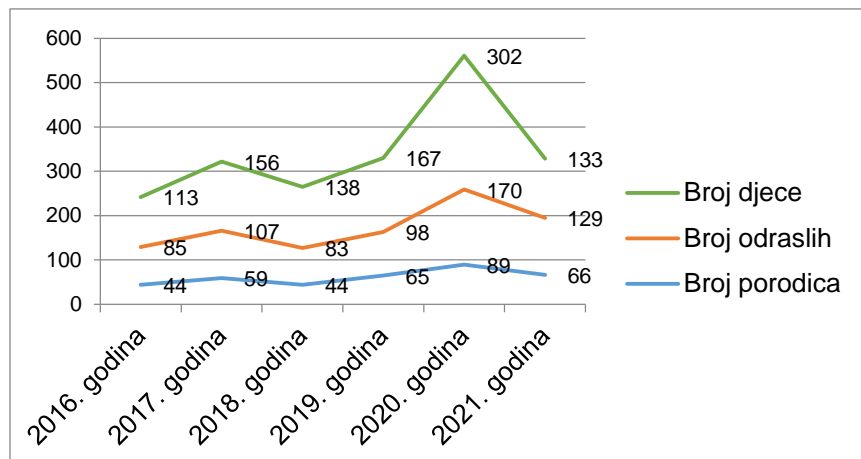
Grafikon br. 11: Uporedni prikaz broja porodica sa kojima je započet rad i broja porodica sa kojima se aktivno radilo u posmatranim godinama

Važno je napomenuti da je na dinamiku uključivanja porodica u uslugu, trajanje aktivnog rada sa porodicama i završavanje usluge uticalo projektno finansiranje, uslovljavajući variranje obima sredstava opredijeljenih za uslugu u posmatranim godinama, uz povremene neplanirane prekide pružanja usluge uslijed prekida finansiranja.

U grafikonu br. 12 prikazno je kretanje broja porodica sa kojima se aktivno radilo po godinama, uključujući i podatke o broju odraslih članova porodice i broju djece, obuhvaćenih uslugom u posmatranom vremenskom intervalu.

Grafikon br. 12: Kretanje broja korisnika sa kojima se aktivno radilo tokom godine u periodu 2016-2021

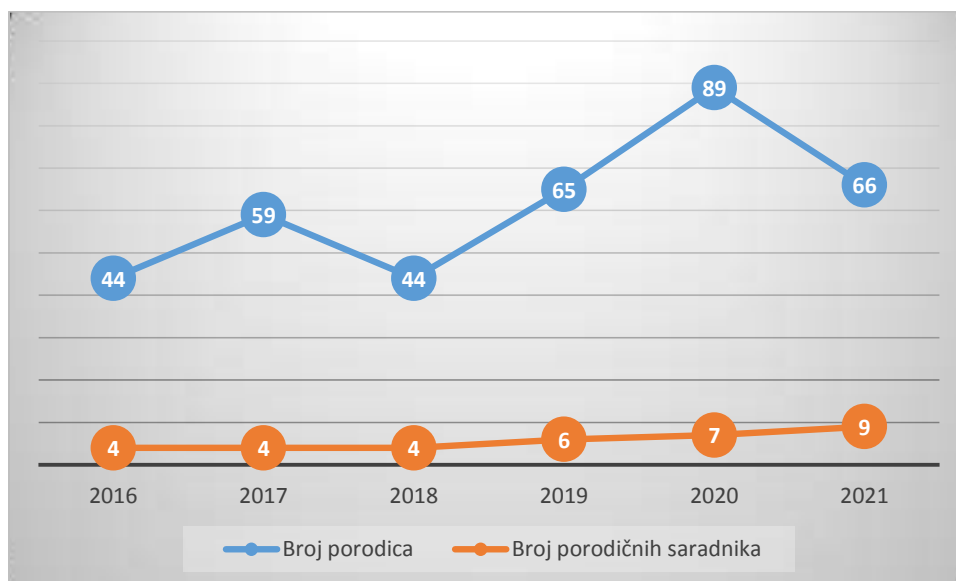

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz grafikona se zapaža da je broj porodica obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“, sa kojima se aktivno radilo u posmatranim godinama, varirao u rasponu od minimalno 44 (tokom 2016. i 2018. godine) do maksimalno 89 (tokom 2020). Posebno je impresivan podatak da je u 2020. godini uslugom bilo obuhvaćeno preko 300 djece (302 djeteta).

Dotadni uvid u obim angažovanja porodičnih saradnika dobiće se uporednim prikazom broja porodica sa kojima se aktivno radilo i broja angažovanih porodičnih saradnika u svakoj od posmatranih godina, što je sadržano u narednom grafikonu.

Grafikon br. 13: Odnos broja porodica sa kojima se aktivno radilo i broja angažovanih porodičnih saradnika po godinama

Za adekvatno razumjevanje prikazanih podataka važno je imati u vidu da su u pojedinim godinama određeni „porodični saradnici“ bili angažovani sa polovinom radnog vremena, te da su neki od „porodičnih saradnika“ bili zaduženi da rade sa porodicama iz više opština. Tako je jedan „porodični saradnik“ u periodu od 2016. do 2020. godine aktivno radio sa porodicama iz čak četiri primorske opštine (Kotor, Tivat, Budva i Herceg Novi).

Pružalac usluge „Porodični centar“ iz Kotora obezbjeđivao je uslugu „Porodični saradnik“ u većem broju opština, čiji broj je varirao po godinama zavisno od finansijskih mogućnosti, pri čemu su kontinuirano bile uključene opštine iz sva tri regiona. U prosjeku usluga je na godišnjem nivou implementirana u po sedam opština.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Maksimalan broj opština u dosadašnjem toku realizacije usluge obuhvaćen je u 2021. godini, kada su „porodični saradnici“ bili angažovani u 10 opština.

Generalno posmatrano, može se konstatovati **kontinuirani rast broja porodičnih saradnika, opština i uključenih porodica i djece iz godine u godinu**. To upućuje na prepoznavanje važnosti ove usluge kako od strane porodica, tako i od strane stručnih radnika u centrima za socijalni rad.

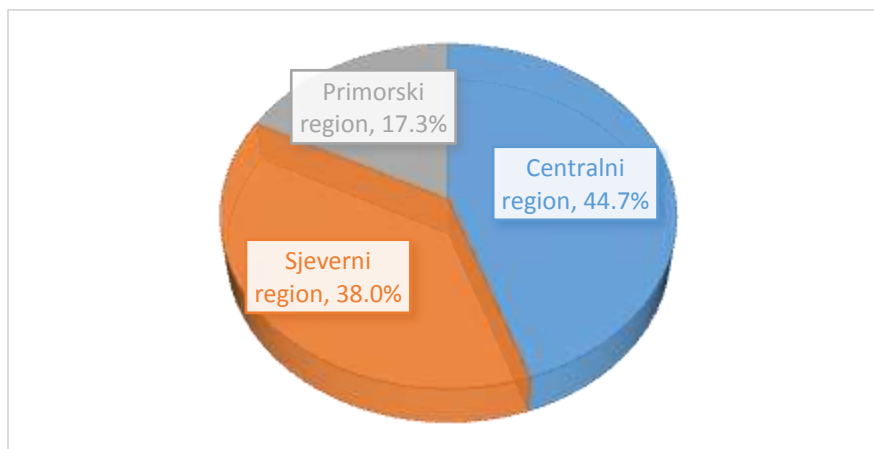
U tabeli broj 5 prikazana je distribucija porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ po regionima Crne Gore.

Tabela br. 5: Distribucija porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ po regionima Crne Gore

Porodice koje su koristile uslugu PS po regionima Crne Gore	Broj porodica
Centralni region	114
Sjeverni region	97
Primorski region	44
Ukupno	255

Radi bolje preglednosti podaci iz prethodne tabele prikazani su i grafički.

Grafikon br. 14: Udio porodica koje su koristile/koriste uslugu porodični saradnik po regionima Crne Gore

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz grafikona je vidljivo da je najviše porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ iz centralnog regiona, dok je najmanje porodica iz primorskog regiona. Ovakva distribucija u skladu je sa distribucijom stanovnika po regionima Crne Gore (vidjeti tabelu br. 1).

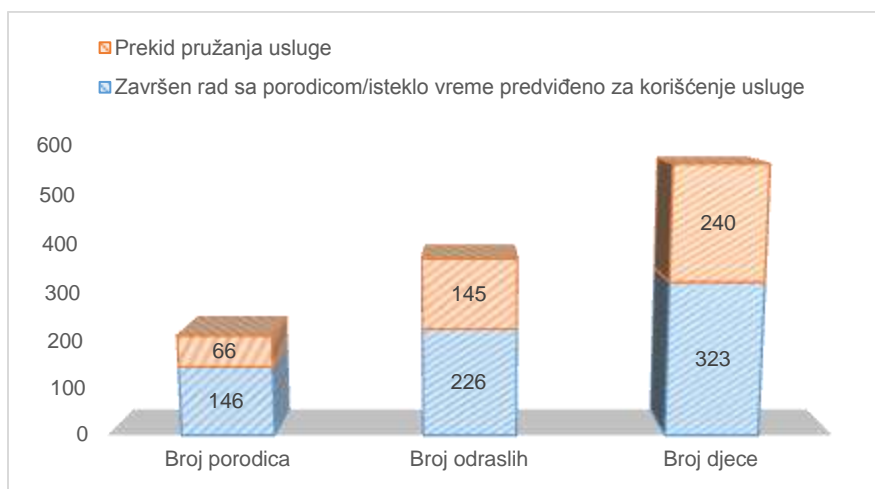
Prema podacima dobijenim od pružaoca usluge, NVO „Porodični centar“, od početka pružanja usluge do sredine 2021. godine, **uslugu je iz različitih razloga prestalo da koristi ukupno 212 porodica**, sa 371 odraslih članova i 563 djeteta.

Generalno, razlozi ili okolnosti završetka usluge „Porodični saradnik“, odnosno prestanka rada sa porodicom, **moгу se tretirati kao redovni ili vanredni**. Pri tome, pod redovnim završetkom usluge misli se na prestanak usluge u okolnostima kada je isteklo vreme predviđeno za pružanje/korišćenje usluge i/ili kada su voditelj slučaja i porodični saradnik procijenili da su ispunjeni postavljeni ciljevi. Ukoliko je do prestanka pružanja/korišćenja usluge došlo iz drugih razloga, čini se preciznije koristiti termin **prekid usluge**, imajući u vidu vanredne okolnosti koje su uslovile ovakav ishod.

Pažnja će najprije biti posvećena strukturi porodica, te odraslih članova i djece u ovim porodicama prema načinu završetka usluge (redovni ili vanredni), a potom će biti analizirane porodice u kojima je pružanje usluge prekinuto u odnosu na razloge uslijed kojih je došlo do prekida.

Distribucija porodica koje su prestale da koriste uslugu „Porodični saradnik“ prema načinu završetka usluge, kao i odraslih članova i djece u ovim porodicama, prikazana je u grafikonu br. 15.

Grafikon br. 15: Porodice koje su prestale da koriste uslugu „Porodični saradnik“ prema načinu završetka usluge

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Kada se posmatra broj porodica, iz grafikona se može zapaziti da je **u preko 2/3 porodica koje su koristile uslugu „Porodičnog saradnika“ do prestanka sa korišćenjem ove usluge došlo na planirani način, odnosno u okolnostima završetka rada sa porodicom i/ili isteka vremena predviđenog za korišćenje/trajanje usluge**, dok je u nešto manje od 1/3 porodica do prestanka, tj. prekida sa korišćenjem usluge došlo zbog drugih, uglavnom nepredviđenih/vanrednih, okolnosti.

Kada se posmatra broj odraslih osoba i broj djece u porodicama koje su prestale da koriste uslugu „Porodični saradnik“ dobija se nešto nepovoljnija slika, s obzirom da se unutar ovih grupa, a posebno u grupi djece, povećava udio slučajeva u kojima je usluga prekinuta uslijed vanrednih okolnosti. Tako je do vanrednog završetka usluge došlo za 42.6% djece (procenat računat u odnosu na ukupan broj djece u porodicama koje su prestale da koriste uslugu). **Realno je pretpostaviti da vanredni završetak usluge potencira rizike da će se porodica, odnosno njeni članovi vratiti starim, disfunkcionalnim obrascima ponašanja, jer se započeta promjena nije u dovoljnoj mjeri stabilizovala.**

Ranije je napomenuto da je na trajanje aktivnog rada sa porodicama i završavanje usluge uticalo projektno finansiranje, uslovljavajući variranje obima sredstava opredijeljenih za uslugu u posmatranim godinama, uz povremene neplanirane prekide pružanja usluge uslijed prekida finansiranja. Pored toga, i neki drugi razlozi mogli su dovesti do neplaniranog/vanrednog završetka usluge.

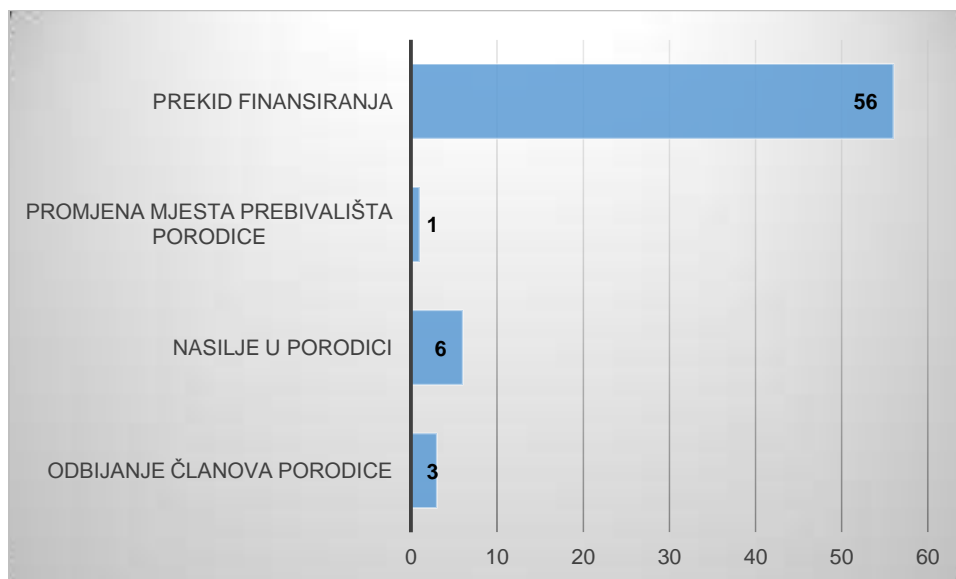
Dodatna pažnja posvećena je analizi razloga koji su doveli do vanrednog prekida pružanja, odnosno korišćenja usluge „Porodični saradnik“. Pružalac usluge „Porodični centar“ izvjestio je da su oni inicirali prekid usluge u okolnostima: prekida u finansiranju usluge; eskalacije nasilja u porodici; odbijanja porodice da dalje koristi uslugu. **Značajan podatak je da ni u jednom slučaju centri za socijalni rad, nadležni za porodice uključene u uslugu, nijesu inicirali da porodica prekine da koristi uslugu „Porodični saradnik“, što upućuje na zadovoljstvo stručnih radnika iz centara za socijalni rad odvijanjem usluge.** U prilog prethodno navedenog, govore i rezultati istraživanja koje je prije nekoliko godina realizovao pružalac usluge, „Porodični centar“ iz Kotora, na prigodnom uzorku stručnih radnika iz centara za socijalni rad, koji su nedvosmisleno pokazali da stručni radnici prepoznaju benefite koje korišćenjem usluge „Porodični saradnik“ ostvaruju porodice, ali i oni sami.

U grafikonu broj 16 prikazano je kako se porodice u kojima je došlo do vanrednog prekida pružanja/korišćenja usluge „Porodični saradnik“ distribuiraju prema konkretnim okolnostima, odnosno razlozima koji su uslovljali završetak usluge.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 16: Distribucija porodica prema razlozima koji su uslovili vanredni prekid korišćenja/pružanja usluge „Porodični saradnik“

Iz grafikona je vidljivo da u strukturi porodica prema razlozima koji su uslovili vanredni prekid korišćenja, odnosno pružanja usluge „Porodični saradnik“ **ubjedljivo dominiraju porodice koje su uslugu prestale da koriste uslijed prekida u finansiranju usluge** (56 ili 84.8% od ukupnog broja porodica iz ove grupe). U odnosu na ukupan broj porodica obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“ u posmatranom periodu, kod više od 1/5 porodica korišćenje usluge je prekinuto zbog prekida u finansiranju usluge.

Ovaj podatak ukazuje na značaj obezbjeđivanja stabilnog finansiranja usluge „Porodični saradnik“, posebno imajući u vidu broj odraslih osoba i broj djece u porodicama koje su zbog prekida u finansiranju ove usluge ostajale bez dragocjene podrške.

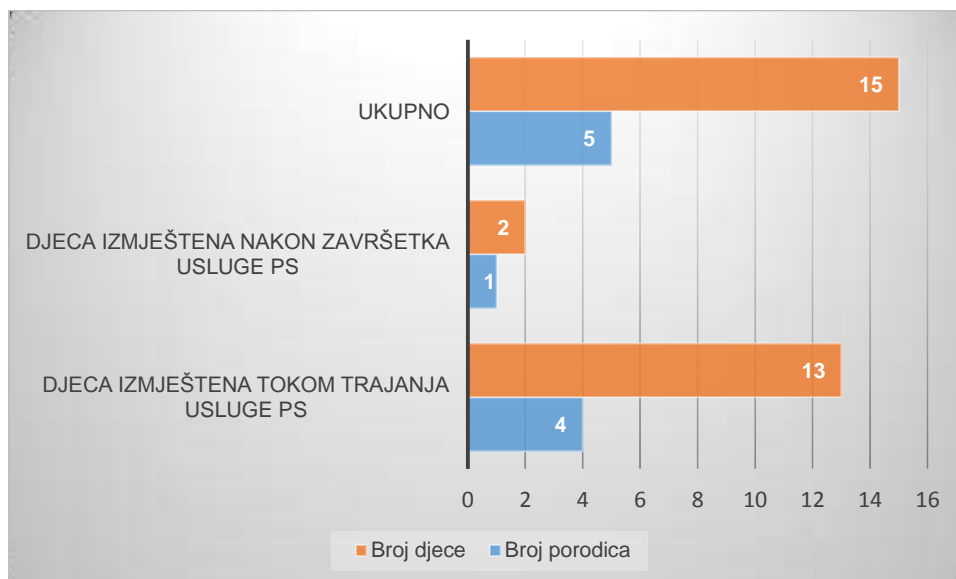
S obzirom da je primarni cilj usluge „Porodični saradnik“ da prevenira izdvajanje djece iz porodica, o pozitivnim efektima ove usluge najdirektnije i najviše govore podaci o broju porodica u kojima je došlo do izmještanja djece iz porodice i broju djece koja su izmještena tokom trajanja usluge ili nakon njenog završetka.

U grafikonu koji slijedi prikazani su podaci o broju porodica u kojima je došlo do izmještanja djece iz porodice i broju djece koja su izmještena, na nivou cijele grupe i diferencirano prema tome da li je do izmještanja djece došlo tokom trajanja usluge ili nakon njenog završetka.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 17: Porodice u kojima je došlo do izdvajanja djece i djeca izmještena iz porodica prema trenutku izdvajanja djece

Iz podataka prikazanih u grafikonu proizilazi da je u pet porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ došlo do izdvajanja djece iz porodice, što čini **2% od ukupnog broja porodica** uključenih u navedenu uslugu tokom posmatranog perioda (255 porodica). Iz pet porodica izmješteno je 15 djece, što bi u prosjeku bilo troje djece po porodici. Djeca koja su izdvojena iz svojih porodica **čine 2.2% djece od ukupnog broja djece** u porodicama koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ (667 djece). Takođe, primjetno je da su u većini slučajeva djeca iz porodica izmještena tokom trajanja usluge „Porodični saradnik“ (13-oro djece iz četiri porodice), dok je znatno manji broj djece koja su izmještena iz porodica nakon završetka usluge (dva djeteta iz jedne porodice). **Ovi podaci generalno upućuju da ovako koncipirana i realizovana usluga ispunjava svoju bazičnu svrhu, odnosno da osnažuje porodice i prevenira izdvajanje djece iz porodica.**

Sagledavanje gdje su djeca, koja su izdvojena iz porodica smještena nakon izdvajanja dodatno će osvijetliti **moćni doprinos usluge „Porodični saradnik“ u preveniranju institucionalizacije djece.**

U tabeli koja slijedi prikazana je distribucija djece izmještena iz porodica, kao i porodica iz kojih su djeca izdvojena, prema vrsti smještaja koji je obezbjeđen djeci nakon izdvajanja iz porodice.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Tabela br. 6: Usporedni prikaz distribucija djece izmještene iz porodica i porodica iz kojih su djeca izdvojena prema vrsti smještaja koji je obezbjeđen djeci nakon izdvajanja iz porodice.

Djeca izmještena iz porodica prema vrsti smještaja koji je obezbjeđen	Broj djece	Broj porodica
Smješteni u ustanovu	6	2
Smješteni u srodničku hraniteljsku porodicu	4	1
Smješteni u nesrodničku hraniteljsku porodicu	5	2

Iz tabele se uočava da u strukturi djece koja su izmještena iz porodica i porodica iz kojih su djeca izdvojena prema vrsti zbrinjavanja djece nakon izdvajanja iz porodica **prevalenciju imaju vaninstitucionalna rješenja**. Tako je za devetoro djece iz tri porodice obezbjeđena usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva, što čini 60% djece od ukupnog broja djece izmještene iz porodica (15 djece), kao i 60% porodica u odnosu na ukupan broj porodica u kojima je došlo do izdvajanja djece (pet porodica). Ovo upućuje da **usluga „Porodični saradnik“ posjeduje značajne potencijale da prevenira institucionalizaciju djece**.

NEKE KARAKTERISTIKE PORODICA KOJE SU KORISTILE/KORISTE USLUGU „PORODIČNI SARADNIK“ SA POSEBNIM FOKUSOM NA RODITELJE I DJECU

U ovom odjeljku biće dat detaljniji prikaz porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ u odnosu na: dužinu nalaženja porodice na evidenciji centra za socijalni rad prije uključivanja u uslugu, identifikovane oblasti teškoća u porodicama, mjere koje je organ starateljstva preduzimao u odnosu na roditelje, identifikovane probleme u ponašanju djece i vaspitne mjere izrečene prema djeci. Dodatno, porodice su analizirane prema mjestu stanovanja, tipu porodičnog domaćinstva, broju djece u porodici, obrazovnoj strukturi roditelja, radnom statusu roditelja i drugih odraslih članova domaćinstva, izvorima prihoda, etničkoj pripadnosti, statusu državljanstva članova porodice, ostvarivanju prava na određena materijalna davanja iz socijalne i dječje zaštite i dr. Posebna pažnja posvećena je sagledavanju strukture djece u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“ prema uzrastu, polu, uključenosti u obrazovni sistem i drugim relevantnim aspektima.

Važno je naglasiti da **svi ovdje prikazani podaci referišu na status porodica i djece u momentu uključivanja u uslugu „Porodični saradnik“**.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

S obzirom da upućivanje porodica na korišćenje usluge „Porodični saradnik“ realizuje centar za socijalni rad, očekivano je da su se porodice uključene u ovu uslugu prethodno nalazile na evidenciji centra.

U tabeli broj 7 prikazano je kako se porodice obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“ distribuiraju prema dužini nalaženja na evidenciji centra za socijalni rad prije uključivanja u ovu uslugu.

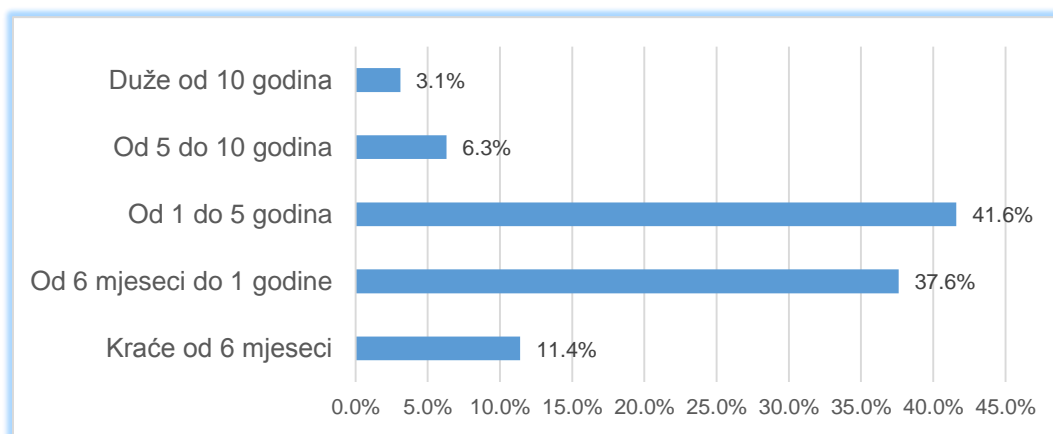
Tabela br. 7: Porodice prema dužini nalaženja na evidenciji CSR prije uključivanja u uslugu „Porodični saradnik“

Porodice prema dužini nalaženja na evidenciji CSR prije uključivanja u uslugu PS	Broj porodica
Kraće od 6 mjeseci	29
Od 6 mjeseci do 1 godine	96
Od 1 do 5 godina	106
Od 5 do 10 godina	16
Duže od 10 godina	8
Ukupno	255

Iz podataka u tabeli može se zaključiti da među porodicama koje su uključene u uslugu „Porodični saradnik“ postoje razlike u odnosu na dužinu nalaženja na evidenciji centra.

Efektivniji uvid u distribuciju porodica obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“ prema dužini nalaženja na evidenciji centra prije uključivanja u uslugu, nudi grafikon broj 18.

Grafikon br. 18: Udio porodica sa različitim dužinom nalaženja na evidenciji CSR u strukturi porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz grafikona se uočava da se gotovo 1/2 porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ na evidenciji CSR nalazila kraće od godinu dana. Porodice koje je centar pratio između jedne i pet godina prije uključivanja u uslugu „Porodični saradnik“ čine preko 2/5 porodica obuhvaćenih ovom uslugom. Generalno, može se konstatovati da u strukturi porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ **ubjedljivo dominiraju porodice čija istorija povezanosti sa CSR je kraća od pet godina** (preko 90% porodica). Međutim, ne može se zanemariti ni udio porodica koje su CSR bile poznate duži niz godina prije upućivanja na uslugu „Porodični saradnik“ (9,4% porodica sa pet i više godina „staža“ na evidenciji CSR), posebno imajući u vidu velike izazove u radu sa takvim porodicama.

Korisnici usluge „Porodični saradnik“ su porodice sa djecom u kojima su identifikovani činioci rizika za izdvajanje djece. **Činioci rizika se odnose na individualna obilježja roditelja i djeteta, socioekonomske, demografske i druge uslove i okolnosti koje povećavaju vjerovatnoću pojavljivanja neodgovarajućih vaspitnih postupaka i neprimjerenog porodičnog okruženja, te ugrožavanja djeteta u porodici.** Ovdje će pažnja primarno biti fokusirana na rizične činioce vezane za neposredno i šire okruženje djeteta koji su od posebnog značaja za preventivne programe i usluge, s obzirom da se usluga „Porodični saradnik“ pozicionira na taj način.

Kao **rizični činioci vezani za roditelje** u literaturi se najčešće pominju: mlada dob roditelja; roditelji sami podižu dijete; roditelji su bili zlostavljani u djetinjstvu; nedostatak privrženosti roditelj-dijete; roditelji nijesu brižni prema djetetu i ne pružaju mu adekvatnu njegu; roditelji nemaju razvijenu svijest o potrebama djeteta i djetetovom razvoju ili imaju nerealistična očekivanja koja im onemogućavaju razumjevanje djetetovih potreba i ponašanja; na neodgovarajuća ponašanja djeteta roditelji reaguju nasilnim postupcima; roditelji podržavaju tjelesno kažnjavanje kao način vaspitanja djeteta; roditelji imaju poteškoće tjelesnog i/ili psihičkog zdravlja ili kognitivna ograničenja koja otežavaju ostvarivanje punih roditeljskih potencijala; roditelji su depresivni ili imaju nepovoljnu sliku o sebi, nisko vrijednuju sebe i osjećaju se naadekvatno, što im otežava razumjevanje potreba djeteta i/ili porodice; roditelji imaju poteškoće u samokontroli bijesa i uznemirenosti; roditelji zloupotrebljavaju alkohol ili droge; roditelji su socijalno izolovani ili usamljeni; roditelji imaju nedovoljno razvijene roditeljske vještine.

Kao **rizični činioci vezani za porodicu i porodične odnose** navode se: siromaštvo; brojnost članova porodice; visoka izloženost stresu; tjelesni, razvojni i mentalno-zdavstveni problemi članova porodice; problemi u bračnim/partnerskim odnosima; napetost ili sukobi u vezi brige za djecu ili povjeravanja djece; nasilje među članovima porodice, odnosno roditeljima/partnerima; nedostatak mreže socijalne podrške u podizanju djeteta, stresnim i teškim životnim situacijama, uključujući teškoće u

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

partnerskim odnosima; diskriminacija porodice zbog etničke pripadnosti, nacionalnosti, religije, invaliditeta; socijalna isključenost.

Kao **rizični činioci vezani uz zajednicu** percipiraju se: rodne i socijalne nejednakosti; neodgovarajuća stambena politika; nedovoljna dostupnost usluga namijenjenih porodici; visok nivo nezaposlenosti; laka dostupnost alkohola i droga; nasilno i/ili nestabilno susjedstvo.

Prema procjenama „porodičnih saradnika“ i voditelja slučaja iz centara za socijalni rad, nadležnih za upućivanje na uslugu, svi prethodno pobrojani činioci rizika su u manjoj ili većoj mjeri detektovani u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“.

Slijedi prikaz nekih od činilaca rizika vezanih za odrasle osobe u porodici i porodične odnose, koji su targetirani u formularu za statističko izvještavanje.

Tabela br. 8: Neki činioci rizika vezani za odrasle osobe u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“

Identifikovani činioci rizika kod odraslih članova porodica uključenih u uslugu PS	Broj odraslih
Fizičke bolesti	42
Mentalne bolesti	30
Invaliditet	19
Konzumiranje droga	17
Konzumiranje alkohola	74
Intelektualne poteškoće	27
Konflikti u partnerskim odnosima (nenasilni)	134
Drugi porodični konflikti	64
Istorija nasilja u porodici	171

Iz tabele je vidljivo da su u strukturi odraslih članova porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ najbrojniji odrasli sa istorijom nasilja u porodici, a slijedeći po zastupljenosti su odrasli kod kojih su identifikovani nenasilni konflikti u partnerskim odnosima. Takođe, znatan je i broj odraslih kod kojih je evidentirano konzumiranje alkohola. Pri tome je važno imati u vidu da se različiti činioci rizika ne mogu posmatrati

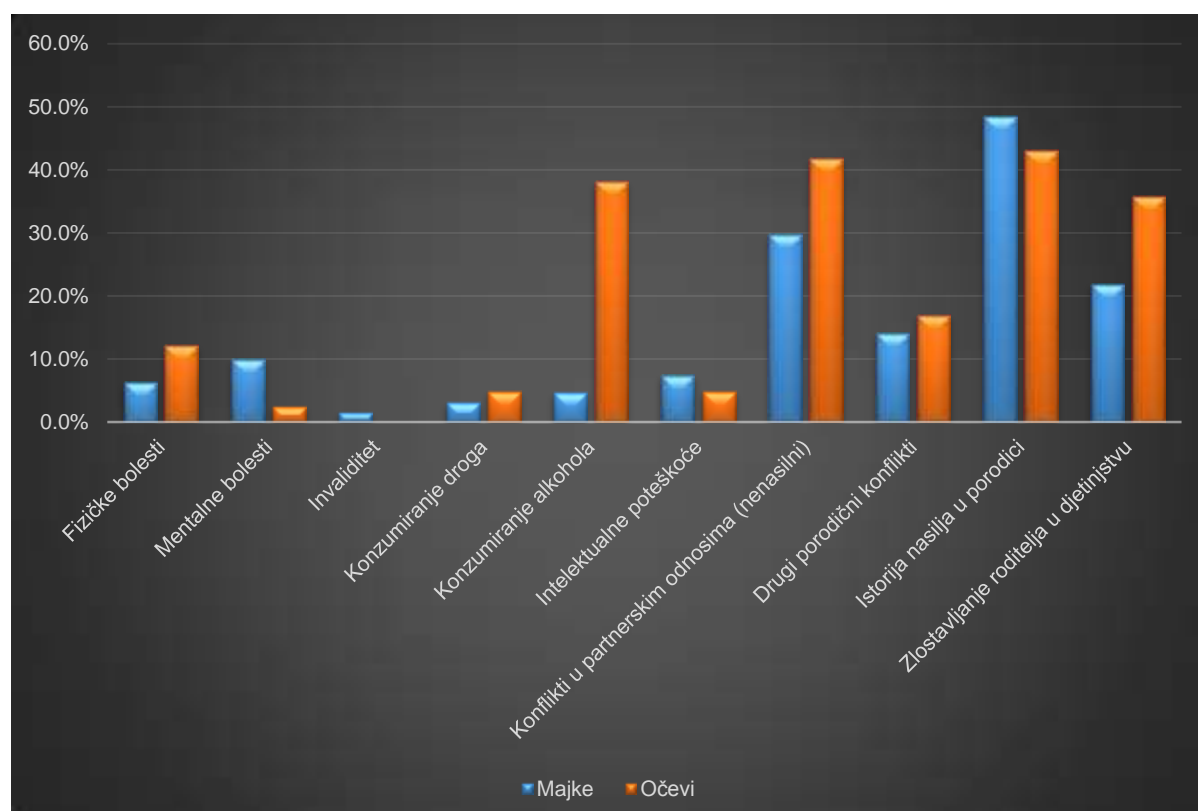

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

izolovano, odnosno da se više činilaca može ukrstiti i često se pojavljuju ukršteno kod jedne iste osobe, te da kod više osoba unutar jedne porodice mogu biti prisutni neki od navedenih činilaca rizika dejstvujući u složenoj međugri.

Posebna pažnja posvećena je analizi činilaca rizika u grupi roditelja, i to diferencirano za majke i očeve, tako što je broj majki i broj očeva kod kojih su identifikovani određeni obrasci funkcionisanja sa potencijalnim nepovoljnim efektima na porodičnu klimu i kvalitet odgovora na potrebe djece izražen u procentima, a procenti su računati unutar svakog od posmatranih činilaca rizika u odnosu na ukupan broj majki (192) i ukupan broj očeva (165).

Grafikon br. 19: Uporedni prikaz udijela majki i očeva sa manifestovanim činiocima rizika za dobrobit djece

Iz grafikona je vidljivo da se majke i očevi unekoliko različito distribuiraju u odnosu na posmatrane činioce rizika, te da neki rizični činioци u većoj mjeri pogađaju majke, a drugi očeve. Može se primjetiti da je istorija nasilja u porodici zastupljena kod približno 1/2 majki i kod 43% očeva uključenih u uslugu „Porodični saradnik“. Ni na jednom od ostalih

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

činilaca rizika udio majki kod kojih se evidentira problemska situacija, odnosno rizično ponašanje ne prelazi 30%, što nije slučaj kada su u pitanju očevi. Naime, kod očeva je, pored pomenute istorije nasilja u porodici, u okviru još tri posmatrana činioca rizika (nenasilni konflikti u partnerskim odnosima; konzumiranje alkohola i zlostavljanje u djetinjstvu) udio očeva koji manifestuju rizična ponašanja, odnosno doživljavali su nepovoljna iskustva tokom sopstvenog odrastanja, veći od 1/3. Najizrazitija razlika između očeva i majki uočava se u vezi sa konzumiranjem alkohola, koji obrazac je prisutan kod približno 40% očeva, dok je udio majki koje konzumiraju alkohol manji od 5%.

U tabeli koja slijedi prikazana je struktura roditelja na nivou cijele grupe i diferencirano za očeve i majke, u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“, prema tome da li su u njihovom postupanju prema djeci identifikovani indikatori zanemarivanja.

Tabela br. 9: Struktura roditelja uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ prema identifikovanom zanemarivanju djece

Zanemarivanje djece	Roditelji koji zanemaruju djecu	Roditelji koji ne zanemaruju djecu	Ukupno
Majka	139	53	192
Otac	103	62	165
Ukupno	242	115	357

Iz podataka prikazanih u tabeli proizilazi da su kod preko 2/3 roditelja uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ identifikovani određeni indikatori zanemarivanja djece, kao i da je zanemarivanje djece unekoliko izraženije kod majki, nego kod očeva, u posmatranoj strukturi roditelja.

Radi veće ilustrativnosti podaci iz prethodne tabele biće prikazani i grafički, sa procentualno izraženim udjelom zanemarujućih i nezanemarujućih roditelja.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

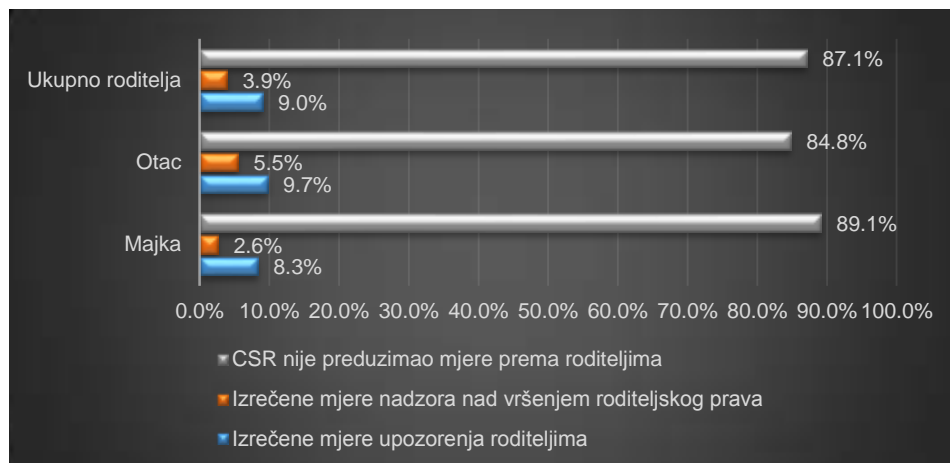
Grafikon br. 20: Odnos zanemarujućih i nezanemarujućih roditelja u strukturi roditelja obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“

S obzirom da se radi o porodicama sa značajnim problemima u funkcionisanju, očekivano je da su centri za socijalni rad prije upućivanja na uslugu „Porodični saradnik“ u izvjesnom broju porodica preduzimali određene mjere prema roditeljima. Pri tome u odnosu na prethodno prikazanu lepezu identifikovanih teškoća roditelja i procijenjeno prisustvo zanemarivanja djece, stiče se utisak da učestalost primjene mjera za zaštitu prava djeteta ne prati u dovoljnoj mjeri identifikovane rizike.

U grafikonu koji slijedi prikazana je struktura roditelja prema preduzimanju mjera od strane CSR, diferencirano za majke, očeve i na nivou cijele grupe roditelja obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“.

Grafikon br. 21: Roditelji prema mjerama koje su preduzimali centri za socijalni rad

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz grafikona se može uočiti da roditelji prema kojima su centri za socijalni rad preduzimali mjere za zaštitu prava djeteta prije upućivanja na korišćenje usluge „Porodični saradnik“ čine približno **13% od ukupnog broja roditelja uključenih u ovu uslugu**. Kada posmatramo udio roditelja sa izrečenim mjerama na nivou podgrupa očeva i majki, primjetno je da su mjere nešto češće izricane prema očevima, nego prema majkama. Tako, očevi prema kojima su izrečene određene mjere obuhvataju oko 15% očeva, dok majke sa izrečenim mjerama čine oko 9% majki (procenat računat u odnosu na broj očeva, odnosno broj majki, u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“). Očekivano, u strukturi roditelja sa izrečenim mjerama preovladavaju roditelji prema kojima su centri izrekli mjere upozorenja u odnosu na roditelje prema kojima su izrečene mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, pri čemu se situacija unekoliko razlikuje u podgrupama očeva i majki. Može se konstatovati da očevi prema kojima su izrečene mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava imaju oko dva dva puta veći udio u poređenju sa udjelom majki sa izrečenim mjerama nadzora. Generalno, broj roditelja prema kojima su centri odredili mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava je nizak, imajući u vidu prisustvo višestrukih činilaca rizika i pokazatelje zanemarivanja djece. S druge strane, upućivanje porodica u kojima su prema roditeljima izrečene mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava na korišćenje usluge „Porodični saradnik“, potencijalno govori o potrebi centara za socijalni rad za dodatnim resursima (i spoljašnjim i unutrašnjim) kako bi mjera nadzora nad vršenjem roditeljskog prava ispunila svoju svrhu. Takođe, iz prethodno navedenog se može zaključiti, **da se usluga „Porodični saradnik“ bavi preventivnim djelovanjem na različitim nivoima, odnosno da uključuje i selektivnu i indikovanu prevenciju.**

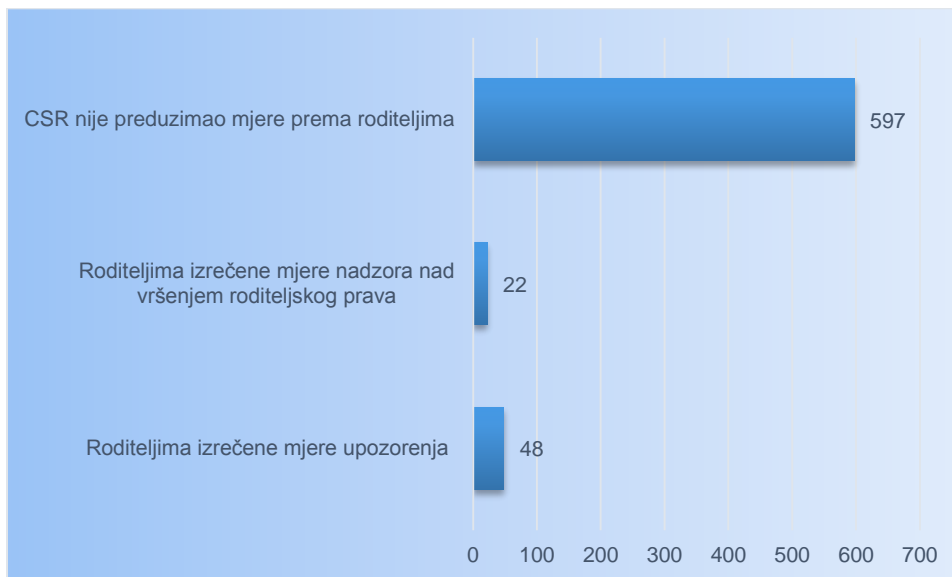
U strukturi djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“ tokom posmatranog perioda, identifikovano je 70 djece prema čijim roditeljima su centri preduzimali mjere za zaštitu prava djeteta, što čini 10.5% od ukupnog broja djece uključene u uslugu.

U grafikonu koji slijedi prikazana je distribucija djece uključene u uslugu „Porodični saradnik“ prema preduzimanju određenih mjera prema roditeljima.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 22: Distribucija djece prema mjerama koje su centri za socijalni rad preduzimali u odnosu na roditelje

Iz grafikona se može zapaziti da u strukturi djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“ ubjedljivo dominiraju djeca prema čijim roditeljima CSR nije preduzimaao mjere za zaštitu prava djeteta. Ako se pažnja fokusira na djecu prema čijim roditeljima su od strane CSR bile preduzimane određene mjere, primjetno je da su oko 2 puta više zastupljena djeca čiji roditelji su imali mjere upozorenja od djece prema čijim roditeljima su preduzete mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava. **Djeca prema čijim roditeljima su bile uvedene mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava prije uključivanja u uslugu „Porodični saradnik“ čine oko 3% od ukupnog broja djece obuhvaćene ovom uslugom.** Već je napomenuto da kvalitetno sprovođenje mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava zahtijeva visok stepen posvećenosti i kontinuitet saradnje sa porodicom, što preopterećeni stručni radnici u centrima za socijalni rad nijesu uvijek u mogućnosti da obezbijede u dovoljnoj mjeri, te se može konstatovati da kroz uključivanje ovih porodica u uslugu „Porodični saradnik“ izrečene mjere nadzora prema roditeljima dobijaju jasnije obrise i puniji smisao.

U ciljnoj grupi porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ nalazi se i određen broj djece sa problemima u ponašanju, što takođe predstavlja rizik za izdvajanje iz porodice, naročito u slučajevima eskalacije problema u ponašanju i nedovoljnih roditeljskih kapaciteta da zadovolje potrebe djece i uspostave odgovarajuće granice. U grupi djece sa identifikovanim problemima u ponašanju prisutan je i izvjestan broj djece kojoj je od

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

strane sudova izrečena vaspitna mjera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva (PNOS-a), a čija realizacija je povjerena centrima za socijalni rad i nalaže intenzivan stručni rad sa djetetom, odnosno maloljetnikom i porodicom. Ne manji izazov za centre predstavlja i rad sa djecom mlađom od 14 godina koja su evidentirana kao počinioci prekršajnih i/ili krivičnih djela, a prema kojima se ne mogu voditi sudski postupci i u isključivoj su nadležnosti centra za socijalni rad. S obzirom da stručna literatura obiluje podacima koji nedvosmisleno upućuju da što je dijete koje ispoljava probleme u ponašanju mlađeg uzrasta, to je prognoza nepovoljnija, odnosno veća je vjerovatnoća da će se problemi uvećavati i usložnjavati tokom njegovog daljeg razvoja/odrastanja, teško da se može precijeniti stepen složenosti i odgovornosti uloge dodijeljene centrima za socijalni rad u preveniranju težih posljedica štetnih ponašanja kod djece mlađe od 14 godina. Imajući u vidu da je aktuelno težište u radu centara za socijalni rad pomjereno od neposrednog pružanja usluga ka obezbjeđivanju lepeze usluga u skladu sa detektovanim potrebama korisnika, čini se važnim sagledati koliko su u strukturi porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ prisutne porodice sa djecom koja manifestuju određene probleme u ponašanju, te koliko je djece sa manifestovanim problemima u ponašanju. Distribucija porodica i djece prema prisustvu određenih problema u ponašanju djece prikazana je u tabeli koja slijedi.

Tabela br. 10: Distribucija porodica i djece prema prisustvu problema u ponašanju djece

Problemi u ponašanju djece	Broj porodica	Broj djece
Korišćenje PAS-i	6	6
Nasilno ponašanje	6	14
Bježanje iz škole	2	2
Prosjačenje	14	31
Maloljetnički brakovi	3	3
Vršenje prekršajnih i/ili krivičnih djela	27	32

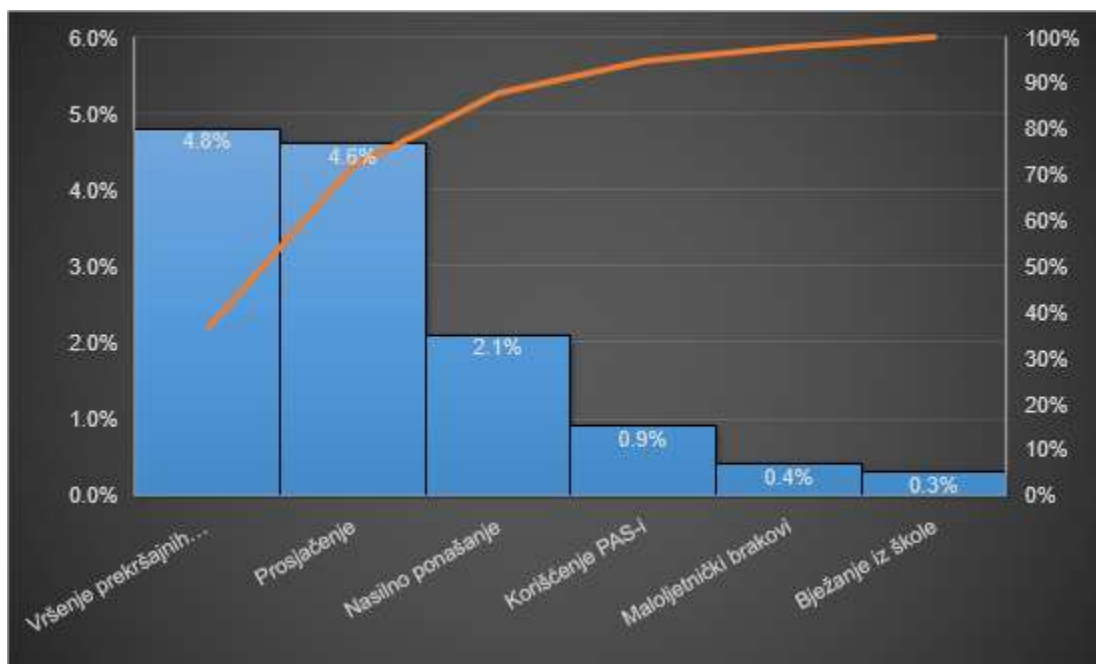

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz tabele je vidljivo da su u posmatranoj strukturi porodica sa djecom koja manifestuju određene probleme u ponašanju najbrojnije porodice u kojima su djeca evidentirana kao izvršioци prekršajnih i/ili krivičnih djela. Ove porodice čine 10.6% od ukupnog broja porodica koje su koristile uslugu „Porodični saradnik“, dok djeca koja su evidentirana kao izvršioци prekršajnih i/ili krivičnih djela čine približno 5% djece od ukupnog broja djece obuhvaćene ovom uslugom. To upućuje da centri za socijalni rad percipiraju uslugu „Porodični saradnik“ kao važan resurs za pružanje sveobuhvatne podrške djeci u sukobu sa zakonom i njihovim porodicama. Pri tome, treba imati u vidu da kod jednog istog djeteta mogu istovremeno biti prisutni različiti, odnosno višestruki problemi u ponašanju, kao i da više djece iz jedne porodice može ispoljavati određene probleme, što se svakako reflektuje na kontekst rada sa konkretnom porodicom, odnosno na složenost i zahtjevnost zadataka, kako stručnih radnika iz centara za socijalni rad tako i „porodičnih saradnika“.

U grafikonu koji slijedi prikazan je udio djece sa problemima u ponašanju u ukupnom broju djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“, uporedno za svaku od kategorija problema navedenih u prethodnoj tabeli.

Grafikon br. 23: Uporedni prikaz udijela djece sa različitim problemima u ukupnom broju djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Dodatna pažnja posvećena je strukturi djece evidentirane kao izvršioc prekršajnih i/ili krivičnih djela, diferencirano prema tome da li su na uzrastu kada, shodno zakonskim odredbama, ne mogu krivično ni prekršajno odgovarati (mlađa od 14. godina) ili su starija. Prema podacima dobijenim od pružaoca usluge „Porodični saradnik“ broj djece mlađe od 14. godina upućene na ovu uslugu, a koja su prethodno bila evidentirana kao izvršioc prekršajnih i/ili krivičnih dijela iznosi 21, što čini skoro 2/3 u odnosu na ukupan broj djece sa prekršajnim i/ili krivičnim djelima (32, vidjeti tabelu br. 10). S obzirom da je malo vjerovatno da se kao izvršioc ovih dijela pojave djeca predškolskog uzrasta, a da su djeca srednjoškolskog uzrasta po pravilu starija od 14 godina, važno je naglasiti da **djeca mlađa od 14 godina koja su registrovana kao izvršioc prekršajnih i/ili krivičnih djela obuhvataju preko 5% djece osnovnoškolskog uzrasta uključene u uslugu „Porodični saradnik“.**

Takođe, djeca, odnosno maloljetnici prema kojoj/kojima je u sudskom postupku izrečena vaspitna mjera PNOS-a, čije sprovođenje iziskuje veoma visok stepen angažovanja stručnih radnika u centrima za socijalni rad, najčešće su srednjoškolskog uzrasta. S obzirom da je usluga „Porodični saradnik“ koncipirana na način da predstavlja podršku kako porodicama koje se suočavaju sa višestrukim izazovima tako i stručnim radnicima u centrima za socijalni rad da efikasnije i efektivnije odgovore na potrebe ovih porodica, uključujući i kvalitetniju realizaciju mjera izrečenih prema roditeljima ili djeci, **u sagledavanju opravdanosti ove usluge značajna je činjenica da djeca/maloljetnici sa izrečenom mjerom PNOS-a čine oko 12% od ukupnog broja djece srednjoškolskog uzrasta u porodicama obuhvaćenim uslugom.** Pored toga, u odnosu na ukupan broj djece koja su bila evidentirana kao izvršioc prekršajnih i/ili krivičnih djela u trenutku upućivanja na uslugu „Porodični saradnik“, djeca/maloljetnici sa izrečenom mjerom PNOS-a obuhvataju preko 1/3 djece unutar ove grupe.

Prethodno navedeni podaci sugerišu da centri za socijalni rad dobro prepoznaju i koriste mogućnosti koje nudi usluga „Porodični saradnik“, te da u ovoj usluzi nalaze snažno uporište za obezbjeđivanje adekvatnog odgovora na potrebe djece sa problemima u ponašanju i/ili u sukobu sa zakonom i njihovih porodica. Mjere koje centri za socijalni rad sprovode prema djeci mlađoj od 14. godina koja su evidentirana kao izvršioc prekršajnih i/ili krivičnih djela, kao i sprovođenje mjere PNOS-a izrečene od strane suda prema djeci/maloljetnicima na uzrastu od 14 i više godina, dobijaju novi okvir i puniji smisao uključivanjem ove djece, odnosno njihovih porodica, u uslugu „Porodični saradnik“. **Činjenica da se usluga „Porodični saradnik“ pruža u domu porodice čini da mogućnosti tretmana postanu dostupne i onim porodicama koje teško prihvataju institucionalni okvir saradnje i nevoljne su da posjećuju institucije.** Pored toga, može se reći i da usluga „Porodični saradnik“ djeluje upravo

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

tamo gdje su problemi djeteta/djece najčešće i nastali, što povećava šanse za njihovo učinkovito prevladavanje kroz sistemski pristup.

Daljim prikazom i analizom socio-demografskih obilježja porodica, odnosno odraslih članova i djece u porodicama obuhvaćenim uslugom „Porodični saradnik“, steći će se potpuniji uvid u činioce rizika koji u složenom međudejstvu mogu dovesti do izdvajanja djeteta/djece iz porodice.

U tabeli br. 11 prikazana je raspodjela porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ prema tipu porodičnog domaćinstva, koja su diferencirana kao: jednoroditeljske porodice; proširene jednoroditeljske porodice; potpune porodice; proširene potpune porodice; rekombinovane porodice i hraniteljske porodice.

Pri tome, pod jednoroditeljskim porodicama podrazumijevao se životni aranžman u kojem dijete/djeca žive u domaćinstvu samo sa jednim roditeljem; kao proširena jednoroditeljska porodica tretiran je životni aranžman u kojem dijete/djeca žive sa jednim roditeljem i članovima porodice porijekla roditelja (babe, djedovi, tetke, ujaci, stričevi i dr.). Dalje, kao potpuna porodica podrazumijevan je životni aranžman u kojem dijete/djeca žive u domaćinstvu sa roditeljima, dok se kao proširena potpuna porodica podrazumijevao životni aranžman u kojem dijete/djeca žive u domaćinstvu sa roditeljima i članovima porodice porijekla roditelja. Kao rekombinovane porodice tretirani su životni aranžmani u kojima su roditelji formirali nove bračne ili vanbračne zajednice u kojima žive sa djetetom/djecom iz prethodnih zajednica, sa ili bez zajedničke djece rođene u novoj zajednici. Obrazac za prikupljanje statističkih podataka od pružaoca usluge „Porodični saradnik“, sadržao je i opciju druge porodice kao mogućnost da budu prepoznate i uključene i neke druge/drugačije porodične konfiguracije, gdje su evidentirane hraniteljske porodice koje su koristile/koriste ovu uslugu.

Tabela br. 11: Porodice koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ prema tipu porodičnog domaćinstva

Struktura porodica koje su koristile uslugu PS	Broj
Jednoroditeljske porodice	91
Proširene jednoroditeljske porodice	37
Potpune porodice	57
Proširene potpune porodice	21
Rekombinovane porodice	23

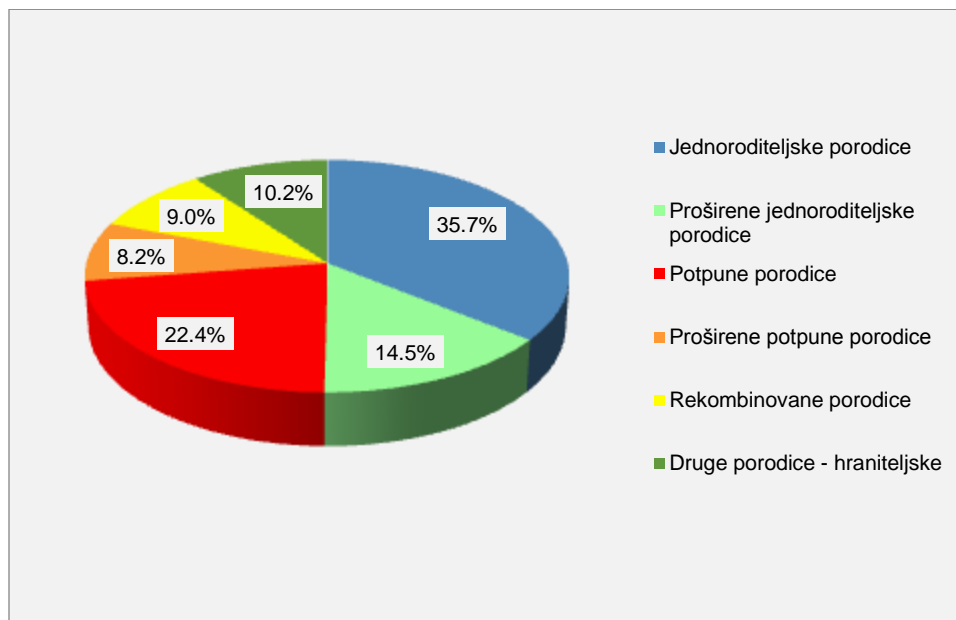

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Druge porodice - hraniteljske	26
Ukupno	255

Podaci iz tabele će radi efektivnijeg uvida u distribuciju porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ prema tipu porodičnog domaćinstva biti prikazani i grafički, pri čemu će se zastupljenost različitih porodičnih konfiguracija izraziti u procentima.

Grafikon br. 24: Udio različitih porodičnih konfiguracija (tipova porodičnog domaćinstva) u strukturi porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“

Iz grafikona je vidljivo da u strukturi porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ najveći udio imaju jednoroditeljske porodice koje obuhvataju više od 1/3 porodica uključenih u ovu uslugu (35,7%). Kada ovim porodicama pridružimo i proširene jednoroditeljske porodice (zastupljene sa 14,5%) proizilazi da **oko polovinu porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ (50.2%) čine različito konfigurisane jednoroditeljske porodice**. Porodice u kojima djeca žive sa oba roditelja, uključujući kako nuklearne tako i proširene potpune porodice, manji je od 1/3. Nije zanemarljiv ni udio hraniteljskih porodica uključenih u uslugu, a svakako bi bilo

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

zanimljivo istražiti njihove karakteristike i potrebe/probleme koji su inicirali da ih CSR upute na uslugu, što međutim nije u domenu ove analize.

Ovdje je važno dodatno se osvrnuti na pojmove samohrani roditelj, kao i jednoroditeljska porodica. Definicija samohranog roditelja prije svega zavisi od toga šta se podrazumijeva pod pojmom „samohran“. To može značiti sam, samostalan, usamljen, prepušten sebi, nevjenčan ili izvan stalne veze. Kako još nema precizno utvrđenog pojma, možda je primjerenije nazvati ih „roditelji samci“, a ne „samohrani roditelji“⁶⁴. U literaturi koja se bavi pitanjima samohranog roditeljstva, kao i u propisima pojedinih država, navode se različiti faktori koji dovode do nastanka samohranog roditeljstva kao što su, na primjer, smrt supružnika ili vanbračnog partnera, razvod, rastava, teška bolest drugog roditelja, izdržavanje kazne zatvora od strane drugog roditelja, odsustvo drugog roditelja zbog posla ili liječenja, lišenje drugog roditelja poslovne sposobnosti ili roditeljskog prava, slučajevi u kojima nije poznat otac djeteta, slučajevi u kojima je prebivalište ili boravište drugog roditelja nepoznato i drugi. Pojmove samohrani roditelj i jednoroditeljska porodica ne treba poistovjećivati, prije svega, jer se radi o odrednicama različitih fenomena: roditeljstva, sa jedne strane i porodice kao društvene grupe, sa druge strane. Jednoroditeljske porodice (koje se nerijetko percipiraju i kao porodice koje protivrječe tradicionalnom obrascu roditeljstva) čine jedan roditelj (majka ili otac) i njegovo/njeno dijete, odnosno djeca. U najvećem broju slučajeva jasno je da će osoba koja je samohrani roditelj biti dio jednoroditeljske porodice, mada može biti i dio proširene porodice ili drugog tipa porodice, u zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja. S obzirom, da je u fokusu usluge „Porodični saradnik“ porodica u ovoj analizi smo se opredijelili da koristimo termin jednoroditeljske porodice.

U Porodičnom zakonu Crne Gore, ne pominje se termin jednoroditeljska porodica koji je ušao u svakodnevnu upotrebu i koristi se kao najšira opisna formulacija samostalnog vršenja roditeljskog prava. Pri tome, Porodični zakon diferencira da jedan roditelj sam vrši roditeljsko pravo kada je: drugi roditelj nepoznat, ili je umro, ili je potpuno lišen roditeljskog prava, odnosno poslovne sposobnosti; kada samo on živi sa djetetom, a sud još nije donio odluku o vršenju roditeljskog prava; na osnovu odluke suda kada roditelji ne vode zajednički život, a nijesu zaključili sporazum o vršenju roditeljskog prava; na osnovu odluke suda kada roditelji ne vode zajednički život, a zaključili su sporazum o zajedničkom ili samostalnom vršenju roditeljskog prava, ali sud procjeni da taj sporazum nije u najboljem interesu djeteta; na osnovu odluke suda kada roditelji ne vode zajednički život ako zaključe sporazum o samostalnom vršenju roditeljskog prava i ako sud procjeni da je taj sporazum u najboljem interesu djeteta⁶⁵. Polazeći od

⁶⁴ Raboterg, Z., Pečnik, N., Josipović, V., 2003, prema Ponoš, D., ed. (2018): Procedure u razvodu i izazovi samohranog roditeljstva – psihološki i pravni priručnik, Udruženje roditelji, Podgorica

⁶⁵ Član 78 Porodičnog zakona

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

navedenih odredbi Porodičnog zakona kao **samohrani roditelji u užem smislu** mogu se percipirati roditelji koji sami vrše roditeljsko pravo u okolnostima kada je drugi roditelj nepoznat, ili je umro, ili je potpuno lišen roditeljskog prava, odnosno poslovne sposobnosti. Za druge slučajeve predviđene Porodičnim zakonom, kada jedan roditelj sam vrši roditeljsko pravo, a drugi roditelj je u većoj ili manjoj mjeri uključen u život djeteta, trebalo bi pronaći i upotrebiti neki drugi izraz. Međutim, samohrani roditelj u faktičkom smislu jeste roditelj koji se sam stara o djetetu u okolnostima kada je drugi roditelj živ, nije lišen roditeljskog prava, niti poslovne sposobnosti, ali iz nekog razloga faktički ne vrši svoja prava i dužnosti (npr. ne ostvaruje kontakte sa djetetom, ne daje izdržavanje, ne učestvuje u donošenju odluka koje bitno utiču na život djeteta kao što su obrazovanje djeteta, promjena mjesta prebivališta i dr.).

Imajući u vidu prethodne distinkcije, posebno smo analizirali jednoroditeljske porodice (uključujući i proširene jednoroditeljske porodice) koje su koristile ili koriste uslugu „Porodični saradnik“ u odnosu na to koji roditelj (majka ili otac) sam vrši roditeljsko pravo i status drugog roditelja, odnosno različite faktore koji dovode do samostalnog vršenja roditeljskog prava.

U tabeli broj 12 prikazana je struktura jednoroditeljskih porodica koje su koristile ili koriste uslugu „Porodični saradnik“ prema prethodno navedenim kriterijumima.

Tabela br. 12: Struktura jednoroditeljskih porodica u odnosu na to koji roditelj sam vrši roditeljsko pravo i status drugog roditelja

Jednoroditeljske porodice	Broj majki	Broj očeva	Ukupno
Drugi roditelj umro, nepoznat, nedostupan, lišen roditeljskog prava ili poslovne sposobnosti	22	17	39
Dijete/djeca živi/e sa jednim roditeljem nakon prestanka bračne/vanbračne zajednice između roditelja	68	21	89
Ukupno	90	38	128

Iz podataka prikazanih u tabeli proizilazi da u strukturi jednoroditeljskih porodica koje su koristile ili koriste uslugu „Porodični saradnik“ (ukupno 128 porodica), **dominiraju jednoroditeljske porodice u kojima je majka roditelj koji sam vrši roditeljsko pravo** (90 ili 70,3% ovih porodica). Takođe, u većini jednoroditeljskih porodica jedan roditelj sam vrši roditeljsko pravo nakon prestanka bračne ili vanbračne zajednice (89 ili 69,5%). Ipak, nije zanemarljiv ni broj jednoroditeljskih porodica u kojima jedan roditelj

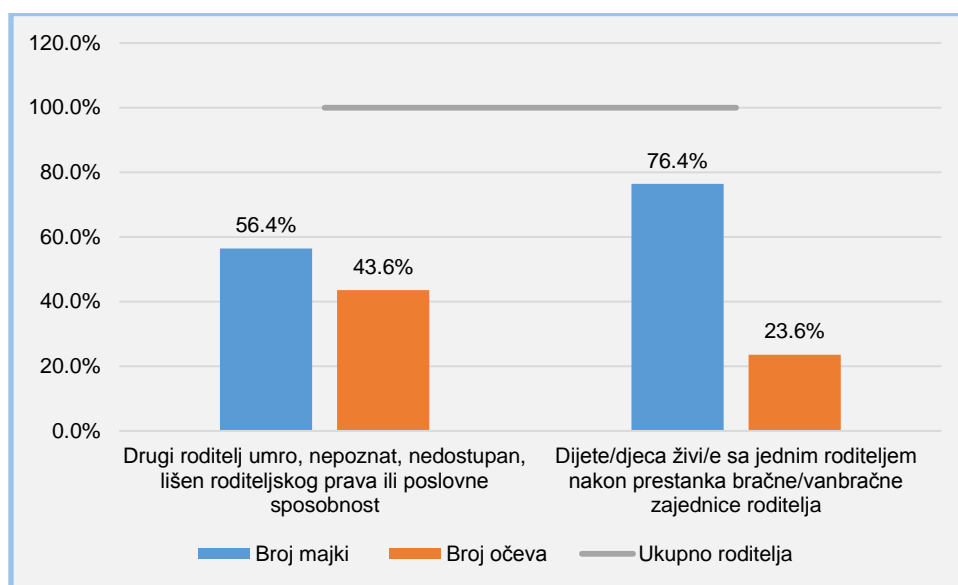

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

sam vrši roditeljsko pravo u okolnostima kada je drugi roditelj umro, nepoznat, nedostupan, lišen roditeljskog prava ili poslovne sposobnosti (39 ili 30,5%).

U grafikonu koji slijedi dat je uporedni prikaz odnosa majki i očeva koji sami vrše roditeljsko pravo, diferencirano po kategorijama razloga koji su uslovili takav status.

Grafikon br. 25: Uporedni prikaz strukture roditelja u jednoroditeljskim porodicama prema razlozima koji su uslovili samostalno vršenje roditeljskog prava

Iz grafikona se uočava da su između jednoroditeljskih porodica, diferenciranih prema razlozima koji su uslovili da jedan od roditelja sam vrši roditeljsko pravo, primjetne razlike u odnosu majki i očeva unutar definisanih podgrupa. Vidljivo je da u jednoroditeljskim porodicama na čijem čelu su samohrani roditelji u užem smislu nema većeg disbalansa između majki i očeva, dok u jednoroditeljskim porodicama u kojima jedan od roditelja sam vrši roditeljsko pravo nakon prestanka bračne ili vanbračne zajednice majke ubjedljivo dominiraju. Udio očeva koji sami vrše roditeljsko pravo je gotovo duplo veći u grupi samohranih roditelja u užem smislu, u poređenju sa udjelom koji očevi imaju u grupi roditelja koji sami vrše roditeljsko pravo nakon prestanka bračne ili vanbračne zajednice (procenti računati u odnosu na broj roditelja unutar navedenih kategorija razloga za samostalno vršenje roditeljskog prava).

Prema zapažanjima većeg broja stručnjaka roditelji koji sami vrše roditeljsko pravo se češće od drugih roditelja suočavaju sa brojnim problemima, kao što su: nerješeno

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

stambeno pitanje, nezaposlenost, diskriminacija prilikom zapošljavanja, diskriminacija na radu i u vezi sa radom, nedostatak novca, izostanak plaćanja izdržavanja za dijete/djecu od strane drugog roditelja, nedostatak pomoći drugog roditelja u procesu brige o djetetu/djeci, nedovoljna informisanost o njihovim pravima, odsustvo adekvatne društvene, institucionalne i vaninstitucionalne podrške, itd. To potencira značaj uključenosti roditelja iz ove grupe u uslugu „Porodični saradnik“, koja roditeljima nudi različite mehanizme podrške da se adekvatno staraju o djeci. **Svakako, zaštita samohranih roditelja u užem smislu, kao i drugih roditelja koji se sami staraju o djeci, dobija svoj puni smisao kada se posmatra kroz prizmu zaštite djeteta i obezbjeđenja svih potrebnih uslova za njegov pravilan i potpun razvoj, što je u skladu sa suštinskim principima na kojima se temelji konceptualizacija usluge „Porodični saradnik“.** U vezi sa tim nesporni su benefiti koje korišćenjem usluge „Porodični saradnik“ ostvaruju roditelji i djeca iz jednoroditeljskih porodica.

Roditelji koji sami vrše roditeljsko pravo čine blizu 1/3 svih roditelja koji su bili uključeni u uslugu „Porodični saradnik“ u posmatranom periodu, dok samohrani roditelji u užem smislu obuhvataju preko 10% roditelja u cjelokupnoj strukturi roditelja uključenih u ovu uslugu (ukupno 357 roditelja).

Ukupan broj djece u jednoroditeljskim porodicama koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ (uključujući i proširene jednoroditeljske porodice) je 275, od čega 196 ili 71,3% djece živi sa majkama, a 79 ili 28,7% djece živi sa očevima.

Djeca iz jednoroditeljskih porodica čine 41,2% od ukupnog broja djece koja su koristila/koriste uslugu „Porodični saradnik“ tokom posmatranog perioda (ukupno 667 djece), dok su djeca o kojoj se staraju samohrani roditelji u užem smislu zastupljena sa oko 10% u strukturi djece obuhvaćene ovom uslugom.

U grafikonu koji slijedi prikazana je struktura djece u jednoroditeljskim porodicama diferencirano prema tome koji roditelj sam vrši roditeljsko pravo (majka ili otac) i prema kategorijama razloga koji su usloveli da se o djetetu stara jedan od roditelja.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 26: Struktura djece u jednoroditeljskim porodicama prema tome koji roditelj sam vrši roditeljsko pravo, diferencirano po kategorijama razloga za samostalno vršenje roditeljskog prava.

Prikazani podaci pružaju uvid u kojoj mjeri su u strukturi djece iz jednoroditeljskih porodica koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ zastupljena djeca o kojoj se staraju samohrani roditelji u užem smislu.

Unutar grupe djece iz jednoroditeljskih porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ (275 djece), **djeca koju podižu samohrani roditelji obuhvataju više od 1/4 djece.**

Evidentno je da, bez obzira na okolnosti koje su uslovile da jedan roditelj sam vrši roditeljsko pravo, u obje grupe jednoroditeljskih porodica preovladavaju djeca koja žive sa majkama. Pri tome važno je zapaziti da unutar grupe djece o kojoj se staraju samohrani roditelji u užem smislu, djeca koja žive sa očevima čine 1/3 djece, dok u strukturi djece koja odrastaju u drugim jednoroditeljskim porodicama, djeca koja žive sa očevima čine nešto više od 1/4 djece iz ove grupe.

Prethodno prikazani podaci o jednoroditeljskim porodicama i djeci koja odrastaju u ovim porodicama, ukazuju da **usluga „Porodični saradnik“ dobro targetira različite oblike jednoroditeljskih porodica i da predstavlja dragocjenu podršku roditeljima koji sami vrše roditeljsko pravo i njihovoj djeci.**

Slijedi prikaz strukture porodica obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“ u posmatranom periodu prema broju djece u porodici.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

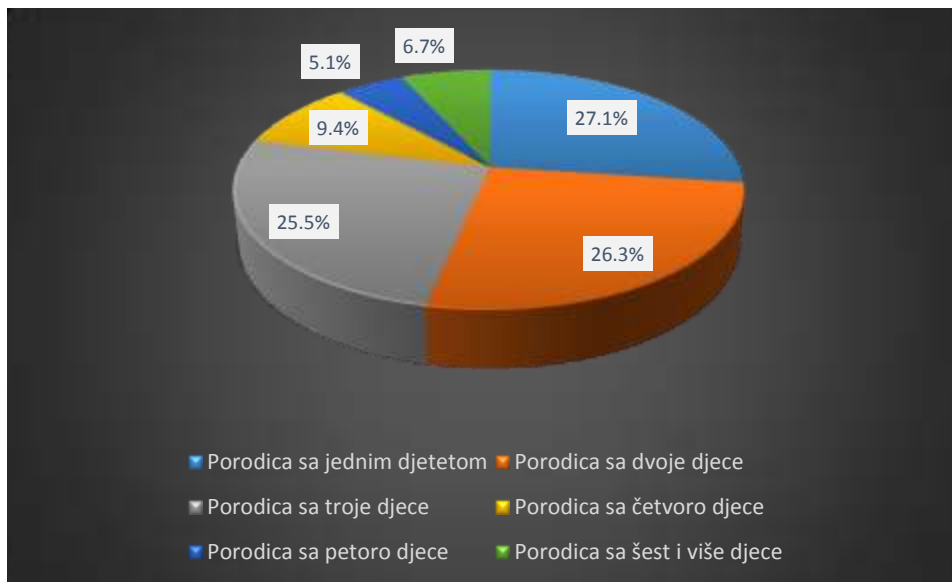
Tabela br. 13: Struktura porodica koje su koristile uslugu „Porodični saradnik“ prema broju djece

Struktura porodica prema broju djece	Broj
Porodica sa jednim djetetom	69
Porodica sa dvoje djece	67
Porodica sa troje djece	65
Porodica sa četvoro djece	24
Porodica sa petoro djece	13
Porodica sa šest i više djece	17
Ukupno	255

Iz tabele se može uočiti da su u strukturi porodica obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“ približno jednako zastupljene porodice sa jednim djetetom, kao i porodice sa dvoje i troje djece.

Struktura porodica prema broju djece je radi bolje preglednosti prikazana i grafički.

Grafikon br. 27: Distribucija porodica obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“ prema broju djece

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz grafikona se zapaža da prema broju djece u porodici, porodice sa jednim djetetom i porodice sa dvoje djece zajedno čine preko 1/2 porodica obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“. **Porodice sa troje djece čine oko 1/4 posmatranog uzorka porodica**, a u više od 1/5 porodica ima četvero i više djece. Razumno je pretpostaviti da veći broj djece u porodici postavlja veće izazove pred roditelje u odgovaranju na potrebe djece, te da prisustvo „porodičnog saradnika“ u ovim porodicama proširuje mogućnosti za obezbjeđivanje stimulativnijih uslova za podizanje djece, kako kroz neposredno angažovanje tako i kroz podsticanje povezivanja porodice sa drugim značajnim resursima.

U tabeli broj 14 prikazana je obrazovna struktura roditelja u porodicama koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“.

Tabela br. 14: Obrazovna struktura roditelja u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“

Obrazovna struktura roditelja	Broj
Bez škole	51
Nepotpuna osnovna škola	64
Osnovna škola	105
Srednja škola	133
Viša/visoka škola	4
Ukupno	357

Sagledavanje obrazovne strukture roditelja ne ogleda se samo u konstatovanju stepena obrazovanja, već upućuje na povezanost obrazovne strukture sa kretanjima i promjenama u drugim strukturama kao što su npr. kvalifikaciona struktura radne snage i zaposlenosti, tempo socijalne pokretljivosti, demografske strukture itd.

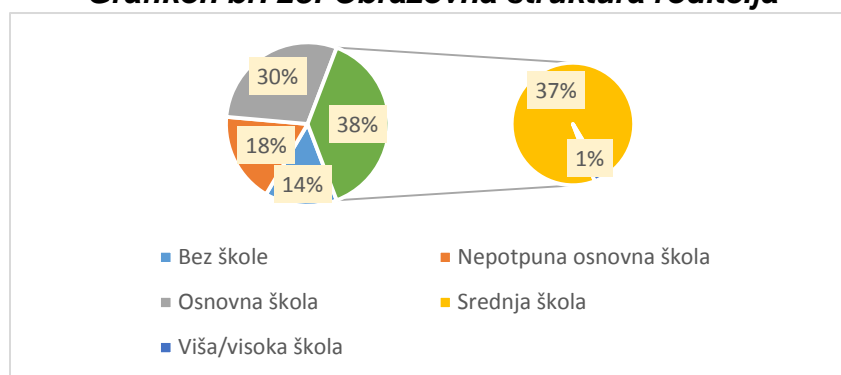
Iz tabele je vidljivo da su u porodicama koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ najbrojniji roditelji sa srednjim obrazovanjem, dok je najmanji broj roditelja sa višim ili visokim obrazovanjem.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Potpuniji uvid u obrazovnu strukturu roditelja u porodicama obuhvaćenim uslugom „Porodični saradnik“ omogućiće grafikon koji slijedi.

Grafikon br. 28: Obrazovna struktura roditelja

Iz grafikona je vidljivo da u obrazovnoj strukturi roditelja znatan udio imaju roditelji koji imaju završenu samo osnovnu školu (29,4% roditelja), dok roditelji sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem i bez školske spreme, što ih svrstava u kategoriju nepismenog stanovništva, zajedno čine gotovo 1/3 roditelja. Dakle, **preko 60% roditelja uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ čine roditelji čiji obrazovni nivo ne doseže stečeno srednjoškolsko obrazovanje**, što povećava rizike od isključenost sa tržišta rada i generalno smanjuje njihovu socijalnu pokretljivost, a može se reflektovati i na obrazovne ishode djece.

Zanimljivo je sagledati obrazovnu strukturu roditelja diferencirano prema polu, što je prikazano u grafikonu broj 29.

Grafikon br. 29: Uporedni prikaz obrazovne strukture roditelja diferencirano prema polu

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz grafikona je vidljivo da razlike u obrazovnoj strukturi očeva i majki u posmatranom uzorku roditelja nijesu naglašene. Ipak, može se zapaziti da majke imaju blagu prevalenciju u odnosu na očeve u podgrupama roditelja sa srednjim i višim ili visokim obrazovanjem, ali i u podgrupi roditelja sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem. Situacija je obrnuta u podgrupama roditelja bez škole i sa završenim osnovnim obrazovanjem, unutar kojih su očevi nešto više zastupljeni od majki.

Slijedi prikaz uzrasne i polne strukture djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“.

Tabela br. 15: Struktura djece obuhvaćene uslugom po polu i uzrastu

Djeca obuhvaćena uslugom po polu i uzrastu	Muški	Ženski	Ukupno
Od 0 do 3 godine	53	41	94
Od 3 do 6 godina	62	54	116
Od 6 do 10 godina	93	82	175
Od 10 do 15 godina	92	103	195
Od 15 do 18 godina	44	43	87
Ukupno	344	323	667

Iz tabele se uočava da su u polnoj strukturi djece koja su koristila/koriste uslugu „Porodični saradnik“ nešto brojniji dječaci, kojih ima 344 ili 51.6%, dok je djevojčica 323, odnosno 48.4%.

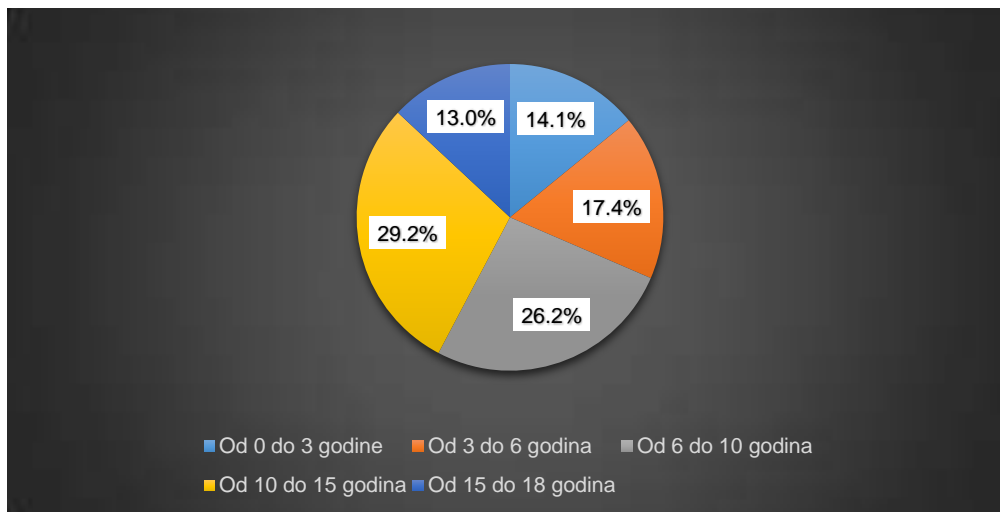
Kada se posmatra struktura djece prema uzrastu primjetno je da se broj djece obuhvaćene uslugom povećava sa godinama, sa izuzetkom najstarije uzrasne grupe (djeca od 15 do 18 godina).

Raspodjela djece po uzrastu će u cilju efektivnijeg uvida biti prikazana i grafički.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 30: Distribucija djece obuhvaćene uslugom po uzrastu

Djeca na uzrastu od 6 do 15 godina su najviše zastupljena u starosnoj strukturi djece uključene u uslugu, dok najmanji udio imaju djeca od 15 do 18 godina. Međutim, veoma je važno zapaziti da **djeca od 0 do 6 godina starosti čine gotovo 1/3 djece uključene u uslugu „Porodični saradnik“**, posebno imajući u vidu da je ova usluga primarno fokusirana na prevenciju izdvajanja djece iz porodice i na sprječavanje institucionalizacije djece, a da rezultati brojnih istraživanja pružaju dokaze da štetni efekti institucionalizacije najviše pogađaju malu djecu.

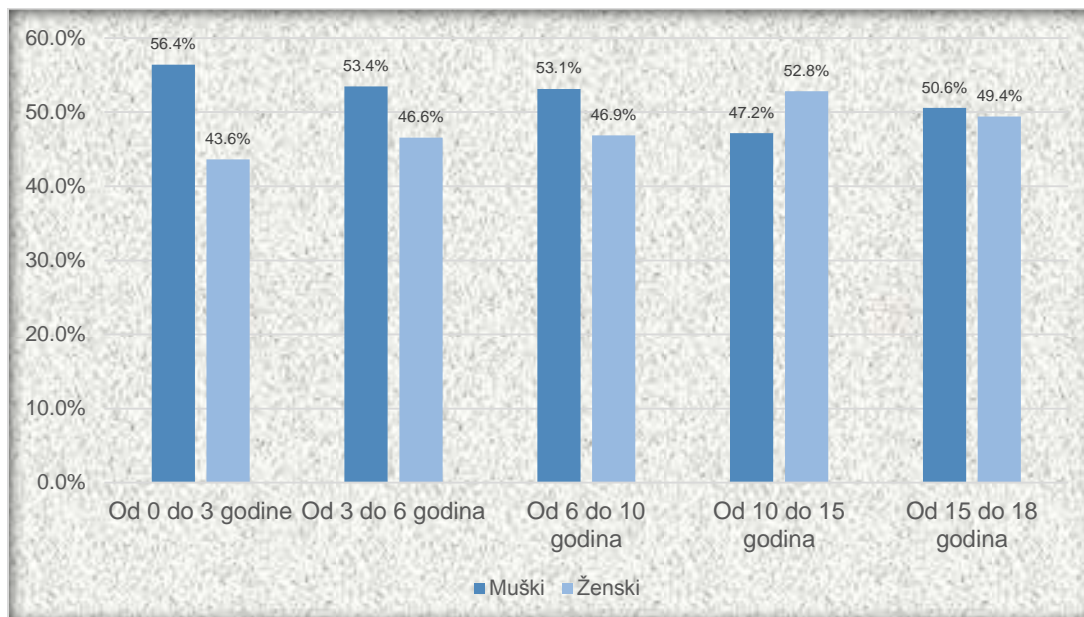
Može biti interesantno uporediti polnu strukturu djece obuhvaćene uslugom unutar različitih starosnih grupa, što je prikazano u grafikonu koji slijedi.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

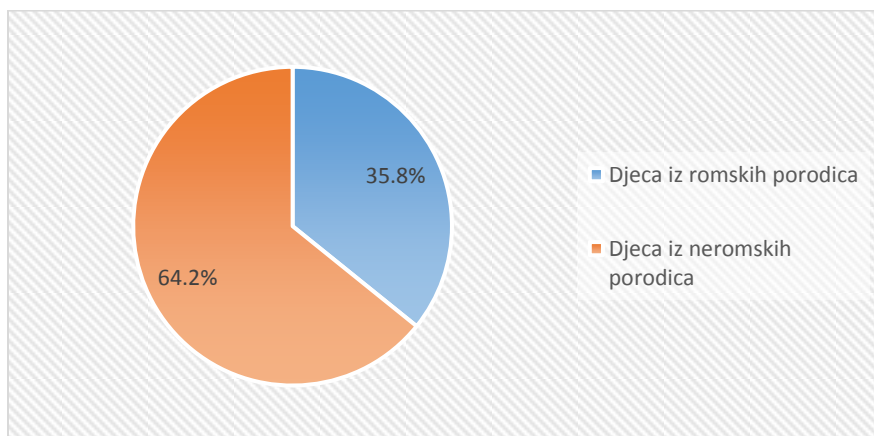
Grafikon br. 31: Polna struktura djece diferencirano po starosnim grupama

Zapaža se da polna struktura djece uključene u uslugu „Porodični saradnik“ unekoliko varira unutar posmatranih uzrasnih grupa. Najveći disbalans između djevojčica i dječaka identifikuje se u grupi djece najmlađeg uzrasta, u kojoj dječaci imaju jasnu prevalenciju u odnosu na djevojčice.

U uslugu „Porodični saradnik“ kontinuirano su bile uključene i porodice iz romske zajednice, na koji način su djeca iz ovih porodica dobijala dragocjenu podršku.

Grafikon br. 32: Udio djece iz romske zajednice u strukturi djece uključene u uslugu

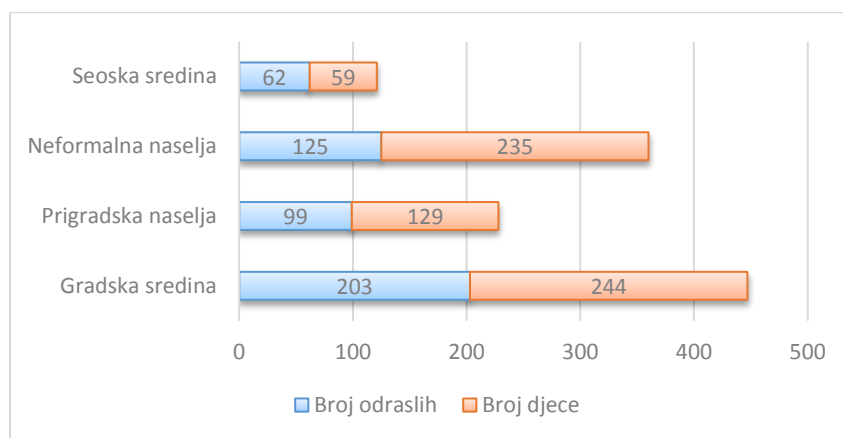

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz grafikona je vidljivi da **djeca iz romske zajednice čine više od 1/3 djece u ukupnoj strukturi djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“**.

Dodatni uvid u životne okolnosti djece iz romske zajednice steći će se kroz uporedni prikaz odnosa odraslih članova i djece u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“ diferencirano prema sredini u kojoj žive, a imajući u vidu činjenicu da življenje u neformalnim naseljima pretežno karakteriše porodice iz romske zajednice.

Grafikon br. 33: Uporedni prikaz odnosa odraslih i djece u porodicama prema sredini u kojoj žive

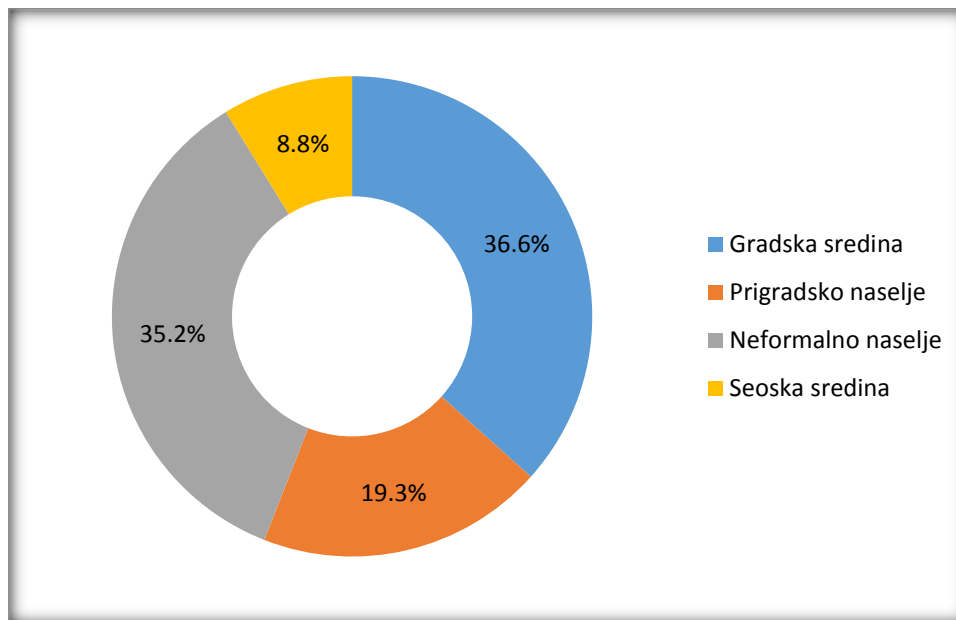
Iz grafikona se uočava da je u porodicama koje su nastanjene u seoskim naseljima gotovo izjednačen broj djece i odraslih članova porodice, dok je u porodicama koje žive u neformalnim naseljima broj djece skoro dva puta veći od broja odraslih. Djeca koja žive u neformalnim naseljima čine preko 1/3 djece uključene u uslugu „Porodični saradnik“. **To upućuje na snažne potencijale usluge „Porodični saradnik“ da dopre do posebno osjetljivih kategorija porodica i djece.** Poznato je da se porodice nastanjene u neformalnim naseljima češće od drugih suočavaju sa različitim i složenim problemima, poput veoma nepovoljnih uslova življenja, nerješениh osnovnih statusnih pitanja (npr. državljanstvo) važnih za ostvarivanje prava iz socijalne i dječje zaštite, nezaposlenosti, ekstremnog siromaštva, te da su osnovne potrebe djece iz ovih porodica višestruko deprivirane.

Još jasniji uvid u strukturu djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“ prema vrsti naselja u kojima odrastaju pružiće naredni grafikon.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 34: Struktura djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“ prema vrsti naselja u kojima žive

Iz grafikona je vidljivo da **djeca nastanjena u gradskim i neformalnim naseljima**, koja zajedno obuhvataju 71.8% djece uključene u uslugu „Porodični saradnik“, **imaju približno podjednak udio u strukturi djece koja su koristila/koriste ovu uslugu**. Djeca iz prigradskih naselja čine približno 1/5 djece obuhvaćene uslugom, a najmanje su zastupljena djeca iz seoskih naselja. Ipak, iako je udio „seoske“ djece u posmatranoj strukturi djece relativno nizak, ovaj podatak govori o intenciji pružaoca usluge „Porodični saradnik“ da usluga dopre do svih porodica i sve djece kojima je potrebna. Ovo je naročito važno kada se ima u vidu veoma mali broj usluga dostupnih djeci koja odrastaju u seoskim sredinama.

Podaci o državljanstvu članova porodica koje su bile uključene u uslugu „Porodični saradnik“, takođe su značajni za ilustraciju visoke senzitivnosti ove usluge da detektuje posebno osjetljive porodice.

Struktura porodica obuhvaćenih uslugom prema stastusu državljanstva članova porodice, kako odraslih tako i djece, prikazana je u tabeli koja slijedi.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Tabela br. 16: Struktura odraslih i djece uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ prema državljanском statusu

Članovi porodica prema državljanском statusu	Broj odraslih	Broj djece
Državlјani Crne Gore	448	591
Strani državlјani	37	67
Bez državlјanstva (apatridi)	3	9
Nije poznato	1	0
Ukupno	489	667

Iz tabele se zapaža da u strukturi odraslih i djece, u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“, prema državljanском statusu dominiraju osobe sa crnogorskim državljanstvom. Pri tome, nije zanemarljiv ni broj stranih državlјana obuhvaćenih uslugom, koji čine 7.6% odraslih i 10 % djece u posmatranoj grupi. Posebnu pažnju zaslužuju podaci o odraslima i djeci bez državlјanstva u strukturi korisnika usluge „Porodični saradnik“, s obzirom da takve osobe najčešće ostaju nevidljive za sistem i nemaju mogućnosti da ostvaruju svoja građanska, politička, ekonomska, socijalna i druga prava. Pripadnici romskog naroda su potencijalno najizloženiji apatridiji. Navedeni podaci upućuje na izuzetnu senzitivnosti usluge „Porodični saradnik“ koja je uspjela da dopre i do onih najosetljivijih i najisključenijih porodica.

Važan aspekt za sagledavanje socio-ekonomskog statusa porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ predstavljaju podaci o radnom statusu članova porodice. Ovi podaci posredno referišu i na prihode kojima porodica raspolaže, mada svakako ne iscrpljuju sve mogućnosti za ostvarivanje prihoda u porodicama. Od pružaoca usluge „Porodični centar“ prikupljeni su podaci o radnom statusu odraslih članova porodica, diferencirano za roditelje (i to razvrstane po polu), druge odrasle članove porodice i djecu od 15 i više godina.

U tabeli broj 17 prikazani su podaci o radnom statusu odraslih članova porodica koji su koristili/koriste uslugu u posmatranom periodu.

Tabela br. 17: Radni status odraslih članova porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“

Članovi porodica obuhvaćeni uslugom PS prema radnom statusu	Roditelji		Drugi odrasli	Ukupno
	Očevi	Majke		

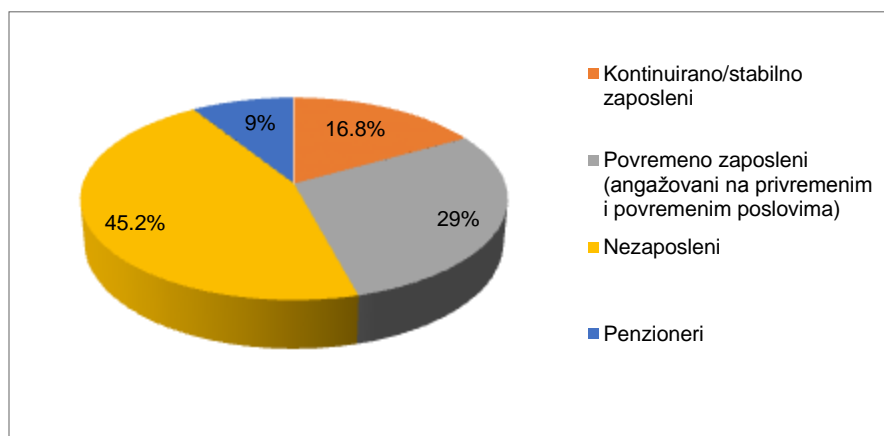

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Kontinuirano/stabilno zaposleni	43	27	12	82
Povremeno zaposleni (angažovani na privremenim i povremenim poslovima)	61	65	16	142
Nezaposleni	43	92	86	221
Penzioneri	18	8	18	44
Ukupno	165	192	132	489

Podaci iz tabele će radi efektivnijeg uvida biti prikazani i grafički i to najprije za sve odrasle članove porodice (zbirno za roditelje i druge odrasle), a zatim posebno za podgrupu roditelja, diferencirano prema polu.

Grafikon br. 35: Distribucija odraslih članova porodice prema radnom statusu

Iz grafikona je vidljivo da su u strukturi odraslih članova porodice diferenciranih prema radnom statusu najviše zastupljeni nezaposleni članovi, a slijedeći po zastupljenosti su članovi porodice koji su angažovani na privremenim i povremenim poslovima. Ove dvije grupe zajedno obuhvataju čak 74.2% odraslih u cjelokupnoj strukturi, a njihova zajednička karakteristika ogleda se u nedostatku primanja, odnosno nesigurnim i nestabilnim primanjima, što može biti izvor brojnih poteškoća u zadovoljavanju osnovnih potreba. Članovi porodice koji imaju trajnije zaposlenje i oni koji su ostvarili penziju zajedno čine oko 1/4 odraslih članova u porodicama koje su koristile/koriste uslugu, a bez obzira na visinu primanja koja oni ostvaruju po osnovu rada ili penzije, ova primanja se mogu tretirati kao relativno redovna, stabilna i sigurna, odnosno predstavljati izvor elementarne materijalne sigurnosti njihovim porodicama.

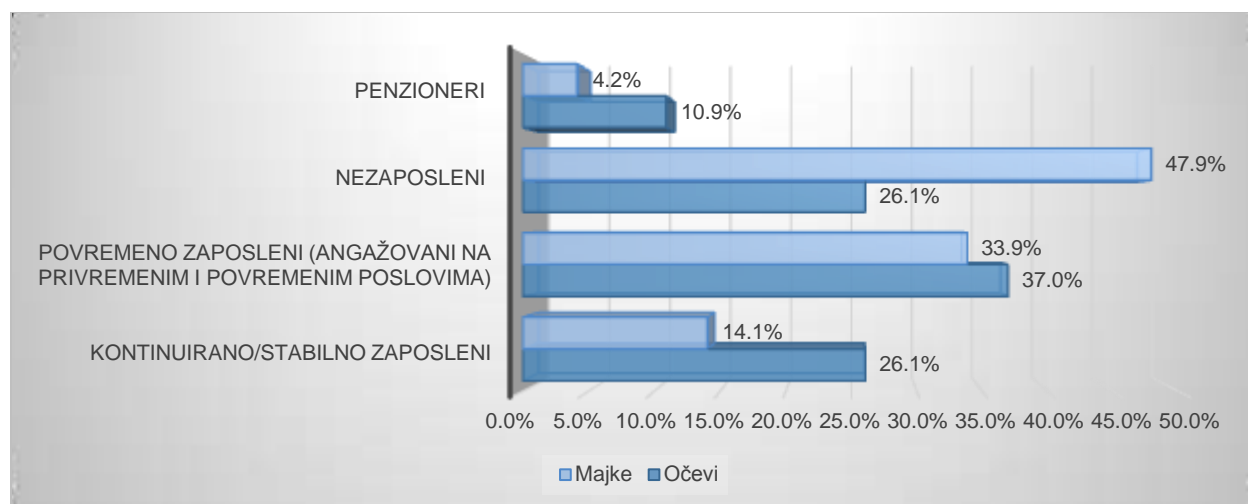

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

S obzirom da roditelji čine većinu odraslih članova u porodicama koje su koristile/koriste uslugu (357 ili 73% od ukupnog broja odraslih), kao i da su oni ključni akteri u brizi oko djeteta/djece, dodatna pažnja posvećena je analizi radnog statusa roditelja i to diferencirano po podgrupama majki i očeva.

U grafikonu br. 36 uporedno su prikazane distribucije majki i očeva prema radnom statusu. Podaci su izraženi u procentima, koji su računati posebno u podgrupi majki (ukupno 192 majke) i posebno u podgrupi očeva (ukupno 165 očeva) za svaku od definisanih kategorija radnog statusa.

Grafikon br. 36: Uporedni prikaz distribucija majki i očeva prema radnom statusu

Iz grafikona se može zapaziti da postoje primjetne razlike u distribucijama očeva i majki prema radnom statusu. U strukturi majki najveći udio, od blizu 50% u odnosu na ukupan broj majki, imaju nezaposlene majke, dok su u strukturi očeva najviše zastupljeni očevi angažovani na privremenim i povremenim poslovima, koji čine 37% od ukupnog broja očeva. Važno je primjetiti i da u distribuciji očeva znatan udio imaju stabilno zaposleni, ali i nezaposleni očevi (po 26.1% očeva u obje grupe). Najveće razlike u odnosu majki i očeva prisutne su u kategorijama nezaposlenih i stabilno zaposlenih, pri čemu u grupi nezaposlenih ubjedljivu prevalenciju imaju majke, dok je u grupi stabilno zaposlenih situacija obrnuta, odnosno postoji jasna prevalencija očeva. Podatak da je u kategoriji penzionera, takođe prisutan disbalans između očeva i majki, u korist očeva, može se povezati sa tradicionalnim obrascima u izboru partnera unutar kojih je često da je muškarac znatno stariji od žene. U kategoriji privremenih i povremenih poslova, približno je jednak udio majki i očeva koji obavljaju takve poslove. Generalno, može se konstatovati da manje od 1/5 majki (18.3%) i preko 1/3 očeva (37% očeva) u porodicama koje su koristile/koriste uslugu „Porodični saradnik“ ostvaruju stabilna

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

primanja (po osnovu rada ili penzije). Većina majki (81.8%) i skoro 2/3 očeva (63,1%), kao nezaposleni i kao povremeno radno angažovani, suočavaju se sa izazovima da obzbijsede sredstva neophodna za podmirivanje osnovnih životnih potreba, što se često nepovoljno odražava na druge aspekte porodičnog funkcionisanja, uključujući i kvalitet brige o djetetu/djeci. Uključivanjem u uslugu „Porodični saradnik“ povećavaju se mogućnosti roditelja da se povezivanjem sa različitim resursima u zajednici aktivnije angažuju u prevazilaženju nepovoljne situacije.

Ranije je napomenuto da su podaci o radnom statusu traženi i za djecu od 15 i više godina. Od pružaoca usluge „Porodični saradnik“ dobijeni su podaci da je 17 djece u starosnoj dobi od navršanih 15 do navršanih 18 godina, koja su koristila/koriste uslugu, uključeno u rad, od čega je dvoje djece ostvarilo trajnije zaposlenje, a njih 15 je angažovano na privremenim i povremenim poslovima. Djeca koja rade, bez obzira na vrstu radnog angažmana, čine 2.5% od ukupnog broja djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“ (667 djece), a 19.5% ili približno 1/5 djece unutar grupe djece u starosnoj dobi od 15 do 18 godina (87 djece). Zapošljavanje djece uglavnom je povezano sa ranijim prekidom obrazovanja i generalno smanjuje šanse za puni razvoj njihovih potencijala i ostvarivanje socijalnog progresa. Usluga „Porodični saradnik“ može pružiti i pruža dragocjene podsticaje djeci iz ove grupe da se ponovo povežu sa obrazovnim sistemom.

S obzirom da prethodno prikazani podaci upućuju na nepovoljan socio-ekonomski status porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ važno je sagledati u kojoj mjeri su odrasli i djeca iz ovih porodica obuhvaćeni određenim pravima iz materijalnih davanja.

Najprije će biti prikazani podaci o odraslim članovima porodice koji su koristili neka od prava iz materijalnih davanja.

Tabela br. 18: Uporedni prikaz distribucija odraslih članova u porodicama obuhvaćenim uslugom „Porodični saradnik“ prema ostvarivanju određenih prava iz materijalnih davanja

Korišćenje prava na materijalna davanja	Broj odraslih članova porodice koji koriste određena prava	Broj odraslih članova porodice koji ne koriste određena prava
Materijalno obezbjeđenje (MO)	181	308
Dodatak za njegu i pomoć (DNJP)	18	471

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Lična invalidnina (LI)	5	484
Naknada roditelju ili staratelju korisnika prava na LI	5	484
Ukupno	209	280

Od ukupno 489 odraslih članova u porodicama uključenim u uslugu „Porodični saradnik“, 209 njih ili 42.7% koristili su neko od prava iz materijalnih davanja u trenutku uključivanja u uslugu. Iz tabele je vidljivo da u strukturi odraslih članova koji koriste određena prava iz materijalnih davanja, ubjedljivo dominiraju nosioci prava na materijalno obezbjeđenje, koji čine čak 86.6% članova unutar ove grupe, dok su korisnici drugih prava relativno malo zastupljeni. U ukupnoj strukturi odraslih članova porodice obuhvaćenih uslugom „Porodični saradnik“, članovi koji ostvaruju pravo na materijalno obezbjeđenje zastupljeni su sa 37%, odnosno čine više od 1/3 članova. Podaci o broju odraslih članova porodice, korisnika prava na dodatak za njegu i pomoć (18 ili 3.7% od ukupnog broja odraslih uključenih u uslugu) i prava na ličnu invalidninu (5 ili 1% od ukupnog broja odraslih uključenih u uslugu) upućuju na osobe kojima je zbog tjelesnih, mentalnih, intelektualnih ili senzornih oštećenja ili promjena u zdravstvenom stanju neophodna njega i pomoć da bi imali obezbjeđen pristup zadovoljavanju potreba, kao i osobe sa teškim invaliditetom, što su svakako činioci koji se reflektuju na funkcionisanje cijele porodice, postavljajući pred svakog člana brojne, različite i složene izazove. Činjenica da se usluga „Porodični saradnik“ pruža u porodičnom domu naročito je dragocjena ovim porodicama, koje ponekad mogu biti prezasićene i iscrpljene obilascima različitih institucija u procesu traženja pomoći.

Prethodno navedene podatke upotpuniće prikaz strukture djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“ prema ostvarivanju određenih prava iz materijalnih davanja.

Tabela br. 19: Uporedni prikaz distribucija djece u porodicama obuhvaćenim uslugom „Porodični saradnik“ prema ostvarivanju određenih prava iz materijalnih davanja

Korišćenje prava na materijalna davanja	Broj djece koja koriste određena prava	Broj djece koja ne koriste određena prava
Materijalno obezbjeđenje (MO)	361	306
Dodatak za njegu i pomoć (DNJP)	12	655

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Lična invalidnina (LI)	5	662
Dodatak za djecu (DD)	322	345

Iz tabele je vidljivo da su u strukturi djece uključene u uslugu „Porodični saradnik“ prema ostvarivanju određenih prava iz materijalnih davanja najbrojnija djeca iz porodica nosilaca prava na materijalno obezbjeđenje. Djeca iz ovih porodica čine 54.1% djece od ukupnog broja djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“. Podaci o broju djece koja koriste pravo na dodatak za njegu i pomoć i pravo na ličnu invalidninu, govore da su u uslugu „Porodični saradnik“ uključena i djeca koja se suočavaju sa teškim oboljenjima, kao i djeca sa invaliditetom (zbirno 17 djece, odnosno 2.5% od ukupnog broja djece obuhvaćene uslugom). Porodicama koje su suočene sa teškom bolešću i/ili invaliditetom djeteta neophodna je sveobuhvatna podrška, a nedostatak integrisanih usluga često je jedna od prepreka da do takve podrške dođu. **Usluga „Porodični saradnik“ ima veliki potencijal da bude integrativni element i pomogne da se „premosti“ aktualna parcijalizovanost u sistemu usluga kroz pažljivo građenje mreže podrške za porodicu.** Takođe, a što je već napomenuto, od neprocjenjivog značaja je prisustvo „porodičnog saradnika“ u domu porodice na koji način je neposredna podrška pristupačna i dostupna svim članovima, posebno kada se ima u vidu fleksibilnost usluge „Porodični saradnik“ i sa tim povezane mogućnosti finog podešavanja u skladu sa potrebama konkretne porodice.

S obzirom da je pravo na dodatak za djecu u periodu na koji referišu ovi podaci bio tzv. „vezano pravo“, koje su djeca ostvarivala po osnovu korišćenja drugih prava, podaci o djeci koja ga primaju uključuju određen broj djece iz porodica nosilaca prava na materijalno obezbjeđenje, kao i svu djecu koja koriste pravo na dodatak za njegu i pomoć ili pravo na ličnu invalidninu. Naime, članom 42. Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti propisano je da pravo na dodatak za djecu može ostvariti dijete koje je: korisnik materijalnog obezbjeđenja; korisnik dodatka za njegu i pomoć; korisnik lične invalidnine; dijete bez roditeljskog staranja i dijete čiji je roditelj, usvojlac, staralac, hranitelj, odnosno lice kome je dijete povjereno na njegu, vaspitanje i obrazovanje kao korisnik materijalnog obezbjeđenja zasnovao radni odnos na osnovu sporazuma o aktivnom prevazilaženju nepovoljne socijalne situacije. Takođe, u posmatranom periodu, pravo na dodatak za djecu moglo je ostvariti troje djece u porodici, sa izuzetkom djece koja su rođena kao dvojke, trojke i sl., kao i djece koja su korisnici dodatka za njegu i pomoć; korisnici lične invalidnine ili su djeca bez roditeljskog staranja, u kojim okolnostima djeca ostvaruju pravo na dodatak za djecu nezavisno od utvrđenog broja djece. Pri tome, dijete koje ispunjava uslove na dodatak za djecu po više osnova, ostvaruje to pravo po povoljnijem osnovu.

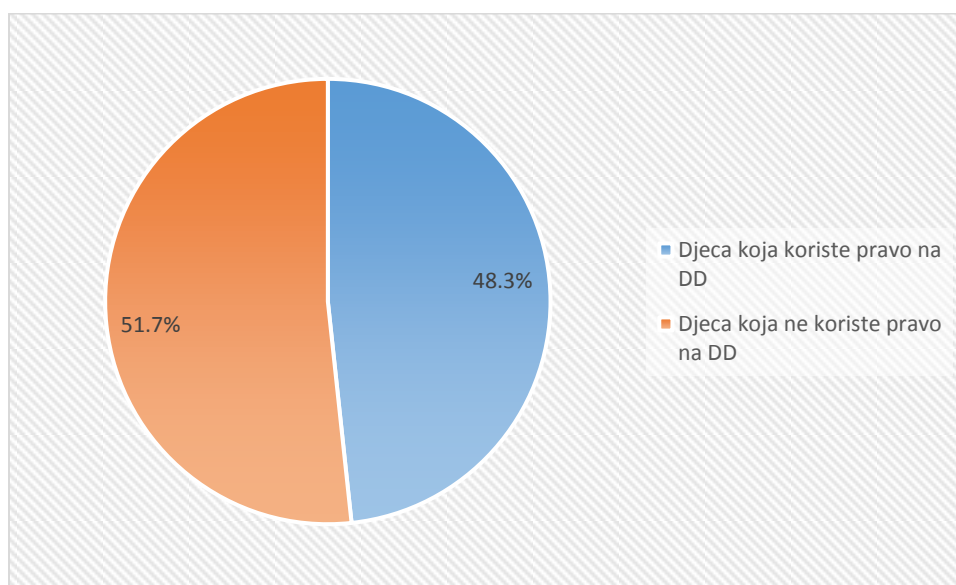

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Iz prethodno navedenog proizilazi da uvid u broj djece obuhvaćene pravom na dodatak za djecu omogućava cjelovitu sliku o djeci koja su korisnici određenih prava iz materijalnih davanja.

U grafikonu br. 37 prikazan je udio djece koja ostvaruju pravo na dodatak za djecu u ukupnom broju djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“.

Grafikon br. 37: Udio djece koja ostvaruju pravo na dodatak za djecu u ukupnom broju djece obuhvaćene uslugom „Porodični saradnik“

Iz grafikona je vidljivo da su u strukturi djece iz porodica uključenih u uslugu „Porodični saradnik“ približno jednako zastupljena djeca koja ostvaruju pravo na dodatak za djecu i djeca koja nisu obuhvaćena ovim pravom.

Generalno, može se konstatovati da postoji prostor da porodice tokom korišćenja usluge „Porodični saradnik“ budu detaljnije informisane o određenim pravima, podržane, osnažene i podstaknute da ih traže i ostvare, što je takođe jedan od benefita koje kroz ovu uslugu dobijaju porodice, a može predstavljati i jedan od indikatora efektivnosti usluge.

S obzirom na značaj koji obrazovanje, počevši od najranijeg uzrasta, ima za pravilan razvoj djece važno je sagledati kako se djeca uključena u uslugu „Porodični saradnik“ distribuiraju prema školskom uzrastu i u kojoj mjeri su djeca na različitim nivoima školskog uzrasta obuhvaćena formalnim obrazovnim procesom, odnosno da li pohađaju ili ne pohađaju školsku/predškolsku ustanovu.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

U tabeli koja slijedi prikazana je struktura djece prema školskom uzrastu i statusu.

Tabela br. 20: Struktura djece prema školskom uzrastu i statusu

Struktura djece prema školskom uzrastu i statusu	Broj djece uključene u obrazovni sistem	Broj djece koja nijesu uključena u obrazovni sistem	Ukupno
Djeca predškolskog uzrasta	63	142	205
Djeca osnovnoškolskog uzrasta	351	21	372
Djeca srednjoškolskog uzrasta	66	24	90
Ukupno	480	187	667

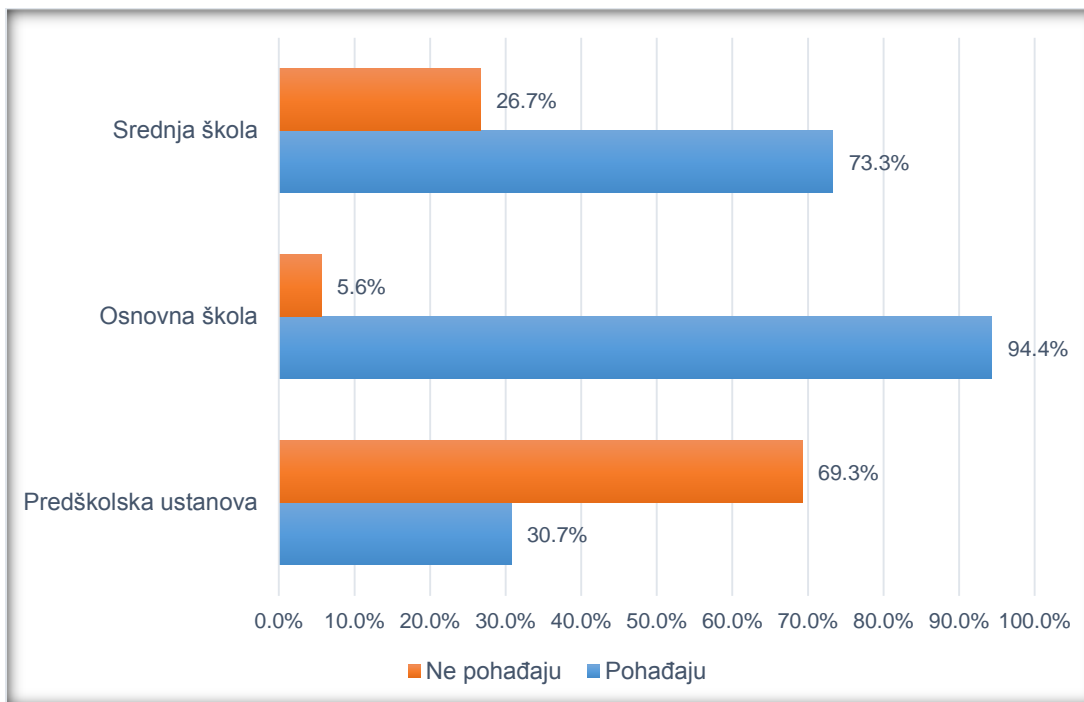
Iz tabele se može uočiti da na nivou cijele grupe većinu čine djeca koja pohađaju školsku, odnosno predškolsku ustanovu (480 ili 72% od ukupnog broja djece). U odnosu na školski uzrast, najbrojnija su djeca osnovnoškolskog uzrasta, koja obuhvataju više od 1/2 djece (55,8% od ukupnog broja djece). Generalno, struktura djece uključene u uslugu „Porodični saradnik“ prema školskom uzrastu dobro odražava strukturu prisutnu u dječjoj populaciji Crne Gore (Popis, 2011).

Dodatna pažnja je posvećena odnosu djece koja pohađaju i koja ne pohađaju formalni proces obrazovanja diferencirano prema stupnjevima obrazovnog kurikulumu, pri čemu je važno uzeti u obzir da predškolsko, kao i srednjoškolsko obrazovanje nije obavezno.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Grafikon br. 38: Uporedni prikaz djece koja pohađaju i koja ne pohađaju formalni proces obrazovanja po stupnjevima obrazovnog kurikuluma

Iz grafikona se zapaža da su prisutne znatne varijacije u odnosu između djece uključene u formalni obrazovni proces i djece koja nijesu obuhvaćena ovim procesom po stupnjevima obrazovnog kurikuluma, odnosno prema školskom uzrastu djece. U podgrupi djece predškolskog uzrasta dominiraju djeca koja ne pohađaju predškolsku ustanovu. Imajući u vidu značaj predškolskog obrazovanja za kasnije obrazovne i razvojne ishode, ovaj podatak upućuje na širok spektar mogućnosti djelovanja „porodičnih saradnika“ u porodicama sa djecom predškolskog uzrasta, kako bi djeca dobila više razvojno bitnih podsticaja. Takođe, više od 1/4 djece u podgrupi djece srednjoškolskog uzrasta ne pohađa školu, a među njima ima i manji broj djece koja uopšte nijesu bila uključena u obrazovni sistem. Iako u podgrupi djece osnovnoškolskog uzrasta, ubjedljivo dominiraju djeca koja pohađaju školu, s obzirom na činjenicu da je pohađanje osnovne škole propisano kao obavezno, zabrinjava činjenica da 5.6% djece ipak nije uključeno u obrazovni sistem, bilo da su prekinuli sa pohađanjem školovanja ili da uopšte nijesu pohađali školu.

Posebne obrazovne potrebe (POP) registrovane su kod 48 djece školskog uzrasta uključene u uslugu „Porodični saradnik“, koja djeca čine čini 11.5% djece koja pohađaju

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

školu, odnosno 10.4% djece školskog uzrasta, a 7.2% u odnosu na ukupan broj djece koja su koristila/koriste ovu uslugu. U strukturi djece sa POP, 46 djece je osnovnoškolskog, a dva djeteta su srednjoškolskog uzrasta. U odnosu na broj djece koja pohađaju osnovnu školu, djeca osnovnoškolskog uzrasta sa POP čine 13.1% djece iz ove grupe, a 12.4% od ukupnog broja djece osnovnoškolskog uzrasta.

Djeca sa posebnim obrazovnim potrebama su:

- djeca sa smetnjama u razvoju tj. djeca sa tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca s kombinovanim smetnjama ili smetnjama iz spektra autizma i
- djeca sa teškoćama u razvoju tj. djeca sa poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama.

Pravna legislativa predviđa različite modele pomoći djeci sa posebnim obrazovnim potrebama u cilju ovladavanja neophodnim znanjima i sticanja vještina za samostalni život⁶⁶. Prisustvo „porodičnog saradnika“ u porodicama djece sa posebnim obrazovnim potrebama značajno je jer podstiče porodicu da koristi sve raspoložive resurse i generalno povećava mogućnosti za kvalitetnije međusektorsko povezivanje i integrisanje usluga koje se djeci pružaju unutar različitih sistema (zdravstvo, obrazovanje, socijalna zaštita). **Posebna snaga usluge porodični saradnik leži u njenoj usmjerenosti na porodicu kao cjelinu i intenzivnom prisustvu „porodičnog saradnika“ u domu porodice**, što je u isto vrijeme njena differentia specifica u odnosu na druge usluge. To potencira svrsishodnost izdvajanja usluge „Porodični saradnik“ iz širokog korpusa savjetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga, odnosno upućuje na potrebu da se specifikuju standardi ove usluge.

Na osnovu prethodno izložene kvantitativne analize podataka prikupljenih od pružaoca usluge „Porodični saradnik“ može se zaključiti da je **usluga „Porodični saradnik“ uspjela da dopire do najosetljivijih porodica**; da kontinuirano pruža podršku porodicama i djeci iz romskih zajednica, jednoroditeljskim porodicama i djeci iz jednoroditeljskih porodica; porodicama koje se suočavaju sa siromaštvom i djeci iz siromašnih porodica; porodicama i djeci nastanjenim u seoskim sredinama; porodicama koje imaju dijete/člana s invaliditetom; porodicama u kojima su prisutne bolesti zavisnosti roditelja (alkoholizam, zloupotreba PAS-i); porodicama u kojima pojedini članovi boluju od teških hroničnih oboljenja; porodicama sa djecom najmlađeg uzrasta;

---

⁶⁶ Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama („Sužbeni list RCG”, br. 80/2004, „Službeni list CG” br. 45/2010 i 47/2017)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

porodicama u kojima su identifikovani elementi zlostavljanja i/ili zanemarivanja djece i roditeljima izrečene mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava; porodicama sa istorijom porodičnog nasilja; porodicama u kojima je prema djetetu/djeci sud izrekao mjeru pojačanog nadzora organa starateljstva; porodicama u kojima su djeca mlađa od 14 godina evidentirana kao izvršioc prekršajnih i/ili krivičnih djela; hraniteljskim porodicama i djeci na hraniteljstvu u kriznim situacijama koje zahtjevaju intenzivnu podršku. Takođe, evidentno je da stručni radnici iz centara za socijalni rad prepoznaju uslugu „Porodični saradnik“ kao izuzetno vrijednu pomoć u njihovom radu, kao i da porodice percipiraju korisnost usluge (u posmatranom periodu centri za socijalni rad nijesu inicirali prekid usluge ni u jednom slučaju, a svega 1% porodica tražilo je prekid usluge). Vidljiv je stalni rast broja „porodičnih saradnika“, uključenih porodica i djece, i opština iz godine u godinu. Pružalac usluge raspolaže veoma brižljivo vođenom dokumentacijom i preciznom evidencijom o porodicama koje su koristile/koriste uslugu, sa odlično razrađenim mehanizmima praćenja pokazatelja promjene.

5.4 PRIKAZ PODATAKA PRIKUPLJENIH KVALITATIVNIM ISTRAŽIVANJEM

Kvalitativno istraživanje, koje je omogućilo sticanje dubinskog uvida u potrebe, iskustva i doživljaje ključnih aktera u implementaciji usluge „Porodični saradnik“ sprovedeno je u periodu jun – septembar 2021. godine, **na prigodnom uzorku porodica uključenih u uslugu, voditelja slučaja iz CSR i „porodičnih saradnika“**, odnosno stručnih radnika direktno angažovanih na pružanju usluge, putem fokus grupa i polustrukturiranih individualnih ili grupnih intervjua.

Sve fokus grupe i intervjui su zbog nepovoljne epidemiološke situacije izazvane pandemijom COVID-19 organizovani i sprovedeni online preko zoom platforme.

Organizovane su **tri fokus grupe** (dvije sa stručnim radnicima iz CSR i jedna sa „porodičnim saradnicima“) i **27 (grupnih i individualnih) dubinskih polustrukturiranih intervjua** sa porodicama, odnosno članovima porodica koje su koristile uslugu.

Prilikom izbora učesnika u fokus grupama i intervjuiima ključni princip je bio da su dobro upoznati sa uslugom „Porodični saradnik“, odnosno **da ispunjavaju kriterijum „učesnika bogatih informacijama“**.

U sprovođenju istraživanja posebna pažnja je bila posvećena pitanjima koja se tiču: štete i korisnosti; informisane saglasnosti; privatnosti i povjerljivosti, kako bi se u svim fazama rada osiguralo poštovanje visokih etičkih standarda.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Podaci će se analizirati sažimanjem prema ključnim tematskim okvirima u odnosu na prethodno navedene grupe učesnika.

Izdvojene teme se unekoliko prepliću, preklapaju i nadovezuju jedna na drugu, pri čemu svaka sljedeća ili „nova“ tema dodatno fokusira i produbljuje razumijevanje odeđenih aspekata, već prepoznatih i dotaknutih u okviru prethodne tematske cjeline.

5.4.1 PRIKAZ REZULTATA FOKUS GRUPA SA STRUČNIM RADNICIMA IZ CSR

Opis učesnika

U fokus grupama sa stručnim radnicima iz CSR učestvovali su stručni radnici na pozicijama voditelja slučaja, supervizora i rukovodioca službe, uključeni u neposredni rad sa porodicama koje se suočavaju sa višestrukim izazovima i koji imaju iskustva sa upućivanjem porodica na korišćenje usluge „Porodični saradnik“.

Ukupan broj učesnika u ovim fokus grupama bio je 10 (po pet učesnika u svakoj grupi). U strukturi učesnika najviše su zastupljeni voditelji slučaja, a s obzirom da drugi pomenuti akteri (supervizori i rukovodioci) pored svoje osnovne pozicije obavljaju i poslove voditelja slučaja te da su malobrojni, eventualno izdvajanje njihovih gledišta bilo bi ne samo nesvrishodno već i kontraindikovano zbog potencijalnog narušavanja principa anonimnosti i povjerljivosti, tako da su svi učesnici tretirani kao voditelji slučaja (VS). Po stručnim profilima uključeni voditelji slučaja su socijalni radnici, psiholozi i pedagozi, u srazmjeri koja dobro odražava zastupljenost navedenih stručnih profila unutar populacije voditelja slučaja. Isti slučaj je i sa polnom strukturom učesnika, gdje očekivano, u skladu sa slikom u populaciji stručnih radnika u socijalnoj i dječjoj zaštiti, ubjedljivo dominiraju žene. U odnosu na godine radnog iskustva na poslovima socijalne i dječje zaštite, svi učesnici istraživanja mogu se smatrati već iskusnim radnicima u ovoj oblasti, mada se njihovo radno iskustvo kreće u rasponu od minimalno pet do maksimalno 30 godina radnog staža. Prema opštinama iz kojih dolaze učesnici se distribuiraju u 10 crnogorskih opština, obuhvatajući opštine iz sva tri regiona. Broj učesnika po regionima Crne Gore je slijedeći: četiri učesnika iz centralnog i po tri učesnika iz sjevernog i primorskog regiona. Dužina implementacije usluge „Porodični saradnik“ u opštinama iz kojih su učesnici je varijabilna te samim tim i njihova iskustva sa upućivanjem porodica na ovu uslugu, što se može reflektovati i na percepciju efektivnosti i efikasnosti usluge iz perspektive voditelja slučaja iz konkretnog CSR/opštine. Dodatno, broj porodica uključenih u uslugu u pojedinim opštinama, zavisio je i od toga da li su „porodični saradnici“ bili angažovani sa punim radnim vremenom ili sa polovinom radnog vremena. Konkretno, iskustva CSR koje predstavljaju voditelji slučaja obuhvaćeni istraživanjem, sa upućivanjem porodica na korišćenje usluge

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

„Porodični saradnik“, kreću se u vremenskom rasponu od tri mjeseca do šest godina. U četiri od 10 CSR, čiji voditelji slučaja su učestvovali u ovom istraživanju, proces upućivanja na uslugu se manje-više kontinuirano odvija od početka 2016. godine, odnosno usluga se u njihovim opštinama realizuje već šest godina. Svi voditelji slučaja uključeni u istraživanje su upoznati sa uslugom od trenutka njenog uspostavljanja na teritoriji opštine za koju je nadležan njihov CSR i uključeni u proces upućivanja porodica na korišćenje usluge te praćenja odvijanja usluge. Pojedini voditelji slučaja, imaju iskustvo sa jednim/istim „porodičnim saradnikom“ cijelim tokom perioda funkcionisanja usluge na teritoriji opštine za koju je nadležan njihov CSR, dok su se drugi suočavali sa promjenama „porodičnih saradnika“, što je u određenoj mjeri moglo uticati i na njihovo percipiranje same usluge.

Svi učesnici su bili veoma zainteresovani i aktivni, spremni da otvoreno podijele svoja iskustva sa upućivanjem porodica na korišćenje usluge „Porodični saradnik“ i drugim relevantnim aspektima te je atmosfera u grupi bila podsticajna. Razvila se i vodila vrlo živa, bogata i plodotvorna diskusija.

Kao ključne tematske cjeline razmatrane u fokus grupama sa voditeljima slučaja izdvajaju se:

- kriterijumi za upućivanje porodica na uslugu „Porodični saradnik“;
- kriterijumi prioritizacije u okolnostima kada broj porodica targetiranih kao podobnih za uslugu prevazilazi kapacitete pružaoca usluge;
- viđenje sopstvene uloge i uloge „porodičnih saradnika“ u radu sa porodicama koje su uputili na uslugu⁶⁷ (formulisano kao – kako voditelji slučaja percipiraju sopstvenu ulogu i ulogu „porodičnog saradnika“ u radu sa porodicama koje su uputili na uslugu „Porodični saradnik“ - šta je čija dužnost i odgovornost, šta njima usluga pruža i/ili ko šta očekuje i ko šta dobija?), i
- njihova percepcija porodica nakon prestanka usluge „Porodični saradnik“ ili šta se promijenilo?

Preko identifikovanih tematskih cjelina biće prikazana **gledišta voditelja slučaja** u vezi sa pružanjem i korišćenjem usluge „Porodični saradnik“.

Kriterijumi za upućivanje porodica na uslugu „Porodični saradnik“

Voditelji slučaja navode da na korišćenje usluge „Porodični saradnik“ upućuju porodice koje su u umjerenom, a ponekad i u visokom riziku za izdvajanje djeteta/djece. To su

---

⁶⁷ U okviru ove cjeline obrađeno je nekoliko tijesno isprepletanih tema poput očekivanja voditelja slučaja od „porodičnih saradnika“, doživljaja kvaliteta saradnje ostvarene sa „porodičnim saradnicima“, sagledavanje sličnosti i razlika u ulogama i odgovornostima „porodičnih saradnika“ i njih samih, te kako percepciju mogućnosti za unapređenje usluge „Porodični saradnik“.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

najčešće porodice u kojima su uočeni određeni propusti roditelja u pogledu staranja o djetetu ili je prisutna ozbiljna sumnja da roditelji imaju takve propuste. Ističu da većinu tih porodica oni već, duže ili kraće vrijeme, prate po raznim osnovama. Kao najčešće razloge praćenja porodica pominju visoko konfliktno razvode braka, situacije u kojima se ne održavaju kontakti između djece i jednog od roditelja, istoriju nasilja u porodici ili su u pitanju roditelji koji se nalaze pod nadzorom nad vršenjem roditeljskog prava, porodice s djecom sa smetnjama u razvoju, porodice u kojima postoji zloupotreba psihoaktivnih supstanci, prosjačenje, hronično oboljenje roditelja i/ili drugog člana porodice, hraniteljske porodice koje se suočavaju sa kriznim situacijama i porodice u kojima djeca manifestuju probleme u ponašanju. Uglavnom su to „multiproblemske porodice“ u kojima se u jednom trenutku ukršta više faktora rizika za zanemarivanje potreba djece, gdje su procijenili da roditelji iz različitih razloga nemaju dovoljno kapaciteta i da ne mogu pružiti adekvatnu podršku djetetu/djeci. Smatraju da je to naročito vidljivo u situacijama kada djeca ne pokazuju motivaciju za učenje i imaju problema u učenju, ne ispunjavaju školske obaveze, često izostaju sa nastave, imaju probleme u odnosima sa nastavnicima i vršnjacima te kada djeca manifestuju nasilno ponašanje u porodičnom i vanporodičnom okruženju i/ili druge oblike društveno neprihvatljivog ponašanja, kada su djeca evidentirana kao izvršioc prekršajnih i/ili krivičnih djela i recidiviraju u vršenju takvih djela, kada su prema djeci/maloljetnicima od strane suda već izrečene određene vaspitne mjere, u prvom redu vaspitna mjera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva. Voditelji slučaja naglašavaju da je fokus na porodicama u kojima roditelji iz različitih razloga imaju oslabljene roditeljske kapacitete i gdje je potrebno intenzivno raditi na njihovom osnaživanju, gdje aktuelne potrebe porodice za podrškom prevazilaze organizacione mogućnosti CSR/voditelja slučaja da na te potrebe odgovore u dovoljnom obimu/intenzitetu. Pri procjeni porodica koje će uključiti u uslugu, voditelji slučaja uglavnom se rukovode i motivacijom članova porodica, pri čemu u određenim slučajevima kao „kandidate za uslugu“ targetiraju upravo porodice koje su „teške za saradnju“, sa nestabilnom i promjenljivom motivacijom i dužom istorijom složenih problema, gdje sami uprkos uloženom trudu nijesu uspjeli, odnosno ne uspijevaju, da ostvare željene pomake. Ove porodice jedan od voditelja opisao je kao „porodice koje su stalno poput žeravice za koju je teško odrediti da li, kako i kada će se rasplamsati“. To su porodice u vezi sa kojima voditelji slučaja, kako navode, kontinuirano imaju doživljaj zabrinutosti i neke neodređene prijetnje u smislu da „problemi u svakom trenutku mogu izmaći kontroli i eskalirati na mnogo nepredvidivih načina“.

✚ Kriterijumi prioritizacije porodica za korišćenje usluge i načini odlučivanja/izbora porodica

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Kada broj porodica za koje CSR/voditelji slučaja procjenjuju da im je usluga potrebna, prevazilazi kapacitete pružaoca usluge, prednost za uključivanje „porodičnog saradnika“ daju onim porodicama koje percipiraju kao najugroženije, prije svega u smislu nedostajuće mreže podrške u neposrednom okruženju porodice i zajednice. Prednost imaju porodice koje su najizolovanije, najslabije povezane sa drugim resursima ili se suočavaju sa više prepreka da postojeće resurse koriste. Važan je i intenzitet potreba porodica za dobijanjem podrške u tom trenutku, tako da prednost imaju porodice koje se suočavaju s nekom akutnom krizom kao što je, kako su naveli, npr. teška bolest ili smrt člana porodice, što remeti uobičajene obrasce porodičnog funkcionisanja i postavlja složene izazove pred sve članove, a u kojim okolnostima je intenzivna i relativno kratkotrajna podrška, kakvu porodice dobijaju kroz povezivanje sa „porodičnim saradnikom“ posebno dragocjena.

Odlučivanju o izboru porodica koje će uključiti u uslugu „Porodični saradnik“ u pojedinim CSR se pristupa timski tako što svi uključeni u neposredni rad sa porodicama zajednički razmatraju potrebe, resurse, kapacitete i rizike porodica. Pri tome, kako navode, nastoje da izaberu one porodice koje će kroz uslugu ostvariti najviše potencijalnih benefita. U drugim CSR svaki voditelj slučaja predloži porodicu za koju procjenjuje da ima potrebu za uslugom „Porodični saradnik“ te da bi joj ova usluga bila od pomoći u prevladavanju problema ili pak preveniranju eskalacije problema. Ponekad voditelji slučaja, kako navode, za uslugu predlažu porodice u vezi sa kojima imaju određene profesionalne dileme, prvenstveno kod procjenjivanja sigurnosti dijeteta i stepena rizika za dijete/djecu u porodici. Pojedini voditelji, navode da, prilikom izbora i upućivanja porodice na uslugu, uzimaju u obzir i to koje i kakve kompetencije posjeduje „porodični saradnik“.

✚ Kako voditelji slučaja percipiraju sopstvenu ulogu i ulogu „porodičnog saradnika“ u radu sa porodicama koje su uputili na uslugu „Porodični saradnik“ - šta je čija dužnost i odgovornost, šta im usluga pruža i/ili ko šta očekuje i ko šta dobija?

Voditelji slučaja posebno naglašavaju sopstveni doprinos u pridobijanju/motivisanju porodica da prihvate uslugu, s obzirom da se bez saglasnosti porodice, odnosno bez iskazane spremnosti najmanje jednog punoljetnog člana porodice (po pravilu jednog od roditelja) da aktivno učestvuje u usluzi, a koji član posjeduje sposobnosti i mogućnosti da napravi određene promjene i doprinese unapređenju funkcionisanja porodice, usluga ne može realizovati. Navode da su prije uključivanja „porodičnog saradnika“ pažljivo „pipremili teren“, razgovarali su sa porodicama, približili im i objasnili šta usluga podrazumijeva i kakve benefite mogu ostvariti njenim prihvatanjem. Smatraju da bi bez takvog njihovog angažovanja „porodični saradnici“ prolazili „znatno teži put u

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

približavanju porodicama i osvajanju njihovog povjerenja“. Voditelji opisuju „porodične saradnike“ kao ko-partnere CSR, ističući da oni i dalje ostaju prisutni, ali na jedan drugačiji, više posredan način, što ne znači nužno i manje obaveza, mada su te obaveze unekoliko različite. Naime, voditelji slučaja percipiraju sebe kao okosnicu u postavljanju i revidiranju ciljeva, a unekoliko i aktivnosti same usluge, s obzirom da se plan „porodičnog saradnika“ nadovezuje na plan usluga koji su oni prethodno kreirali za porodicu. Oni svakako prate realizaciju tog plana, a samim tim prate i odvijanje usluge prvenstveno kroz redovnu komunikaciju sa „porodičnim saradnicima“. Intenzitet komunikacije sa „porodičnim saradnicima“ je varijabilan, „po potrebi“, ponekad se ostvaruje na dnevnom nivou, ali najčešće se odvija u dinamici od jedanput sedmično, bilo dolascima „porodičnih saradnika“ u CSR ili putem telefona, maila i dr. Voditelji slučaja referišu da se ustalila praksa da im „porodični saradnici“ jednom mjesečno dostavljaju svoje izvještaje o porodicama s kojima rade i liste praćenja u kojima su zabilježene sve preduzete aktivnosti, kojom prilikom se po pravilu i sastaju kako bi zajedno analizirali postignute rezultate i razmotrili naredne korake. Pojedini voditelji slučaja svoju ulogu i odgovornost prepoznaju i u tome što daju konkretne smjernice „porodičnim saradnicima“ za dalji rad sa porodicama. Planovi se pošto su djeca u pitanju obavezno revidiraju jednom u šest mjeseci, a nerijetko je potrebno da to bude i češće shodno kompleksnosti situacije u konkretnim porodicama, kao i u slučaju promijenjenih okolnosti.

Voditelji slučaja su jednoglasni da mnoge porodice trebaju intenzivniju podršku koja uključuje i česte kućne posjete, a da oni usljed preopterećenosti velikim brojem slučajeva, ne mogu na taj način da se posvete porodicama. U tom smislu svi voditelji su mišljenja da je nesporan značaj „porodičnih saradnika“ koji jednom sedmično, a po potrebi i češće obilaze porodice i rade sa njima u njihovom domu. Pri tome, kao posebno važno oni percipiraju to što „porodični saradnici“ vrijeme posjete, kao i njeno trajanje, uređuju sami na način da odgovara i njima i porodici, u skladu sa identifikovanim potrebama porodice, odnosno shodno dogovorenim aktivnostima i ciljevima predviđenim za taj dan. Ističu da za razliku od njih koji su ograničeni fiksnim radnim vremenom, „porodični saradnici“ obilaze porodice u različita doba dana, uključujući i poslijepodnevne sate, duže vremena provode u određenoj porodici, tj. zadržavaju se u svakoj porodici onoliko koliko procjene potrebnim, nekada i po par sati... Sve to čini da je njihovo prisustvo u porodici neuporedivo intenzivnije, češće i duže od onoga što oni kao voditelji slučaja mogu da ponude i da postignu. U vezi sa tim, ističu da „porodični saradnik“ ima mnogo više mogućnosti da stvarno isprati porodicu, da sagleda kakva je trenutna situacija, da djeluje preventivno i spriječi da dođe do nekog konflikta ili eskalacije, da blagovremeno pomogne porodici u prevladavanju određenih poteškoća ili pak da signalizira da se u porodici dešava nešto

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

neuobičajeno i/ili zabrinjavajuće. Jedan od voditelja slučaja dodaje i novu perspektivu, navođenjem da se kroz intenzitet i kontinuitet posjeta porodicama i odvijanje rada sa njima u njihovom prostoru, „porodični saradnici“ od strane samih porodica, iako povezani sa CSR što porodice od starta znaju, počinju doživljavati i prihvatati na drugačiji način, odnosno da ih članovi porodice opažaju kao „nekog svog, domaćeg, bliskog, osobu od povjerenja“. Upravo to čini da im porodice više vjeruju, da postaju otvorenije i iskrenije, kakav odnos rijetko uspijeva da se razvije s voditeljima slučaja kao predstavnicima institucije čemu, kako naglašava ovaj voditelj, doprinosi to što su „uloge CSR/i samih voditelja višestruke i nerijetko konfliktne te da ih porodice prije vide kao kontrolu nego kao izvor podrške“.

Voditelji slučaja su jedinstveni u stavu da „porodice dobijaju nešto kroz uslugu“ i da usluga doprinosi određenom poboljšanju u pojedinim aspektima porodičnog funkcionisanja. Ističu da „u koju god porodicu da se porodični saradnik uključio imao je svoju svrhu“. Porodice najčešće razvijaju saradnički i pozitivno obojen emotivni odnos s „porodičnim saradnikom“ koga prepoznaju kao nekoga ko je tu za njih i ko se istinski brine o njima. Prema njihovim iskustvima, nije bilo situacija da porodice više ne žele „porodičnog saradnika“, već su u situacijama kada je usluga bila prekinuta porodice pitale za „porodične saradnike“ i tražile ih.

Pored toga, većina voditelja slučaja smatra da upućivanjem porodica na ovu uslugu, takvu kako je aktuelno koncipirana, oni jedan dio sopstvene odgovornosti za ove porodice prenose na „porodičnog saradnika“ te tako „od usluge i sami dobijaju određenu pomoć i rasterećenje“.

Pri tome voditelji slučaja različito sagledavaju kolika je i kakva ta pomoć, odnosno nijesu jedinstveni u procjeni benefita koje oni lično imaju od ove usluge. Iako više voditelja slučaja „porodičnog saradnika“ percipiraju kao „svoju desnu ruku u poslu“, „važan oslonac“, „pokretača pozitivnih promjena u porodicama“; „most koji pomaže da porodice bolje razumiju ulogu CSR i da postanu kooperativnije u odnosu prema centru i prema njima personalno“, bilo je i drugačijih, više kritički obojenih glasova. Naime, pojedini voditelji slučaja naglasili su da se uključivanjem porodica u uslugu oni suštinski ne rasterećuju, jer kompletnu odgovornost za porodicu i dalje (s)nose gotovo isključivo oni, a „porodičnog saradnika“ percipiraju kao neku vrstu prvenstveno „tehničke“ podrške. Kao tzv. „tehničku podršku“ oni navode angažovanje „porodičnih saradnika“ koje se fokusira na to da podstaknu roditelje npr. da prihvate da povedu dijete na određeni pregled, vakcinaciju, testiranje i sl. i pružanje konkretne/praktične podrške roditeljima da to realizuju ili to kada s roditeljima ili umjesto roditelja odu u školu kako bi se informisali o uspjehu i ponašanju djeteta. Po njihovom mišljenju „porodični saradnici“ su praktično abolirani od odgovornosti za porodice sa kojima rade, jer u slučaju bilo kakvih

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

komplikacija i u bilo kom trenutku mogu da se povuku iz neke porodice, što se, kako navode, redovno dešava prilikom pojave nasilja u porodici, ali i u drugim situacijama kada dođe do neke ozbiljnije porodične krize. U takvim okolnostima „porodični saradnik“ izlazi iz porodice, a voditelj slučaja se ponovo uključuje i preuzima porodicu, odnosno nastavlja da radi sa porodicom. Stoga, ovi voditelji slučaja postavljaju pitanja u vezi sa kompetencijama porodičnih saradnika, odnosno problematizuju ove kompetencije. Pri tome oni ne negiraju doprinos „porodičnih saradnika“ ali odlučno zauzimaju poziciju „mi očekujemo, hoćemo i tražimo više“. To „više“ za njih podrazumijeva veće kompetencije „porodičnih saradnika“ kako bi mogli da odgovore na potrebe porodica koje se suočavaju sa ozbiljnim krizama i preuzmu/prihvate više odgovornosti, a ne da se njihova uloga, kao što je do sada uglavnom bio slučaj, svodi na „kruženje/vraćanje informacija kroz izvještaje koje dostavljaju CSR“. Po njihovom mišljenju, to što „porodični saradnici“ prepoznaju neke probleme i angažuju se u pružanju logističke ili „tehničke“ podrške porodicama u rješavanju tih problema nije dovoljno. I mada ne zanemaruju doprinos takvog angažovanja koje opisuju kao „vid rasterećenja u fizičkom smislu“ jer oni ne moraju neposredno pratiti tj. obilaziti ove porodice, ističu da i dalje moraju u svoje liste praćenja na mjesečnom nivou evidentirati odnosno integrisati zapažanja iz izvještaja i lista praćenja dobijenih od „porodičnih saradnika“, a sve to „zahtijeva vrijeme“ i, kako navode, „oduzima im puno/previše vremena“. Izuzetno, određeni voditelji slučaja „porodične saradnike“ percipiraju prije kao dodatni „teret“ nego kao pomoć. Jedan od voditelja slučaja navodi da „pored svih svojih poslova, mora da se bavi usmjeravanjem i podučavanjem porodičnog saradnika šta i kako bi mogao da radi sa porodicama“ te „da mu je to dodatna odgovornost koja oduzima vrijeme“, „praktično kao neki oblik mentorskog rada“. Dodatno obrazlaže da prema njegovim iskustvima i procjenama „porodični saradnici ne znaju šta tačno treba da rade sa porodicama, nemaju dovoljno sigurnosti i nedostaju im određene obuke“. Mišljenje da su „porodičnim saradnicima“ potrebne dodatne obuke dijeli više voditelja slučaja, pri čemu neki od njih upućuju i na konkretne obuke koje bi, kako oni smatraju, bile neophodne „porodičnim saradnicima“. Pomenute su obuke za: vođenje slučaja; individualno planiranje; intervencije u krizi i savjetodavni rad sa porodicama.

Određen broj voditelja slučaja navodi da su profesionalne kompetencije „porodičnih saradnika“ sa kojima su oni sarađivali bile različite/neujednačene, naglašavajući da je „među njima biloiskusnih i visoko kompetentnih profesionalaca, posebno obučenih za savjetodavni ili čak terapijski rad sa porodicama, da se nijesu bavili samo tehničkim stvarima već zaista predstavljali veliku pomoć i značajno rasterećenje u njihovom radu, da su i te kako bili spremni da preuzmu i preuzimali odgovornost za porodice, pokazali sposobnost da se ubace u vatru i da rade pod vatrom“. Ovi voditelji slučaja istakli su i to da su pojedini „porodični saradnici“ imali puno inicijative, proaktivnosti i kreativnosti u

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

svom pristupu porodicama, da su informacije koje su od njih dobijali o porodicama bile pravovremene, relevantne i kvalitetne, tako da su „mogli da se opuste znajući da je porodica u sigurnim rukama i da im uz porodičnog saradnika ništa važno neće promaći i ostati ispod radara“. Prema njihovom iskustvu ono što preporučuje „porodičnog saradnika“ kao kompetentnog profesionalca bilo bi prethodno radno iskustvo u institucionalnom smislu (najprije u CSR) te posjedovanje specijalizovanih znanja kakva se stižu kroz obučavanje za savjetnike ili terapeute različitih usmjerenja. Takođe, smatraju važnim da se „porodični saradnici ustale, da ne bude svake godine novi“.

Drugi voditelji slučaja smatraju da bi „porodični saradnici“ trebali da se integrišu sa CSR, da postanu dio tima i ponude unutar samog CSR za kvalifikovane/pažljivo izabrane porodice, te da bi se na taj način mnogo jasnije uspostavile i adekvatnije pozicionirale uloge i odgovornosti različitih aktera. Takođe, po mišljenju nekih voditelja „porodični saradnici“ bi trebalo da budu zaduženi sa većim brojem porodica od onog kako se trenutno praktikuje, da to bude makar petnaest porodica.

Porodice nakon prestanka usluge “Porodični saradnik“- šta se promijenilo?

Prema iskustvima većine voditelja slučaja u praksi se rijetko dešava da se nakon rada „porodičnog saradnika“ slučaj može zatvoriti, u smislu da su roditeljski kapaciteti ojačani i unapređeni u mjeri dovoljnoj da se konstatuje da dalje pružanje usluge nije potrebno. Obično voditelji slučaja nastavljaju da rade sa ovim porodicama s tim što se posjete porodicama odvijaju rijetko nego što je radio porodični saradnik, otprilike na petnaestodnevnom nivou. Ukoliko je nešto hitno članovi porodice dođu do centra i traže pomoć, budu uvijek primljeni i saslušani, razgovaraju sa njima i savjetodavno ih usmjeravaju. Dakle, u većini slučajeva porodice koje su koristile uslugu „Porodični saradnik“ moraju se i dalje pratiti. Više voditelja slučaja uvjereni su da „u porodicama gdje oni nijesu mogli ostvariti planiranu promjenu, to najčešće nije mogao ni porodični saradnik“. Mali je broj porodica gdje su nakon korišćenja usluge slučaj zatvorili, pri čemu se dešavalo i to da završe rad s nekom porodicom, a da se porodica nakon nekog vremena, npr. poslije oko godinu dana, iznova destabilizuje i da se opet morao uključiti „porodični saradnik“. Generalno, mišljenja su da većina tih porodica traži kontinuirano praćenje, samo je pitanje intenziteta tog praćenja.

Određen broj voditelja slučaja govore o tome da su porodice nakon angažovanja „porodičnog saradnika“ postale nekako otvorenije i pristupačnije, da manifestuju više povjerenja prema CSR i njima lično, da su osnažene za samozastupanje, da se lakše obraćaju za pomoć i to uglavnom čine blagovremeno, odnosno jave se prije pojave velikih problema. Ističu da nakon „porodičnog saradnika“ i na voditelje gledaju drugačije, ne doživljavaju ih više samo kao nadzor, već kao njihovu mrežu podrške.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

5.4.2 PRIKAZ REZULTATA FOKUS GRUPE SA „PORODIČNIM SARADNICIMA“

Opis učesnika

Fokus grupu sa „porodičnim saradnicima“ činilo je šest učesnika, tačnije učesnica jer su u grupi bile isključivo osobe ženskog pola. U odnosu na opštine iz kojih dolaze „porodične saradnice“ se raspoređuju u šest opština od kojih su tri u sjevernom, dvije u centralnom i jedna u primorskom regionu. Prema stručnom profilu učesnice se diferenciraju na socijalne radnice i psihološkinje, sa približno jednakom zastupljenošću oba navedena profila. Njihovo iskustvo sa pružanjem usluge je varijabilno i kreće se u rasponu od šest mjeseci do šest godina. Osim dužine angažovanja na pružanju usluge, broj porodica sa kojima rade ili su radile razlikuje se i s obzirom na to da li su imale angažman sa punim radnim vremenom ili sa polovinom radnog vremena. Takođe, neke od njih su i prije angažovanja na poslovima „porodičnog saradnika“ imale određene, kraće ili duže, radne angažmane na poslovima u oblasti socijalne i dječje zaštite, bilo unutar državnog (CSR i druge ustanove) ili u okviru NVO sektora, dok su druge kroz pružanje usluge „Porodični saradnik“ sticale svoja prva radna iskustva. Većina ih je mlađe starosne dobi (ispod 30 godina) i sa manje od pet godina radnog iskustva, ali ima i izuzetaka, odnosno pojedine „porodične saradnice“ imaju dugogodišnje i veoma bogato radno iskustvo. Kao ključni kriterijum da budu angažovane kao „porodične saradnice“, pored stručnih kvalifikacija, navele su određene preporuke, bilo od CSR gdje su neke od njih prethodno obavljale praksu ili od strane drugih iskusnijih „porodičnih saradnika“.

Sve „porodične saradnice“ su vrlo zainteresovano i aktivno participirale u grupnoj diskusiji. Generalno, ispoljile su visok stepen otvorenosti u komunikaciji i spremno su dijelile kako pozitivna iskustva tako i izazove koje su imale u radu sa porodicama.

Kao ključne tematske cjeline razmatrane u fokus grupi sa „porodičnim saradnicima“ izdvajaju se:

- karakteristike porodica i percepcija saradnje s porodicama;
- percepcija saradnje s voditeljima slučaja;
- percepcija potrebne podrške i mogućnosti za unapređenje usluge.

✚ Karakteristike porodica i percepcija saradnje s porodicama (tok i sadržaj rada sa porodicama, trajanje usluge, efekti usluge i dr.)

„Porodične saradnice“ naglasile su da je svaka porodica sa kojom su radile/rade različita i da svaka ima neku svoju problematiku te da su „i porodice koje naizgled imaju sličan životni kontekst i sličnu problematiku zapravo veoma različite u smislu da se

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

različito nose sa tim problemima“. U vezi s tim napominju da svaka porodica traži jedinstven pristup i da je potrebno fino podešavanje intervencija u skladu sa identifikovanim potrebama porodice, uvažavajući porodične prioritete, a istovremeno uzimajući u obzir individualne potrebe svakog od njenih članova. Navode rad s romskim porodicama, s jednoroditeljskim porodicama, porodicama s djecom sa smetnjama u razvoju ili hronično oboljelim djetetom, porodicama u kojima se roditelji suočavaju sa teškom bolešću, porodicama koje su pogođene gubitkom bliskog člana (smrt roditelja ili smrt djeteta), porodicama ugroženim siromaštvom, porodicama u kojima je jedan roditelj lišen roditeljskog prava, a drugom roditelju je potrebno osnaživanje. Problematika u porodicama je različita, od istorije nasilja u porodici, preko poremećenih bračnih i partnerskih odnosa između roditelja koji se negativno reflektuju na njihovo ispunjavanje roditeljskih obaveza, siromaštva i nezaposlenosti, do zanemarivanja djece, neadekvatnih vaspitnih postupaka i problema u ponašanju djece. Po procjeni „porodičnih saradnica“ u većini porodica s kojima su radile/rade, roditelji su imali „na ovaj ili onaj način snižene roditeljske kapacitete“.

Više „porodičnih saradnica“ pominju dodatne izazove u radu tokom COVID pandemije kada se, po njihovim zapažanjima, povećalo nasilje u porodici i sveukupno je došlo do uslozňjavanja problematike u porodicama, koje su bile ranjive i prije pandemije. Procjenjuju da su u ovom periodu potrebe za „porodičnim saradnicima“ bile naglašene. Pojedine „porodične saradnice“ su nastavile da redovno posjećuju porodice i u okolnostima pandemije, dok su se druge uglavnom (pre)orijentisale na komunikaciju putem telefona. U svakom slučaju, ističu da su „bile dostupne porodicama kad god im trebaju, praktično 24 sata“.

Smatraju da su ih porodice u najvećoj mjeri dobro prihvatile, a kao najvažniji momenat za uspostavljanje adekvatne saradnje sa porodicom sagledavaju početno pridruživanje članovima porodice u njihovom domu, prilikom prve posjete. Posjete porodicama realizuju najmanje jednom nedeljno i to omogućava da se relativno brzo međusobno usklade i uspostave blizak odnos. Ističu da se rijetko dešava da neka porodica bude, odnosno da ostane nesaradljiva.

„Porodične saradnice“ su izjavile da pružaju podršku i pomoć porodicama u različitim aspektima: da rade na osnaživanju svih članova porodice, na jačanju roditeljskih kapaciteta, na podsticanju odnosno savjetodavnom i praktičnom usmjeravanju djece ka poželjnim oblicima ponašanja, da ih motivišu za učenje, podstiču da usvoje i primjenjuju odgovarajuće metode i tehnike učenja, pružaju konkretnu podršku u izradi domaćih zadataka, posreduju prilikom uključivanja djece u određene vannastavne sadržaje i aktivnosti (najčešće sportsko-rekreativne), pomažu roditeljima da bolje razumiju i prihvate dijete sa smetnjama u razvoju i da ostvare kvalitetniju saradnju sa drugim

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

službama značajnim za sveobuhvatnu podršku djetetu, generalno rade na umrežavanju porodica sa svim službama i resursima u njihovim lokalnim zajednicama, ali i sa resursima na teritoriji drugih opština i na centralnom nivou kada je to svrsishodno, savjetodavno rade sa porodicama koje su izgubile bliskog člana na prevladavanju gubitka, kao i sa porodicama koje se suočavaju sa različitim izazovima i promjenama u svom funkcionisanju kakve su npr. situacije razdvajanja i razvoda, odlaska jednog od roditelja na izdržavanje kazne zatvora i dr. Veći broj njih navodi da su intenzivno radile na prevazilaženju konfliktno-komunikacije između razvedenih roditelja, koja je otežavala odnose djeteta i roditelja s kojim dijete ne živi, te da su u ovim slučajevima posjećivale porodice obaju roditelja.

Prema kazivanju „porodičnih saradnica“ uglavnom su u svim porodicama realizovane aktivnosti koje obuhvataju: praktičnu podršku, savjetodavno-edukativne aktivnosti i zastupanje, posredovanje i koordinaciju u zajednici, pri čemu je, „zavisno od potreba porodice s jedne strane i faze odvijanja usluge s druge strane, varirala zastupljenost pojedinih aktivnosti odnosno komponenti usluge te je u nekim porodicama bilo više savjetodavno-edukativnih-aktivnosti dok su u drugim porodicama dominirale aktivnosti tzv. praktične podrške“.

„Porodične saradnice“ naglašavaju da svaka od komponenti usluge ima svoje mjesto, odgovarajuću primjenu i značaj u svim porodicama sa kojima rade ili su radile, samo je pitanje njihovog opsega koji se razlikuje od porodice do porodice. Prema njihovim iskustvima i viđenjima konkretna podrška obično ima primat u početnim fazama pružanja usluge, dok u kasnijim fazama češće prevladavaju savjetodavno-edukativne aktivnosti. Kao posebno značajne u svim porodicama i svim fazama odvijanja usluge sagledavaju aktivnosti zastupanja, posredovanja i koordinacije u zajednici, koje se kontinuirano provlače i prepliću sa drugim aktivnostima. Sve „porodične saradnice“ ističu da su ostvarile izuzetno dobru saradnju sa svim službama i resursima u svojim opštinama (sa školama, domovima zdravlja, NVO-ima, lokalnim komisijama za usmjeravanje, sportskim društvima i dr.).

Pojedine „porodične saradnice“ praktikuju i nenajavljene posjete porodicama, dok više njih svoje posjete najavljuju odnosno zajedno sa porodicama planiraju i dogovaraju termine. One koje u porodice odlaze bez najave, obrazlažu značaj i korisnost takvih posjeta, navodeći da „kada porodica očekuje njihov dolazak sve je sređeno, uredno, zaglađeno, članovi porodice su pripremljeni šta će ko da priča, dok kada dođu nenajavljeno stiču realniju sliku“. Generalno, „porodične saradnice“ smatraju da „ima prostora kako za najavljene tako i za nenajavljene posjete“, a izbor zavisi od njihove procjene konkretne porodice. Pri tome, navode da su „porodice uvijek bile informisane o mogućnosti da one dođu i nenajavljeno“.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

„Porodične saradnice“ navode različite izazove sa kojima su se suočavale u svom radu. Nekima od njih dešavalo se da nakon zaokruženog rada s porodicom s kojom su saradivale 10 do 12 mjeseci i uspješno realizovale planirane ciljeve, u toj porodici dođe do neke krizne situacije „koja porodicu povuče u nazad, tj. vrati u stanje u kakvom je bila na samom početku njihove saradnje“ te da je postojala potreba da se ponovo uključe. To uključivanje nekada bi inicirala sama porodica, a nekada voditelj slučaja. Okolnosti kada se porodica obratila za pomoć i tražila njihovo uključivanje one percipiraju kao potvrdu kvaliteta saradnje koju su ostvarile s tom porodicom i izgrađenog odnosa povjerenja te pokazatelj koliko su „porodični saradnici“ značajni porodicama. Druge opisuju da su im porodice sa istorijom nasilja, s izraženim rizicima da se nasilje ponovi, prije svega kada se radilo o nasilju roditelja prema djeci, „zadavale najviše brige“ u smislu da „nikada nijesu znale šta će zateći kada dođu“, da je „trebalo nositi se sa tolikom neizvjesnošću“. Pominju još i porodice „koje su imale jake granice i nekako ostajale nepristupačne poput kakve tvrđave; bilo s koje strane da im se pokušalo prići i produbiti kontakt, doprijeti do nekog od članova „ostajale su učaurene“, te iako nijesu odbijale uslugu izmicale su povezivanju i procjeni, držale su ih na distanci i tu se malo toga moglo napraviti, što je za njih same bilo frustrirajuće iskustvo – nekako kao da sav uloženi trud i rad bude nevidljiv i dođe uzaludan“. Kažu, „rijetko se to dešavalo, ali ima i takvih porodica“; „teško ih je opisati i generalizovati“; „nekako kao da formalno jesu, a zapravo suštinski nijesu prihvatile uslugu“. Pored toga, bilo je i ponekih porodica koje učestalo ne bi nalazile kod kuće u terminima dogovorenim za posjete, a čija problematika je prema njihovim zapažanjima bila vrlo razučena i složena te smatraju „da je takva problematika prevazilazila mogućnosti usluge“. Međutim, naglašavaju da je „vrlo teško biti siguran u postavljanju granice kada i koja porodica nije za uslugu, navodeći primjere porodica koje su u početku bile nisko saradljive, a kasnije bi se nekako uhodale i pokrenule, ostvarujući primjetan napredak u različitim oblastima funkcionisanja.

Generalno, „porodične saradnice“ opisuju da je ključna upornost u radu sa porodicama, da se rezultati nekada dugo ne vide, odnosno da se „porodice uglavnom kreću mic po mic, malim i sporim koracima, ali da su svi ti pomaci izuzetno značajni“. Mišljenja su da rad sa porodicama ne treba prekidati bez detaljnih konsultacija sa voditeljima slučaja i supervizorom. Takođe, po njihovom viđenju sa nekim porodicama je neophodan dugotrajniji rad da bi se ostvarili rezultati, dok je u drugim porodicama bilo nužno da se usluga produži usljed nepredviđenih kriznih događaja (npr. višestruki gubici u jednoj porodici). „Porodične saradnice“ procjenjuju da je važno da se trajanje usluge striktno ne ograničava već da se podešava u skladu sa specifičnostima situacije i potreba konkretne porodice.

Saradnja s voditeljima slučaja

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

„Porodične saradnice“ ističu da su imale/imaju dobru saradnju sa CSR, odnosno voditeljima slučaja. Opisuju da su im voditelji slučaja uvijek bili dostupni te da im je njihova podrška bila naročito značajna na samom početku rada, prilikom ulaska u porodicu, ali i kasnije kada bi se suočili sa nekim kriznim situacijama u porodici ili imali određene dileme. Pri tome, dostupnost voditelja slučaja i samo odvijanje saradnje za određene „porodične saradnice“ podrazumijeva u prvom redu neposredne kontakte i zajedničko djelovanje, dok druge pod tim uglavnom podrazumijevaju česte konsultacije i razmjenu informacija putem telefona, koje prakse se razlikuju od jednog do drugog CSR. Najmanji zajednički imenitelj, prema iskazima „porodičnih saradnica“, predstavljaju sastanci sa voditeljima slučaja u CSR u dinamici od jedanput mjesečno, kojom prilikom im dostavljaju mjesečni izvještaj o svojim aktivnostima i list praćenja za svaku porodicu.

Pojedine „porodične saradnice“ navode da su u prve posjete porodicama odlazile zajedno sa voditeljem slučaja, što im je olakšalo upoznavanje same porodice u kućnim uslovima. Jedna od „porodičnih saradnica“ naglasila je kako je izuzetno dobra saradnja sa voditeljima slučaja predstavljala ključni razlog zbog koga je tako dugo ostala na tom poslu. Ona i sada, kada se desi neka krizna situacija u porodicu najčešće odlazi zajedno sa voditeljem slučaja i to, po njenom mišljenju, „daje snažnu poruku porodici i smanjuje mogućnost nastanka „šumova“ u komunikaciji/prenošenju poruka“.

Percepcija potrebne podrške i mogućnosti za unapređenje usluge

„Porodične saradnice“ su kao ključne izvore podrške, koju su imale u svom radu sa porodicama, konzistentno navodile: redovne i vanredne konsultacije sa voditeljima slučaja te redovne i vanredne konsultacije sa timom pružaoca usluge, posebno ističući kontinuitet njihove pristupačnosti i dostupnosti. Takođe, naglasile su važnost grupne supervizije koju su dobijale u dinamici od jedanput mjesečno i tokom koje su, kako kažu, „mogle da nauče puno toga kroz razmjenu iskustava“.

Pojedine „porodične saradnice“ navele su da su se samoinicijativno uključile u određene obuke čiji sadržaj su prepoznale kao relevantan za bolje razumijevanje porodica s kojima rade, konkretno pominjući obuke na temu razvoda.

Više njih je mišljenja da bi bilo dobro da im pružalac usluge obezbjedi kontinuirane edukacije na isti način kako je to omogućeno i organizovano za voditelje slučaja iz centara za socijalni rad, kojima su pojedine obuke predviđene kao obavezne i kao takve obezbjeđene i podržane na institucionalnom nivou.

Sve „porodične saradnice“ iskazale su potrebu za kontinuiranim stručnim usavršavanjem te zainteresovanost za pohađanje što više različitih obuka u cilju proširivanja i produbljivanja sopstvenih profesionalnih kompetencija, naglašavajući da

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

se u svom radu sreću sa veoma raznolikim i kompleksnim porodičnim situacijama i problemima. Takođe, smatraju da bi bilo dobro „kada bi se obuke odvijale u nekom utvrđenom ritmu“. Neke od njih su kao posebno važne izdvojile obuke fokusirane na problematiku dječjeg prosjačenja, ugovorenih brakova, prvih kontakata odnosno (re)uspostavljanja kontakata sa porodicom nakon eskalacije nasilja u porodici.

Pored potreba iskazanih u vezi s organizacijom i pohađanjem određenih obuka, većina „porodičnih saradnica“ navele su da bi im bilo značajno „kada bi mogle da rade po ugovoru o radu namjesto po ugovoru o djelu“. Nekolicina „porodičnih saradnica“ smatraju da bi i „za njih trebalo uvesti neki oblik identifikacije, poput službenih legitimacija koje su uspostavljene za voditelje slučajeva, kako bi se vidjelo/naglasilo da su i one stručni radnici“. Pojedine „porodične saradnice“ istakle su „da bi im značilo kada bi imale na raspolaganju jednu kancelariju u kojoj bi, po potrebi, mogle da realizuju individualne razgovore i druge aktivnosti prilagođene potrebama pojedinih članova porodice, jer porodice sa kojima rade često žive u veoma „skučenom“ prostoru unutar koga je „praktično nemoguće naći kutak za individualni rad sa pojedinim članovima“.

5.4.3 PRIKAZ REZULTATA DUBINSKIH INTERVJUA SA PORODICAMA KOJE SU KORISTILE USLUGU „PORODIČNI SARADNIK“

Opis učesnika

U dubinskim polustrukturiranim intervjuima učestvovalo je **27 porodica**, od kojih su dvanaest iz centralnog, devet iz sjevernog i šest iz primorskog regiona. U strukturi intervjuisanih porodica nalaze se romske porodice, porodice koje imaju dijete sa smetnjama u razvoju ili odraslog člana s invaliditetom, jednoroditeljske porodice, porodice samohranih roditelja, porodice u kojima je prema roditelju izrečena mjera nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, porodice u kojima je prema djetetu odnosno maloljetniku izrečena mjera PNOS-a, porodice koje se suočavaju sa akcidentnim i/ili normativnim krizama i dr. Sve porodice uključene u ispitivanje završile su sa korišćenjem usluge „porodični saradnik“, pri čemu se protok vremena od trenutka završetka usluge razlikovao od porodice do porodice, sa varijacijama u intervalu od mjesec dana do tri godine.

Intervjuisano je ukupno 45 članova iz 27 porodica. Realizovano je **20 individualnih intervju**a sa roditeljima, i to sa petnaest majki i sa pet očeva, te **sedam grupnih intervju**a u kojima je učestvovalo ukupno 25 članova (devetnaest odraslih i šestoro djece). Procesno grupni intervjui su se odvijali na sljedeći način: obavljena su dva intervjuja sa po dva člana iz dvije porodice; obavljena su dva intervjuja sa po tri člana iz dvije porodice; jedan intervju sa četiri člana jedne porodice; jedan intervju sa pet

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

članova jedne porodice i jedan intervju sa šest članova jedne porodice. Kod pet porodica u ispitivanju su učestvovala oba roditelja, a u tri od njih razgovoru su prisustvovala i djeca, te članovi šire porodice (baba, djed); kod dvije porodice učestvovao je jedan roditelj (jedna majka i jedan otac), kao i njihovi bliski srodnici (baba, djed, ujak, stric, tetka), a u dva slučaja su učešće uzela i djeca. Djeca koja su participirala u grupnim intervjuima, zajedno sa svojim roditeljem/roditeljima, a u određenom broju slučajeva i drugih članova porodice, nalazila su na uzrastu od 10 do 17 godina. U tri porodice u ispitivanju su faktički učestvovali svi članovi porodičnog domaćinstva. Opisana dinamika ispitivanja, kreirana je od strane samih porodica kojima je omogućeno da izaberu ko će učestvovati u intervjuu. Činjenica da su neke od porodica izabrale da nastupe skupa, uključujući više međusobnih relacija i više generacija unutar porodičnog domaćinstva, dobro odražava suštinu usluge „Porodični saradnik“ koja uvezuje različite generacije članova porodice na zajedničkom zadatku unapređenja porodičnog života i ne izoluje jednu „odgovornu“ ili „dominantnu“ figuru. Tako se već sama spontana organizacija porodica kako će participirati u intervjuu može shvatiti kao važan „trag“ usluge „Porodični saradnik“ kroz koju su porodice potaknute da bolje koriste sopstvene resurse, te da saopštavaju i rješavaju svoje probleme.

U bilo kojoj od prethodno opisanih konstelacija odvijanja intervjuja, članovi porodica su manifestovali zainteresovan, otvoren i aktivan pristup, a u grupnim intervjuima naročito je došla do izražaja opuštenost i spontanost u međusobnim interakcijama članova porodice, koji su podsticali jedni druge i međusobno se dopunjavali. Kroz lakoću odazivanja i sam način kako su članovi porodica govorili o „porodičnim saradnicima“ vidljivo je koliko je usluga za njih bila važna.

Kao ključne tematske cjeline u odgovorima koje su ponudile intervjuisane porodice može se izdvojiti nekoliko međusobno uvezanih tema:

- proces upućivanja i razumijevanje usluge, uključujući i početna očekivanja članova porodica od usluge i njihove potrebe;
- ispunjenost očekivanja i zadovoljstvo uslugom;
- odnos članova porodice sa porodičnim saradnikom;
- vrsta, mjesto i intenzitet aktivnosti te preporuke za dalji razvoj i podešavanja usluge.

✚ Proces upućivanja i razumijevanje usluge, uključujući i početna očekivanja članova porodica od usluge i njihove potrebe te ispunjenost očekivanja i zadovoljstvo uslugom

Gotovo sve ispitane porodice su za uslugu „Porodični saradnik“ saznale preko matičnog centra za socijalni rad sa kojim su već imale kraću ili dužu istoriju saradnje po različitim

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

osnovama. Izuzetak je jedna porodica koja je za uslugu saznala od svojih srodnika, koji su je prethodno koristili, te se samoinicijativno obratila CSR, tražeći da se i oni uključe u uslugu, pri čemu sa CSR do tada nijesu kontaktirali. CSR je, po navodima članova ove porodice, brzo pozitivno odgovorio na njihov zahtjev i tako su „dobili svog porodičnog saradnika“.

Porodice, kojima je CSR predložio/preporučio da se uključe u ovu uslugu, navode različite utiske/doživljaje, odnosno načine na koje su percipirali tu ponudu. Više porodica navelo je da im „u startu nije bilo potpuno jasno šta ta usluga zapravo nudi, ali da su je prihvatile zbog prethodnih dobrih iskustava sa CSR“, povezujući ta iskustva sa konkretnim radnicima iz službe za materijalna davanja i/ili sa konkretnim voditeljima slučaja. Neki su ipak imali određene sumnje, brige i strepnje poput „da će im deca biti oduzeta“, „da će se nipodaštavati njihove roditeljske kompetencije“ i sl. Ipak, sam način na koji im je ponuđena usluga dao je, uz početno nepovjerenje, roditeljima nadu i prostor za prihvatanje pomoći.

Faktori koji su ih opredelili da prihvate uslugu se mogu svesti na sljedeće: želja roditelja i članova porodice da urade ono što je najbolje za svoje dijete odnosno djecu, posebno kada je riječ o djeci sa smetnjama u razvoju, spremnost za rad na unapređenju sopstvene situacije („pokušaj“), izbegavanje problema sa centrom za socijalni rad, pozitivna reakcija djeteta sa smetnjama i druge djece u porodici.

Detaljnije informacije o usluzi dobili su tokom prvog sastanka sa porodičnom saradnicom koji je organizovan u CSR ili je porodična saradnica, zajedno sa voditeljem/ljkom slučaja došla u posjetu porodici, a o čemu su se prethodno i dogovorili.

Većina članova ispitanih porodica ističu odličan kvalitet odnosa sa porodičnim saradnicama, kao i da su vrlo brzo osjetili da mogu da im vjeruju i opušteno prihvatili saradnju sa njima. Ono što im se naročito dopalo jeste redovnost posjeta (jedno nedeljno, nekada i češće) i sigurnost da će trenutno dobiti neophodnu dodatnu podršku kada i ako naiđu na izazove u svakodnevnom načinu funkcionisanja. Naglašavaju i važnost obostranog poštovanja dogovora. Prijalo im je i to što su „porodične saradnice ostavljale utisak da nigdje ne žure i da imaju dovoljno vremena za upoznavanje, pojašnjavanje i razmjenu ideja o budućoj saradnji“.

Roditelji iz više ispitanih porodica izjavili su: „Porodična saradnica mi je bila kao član porodice, bila je uvijek tu za mene i moju djecu“.

Članovi porodica ističu da su ostvarili dobar odnos sa porodičnim saradnicama i kao veoma značajno naglašavaju učestalost njihovih posjeta, kao i njihovu pristupačnost te „doživljaj sigurnosti koje su im one ulivale jer su znali da će se odazvati na svaki njihov poziv“.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Pojedini navode da su najčešće svi članovi porodice bili prisutni tokom posjeta „porodičnih saradnica“. Drugi objašnjavaju da su tokom nekih posjeta prisustvovali samo roditelji i tom prilikom razmjenjivali sa porodičnom saradnicom svoje dileme oko pristupa djetetu, gdje su im „njeni savjeti osnaživali samopouzdanje i proširivali ideje o različitim djelotvornim pristupima“, dok bi se u drugim prilikama porodična saradnica bavila djecom, a oni bili u prilici da posmatraju na koji način gradi odnos i podstiče interakciju između djece.

Članovi porodica procjenjuju porodične saradnice kao „osobe od povjerenja i izvor velike podrške“. Takođe, više porodica navelo je da su uz podršku porodičnih saradnica dobile razne pomoći u novcu i hrani, da su ostvarile više prava kod CSR (MO, DNJP, LI, DD), dobile pomoć oko opremanja kuće.

Većina porodica kao **najvažniju sagledavaju podršku porodičnih saradnica oko djece**. Neke od njih ističu da im se naročito dopao „način na koji je porodična saradnica razgovarala sa djecom o različitim temama što je doprinijelo da i oni kao roditelji bolje sagledaju interesovanja, potrebe i želje djece“. Druge zapažaju da su se porodične saradnice puno bavile podsticanjem dječjih interesovanja za različite sadržaje, uključivanjem djece u vanškolske aktivnosti, konkretnim pomaganjem u izradi domaćih zadataka, da su posredovale da dijete ode na besplatno zimovanje/ljetovanje.

Gotovo sve ispitane porodice saglasne su da su „svi postali opušteniji, uz savjete porodične saradnice, da sada bolje razumiju potrebe djece i nalaze više vremena za njih“.

U pojedinim porodicama „savjeti porodične saradnice predstavljali su veliko ohrabrenje u borbi sa bolešću, unosili optimizam i usmjeravali ka aktivnom prevazilaženju povremenih problema“. Npr. majka iz jedne porodice navodi da je „uz podršku porodične saradnice imala više volje da napravi red u kući, da raspredi stvari i uljepša prostor u kojem žive, a to je puno značilo i djeci. Takođe, bila je podstaknuta da češće sprema obroke kombinujući namirnice koje ima u kući i značilo joj je što o tome razgovara sa porodičnom saradnicom, i što dobija pohvale a sve to rezultiralo je da porodica češće ima zajedničke obroke, kvalitetnijom i redovnijom ishranom djece, kao i povremenim učestvovanjem djece u pripremi obroka“. Otac iz druge porodice ističe da je njegova supruga uz podsticanje porodične saradnice i u njenom društvu počela češće da izlazi iz kuće, da ide u nabavku, da uspostavlja komunikaciju sa drugim ljudima, da se povremeno interesuje u školi za napredovanje djeteta, da više komunicira sa njim o svakodnevnim aktivnostima. Takođe, „počeo je da primjećuje pozitivne promjene u odnosu supruge prema djetetu, kao i da je sama supruga postala nekako zadovoljnija i on sada vidi i njen trud u mnogim aspektima“.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Pojedini roditelji istakli su da je porodična saradnica osim na unapređenju roditeljskih kapaciteta, radila i na unapređenju njihovih partnerskih odnosa: „Sa njom su dosta razgovarali o svojim partnerskim odnosima, doživljaju njihovog braka i porodičnog funkcionisanja“.

Kao značajno gotovo svi naglašavaju to što se porodična saradnica sa velikim uvažavanjem odnosila prema njihovom mišljenju i viđenju potencijalnih rješenja „bez da pokušava da im nametne sopstvena“ te da su „imali su doživljaj ravnopravnosti u tom odnosu“. Navode da se „uz porodičnu saradnicu vratilo zajedništvo i povezanost u njihovu porodicu“, kao i da su „poslije dužeg vremena imali zajedničke trenutke i (re)uspostavili porodične rituale“.

U više navrata ispitane porodice su navodile važnost iznalaženja odgovarajućeg pristupa različitim članovima porodice, a roditelji su posebno cijenili sposobnost porodičnih saradnika u komunikaciji sa djecom.

Takođe, članovi porodica su imali potrebu da istaknu lične osobine kao vrline svojih porodičnih saradnica, opisujući njihovu toplinu, srdačnost, optimizam, staloženost, otvorenost, ljubaznost, iskrenost, borbenost, upornost i istrajnost. Pojedini članovi porodice izjavili su da ih je u početku na neki način brinula mladost porodičnih saradnica te da su se pitali „mogu li tako mlade i neiskusne osobe uopšte razumjeti njihovu složenu životnu priču...“. Međutim, vremenom su se uvjerali u njihovu stručnost i posvećenost, te sagledali i brojne prednosti koje povezuju sa mladošću porodičnih saradnica kao npr. „njihovu vedrinu, energiju, lakoću u ostvarivanju komunikacije s djecom te sa adolescentima sa kojima komunikacija može da bude naročito izazovna“.

Pojedine porodice smatraju da im je „bilo kratko vrijeme korišćenja ove usluge i da bi voljele da u uslugu budu uključene na duži period“.

Sve ispitane porodice mišljenja su da bi usluga „porodičnog saradnika“ bila važna mnogim porodicama, naročito onim koje u nekom trenutka života prolaze kroz nepredviđene okolnosti i krize. Njihovo iskustvo je takvo da bi je preporučili svima jer, kako su istakli, „vjeruju da bi ova usluga prijala svakoj porodici“.

Iz navoda ispitanih roditelja proizilazi da je kvalitet odnosa sa stručnim radnicima centra za socijalni rad unapređen tokom korišćenja usluge kod velikog broja porodica.

Naročito cijene uvažavanje i isticanje svojih roditeljskih kompetencija, a smeta im „puno administracije, prezauzetost, neudubljivanje u probleme porodice i nezainteresovanost nekih stručnih radnika sa kojima su bili u kontaktu“.

Usluga porodični saradnik je bila prilika da se promeni percepcija o radu centara za socijalni rad i da se sagleda složenost posla kojima se ta ustanova bavi.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Roditelji koji su koristili uslugu „Porodični saradnik“ su u najvećem broju izuzetno zadovoljni ovom uslugom, pri čemu je zadovoljstvo, u većoj mjeri nego kada je riječ o drugim uslugama, povezano i sa doživljajem stepena njihove uključenosti te mogućnosti uticaja na sadržaj i način pružanja usluge.

Kvalitet i intenzitet saradnje porodičnih saradnika sa voditeljima slučaja u centrima za socijalni rad i sa porodicama u koje su uključeni posredstvom centara za socijalni rad, percipiraju se kao ključni faktori koji doprinose izuzetnosti, efikasnosti i efektivnosti ove usluge.

I ova analiza, poput brojnih drugih istraživanja, pokazuje da roditeljev doživljaj stručnjaka može značajno uticati na djelotvornost intervencija. Roditelji koji doživljavaju da stručnjaci koriste moć „nad njima“ češće se otvoreno opiru i suprotstavljaju ili „igraju igre“ pretvarajući se da sarađuju. Roditelji koji doživljavaju da stručnjaci koriste svoju profesionalnu moć kako bi im pomogli razvijaju bolji odnos saradnje sa stručnjakom. Pokazalo se da na roditeljsku percepciju stručnjaka najveći uticaj ima upravo **pozicija u odnosu** koju stručnjaci zauzimaju, dok činjenica jesu li roditelji dobrovoljni ili „nedobrovoljni“ korisnici intervencija nema bitniju ulogu u ovom procesu.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE

Crna Gora ima dobro razrađen zakonski i strateški okvir, koji daje osnovu za usaglašeno djelovanje države u sprječavanju nasilja nad djecom i pružanje pomoći roditeljima i starateljima u vezi s obavezama koje nosi vaspitanje i briga o djeci.

Zaštita djece od nasilja uvrštena je u Ciljeve održivog razvoja UN (SDG 5 i SDG 16) i u fokusu je Komiteta UN za prava djeteta. Opšti komentar br. 8 posvećen je pravu djeteta na zaštitu od fizičkog kažnjavanja i drugih okrutnih ili ponižavajućih vidova kažnjavanja, a Opšti komentar br. 13 bavi se pravom djeteta na zaštitu od svih vidova nasilja.

Ipak, može se konstatovati da kompletna filozofija podrške porodici nije u dovoljnoj mjeri prepoznata, niti eksplicirana u strateškim i zakonskim dokumentima, što se svakako reflektuje i na neposrednu praksu u radu sa djecom i porodicama. Razvoj pristupa i usluga za podršku porodici ima ključni značaj za rekonceptualizaciju porodičnog smještaja – hraniteljstva i ispunjenje njegove primarne svrhe, tako da hraniteljstvo bude kratkoročno rješenje u kontekstu dobro definisanog plana stalnosti za dijete.

U pravcu osiguranja što humanijeg okruženja za njegu i vaspitanje djeteta, prije nego se nadležni organi odluče na primjenu mjere izdvajanja djeteta iz porodice, svakako je

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

nužno zapitati se jesu li iscrpljene sve mogućnosti u biološkoj porodici. **Između nadzora nad vršenjem roditeljskog prava i oduzimanja prava roditelju da živi sa svojim djetetom, odnosno izdvajanja djeteta iz porodice, nalazi se izuzetno širok prostor za djelovanje, kako roditelja tako i države, odnosno njenih službi.** Da bi se efikasnije pomoglo roditeljima koji nemaju dovoljno sposobnosti, motivacije i znanja da se na primjereniji način staraju za djecu, nužno je da država svoje intervencije, intenzitet djelovanja, način te rok u kojem je roditeljima potrebna pomoć prilagodi njihovim potrebama. Boravak stručnjaka u porodičnom domaćinstvu dio dana ili cijeli dan, upućivanje u dnevne roditeljske obaveze, demonstriranje poželjnog ponašanja, pomaganje djeci u izradi domaćih zadataka ili odvođenje djece na dodatne aktivnosti, svakako bi mnogim roditeljima pomoglo da shvate na koji način treba brinuti za ove potrebe djece, a ujedno zadržalo djecu u porodičnom okuženju. To znači povećanu potrebu rada s roditeljima, duže vrijeme koje bi se posvetilo njima, a za očekivati je da bi rezultat bio u korist djece, vidljiv i mjerljiv. **Stvaranjem, odnosno proširivanjem mogućnosti za ovakav rad s djecom i roditeljima, u određenom broju slučajeva bi se prevenirala potreba za primjenom mjera izdvajanja djeteta iz porodice.** Takođe, kroz ovakav vid podrške porodicama uticalo bi se i na proces deinstitutionalizacije kao centralno opredjeljenja države u oblasti socijalne i dječje zaštite, prije svega obezbjeđivanjem adekvatnije brige o djeci. **Na taj način, sistem brige o djeci se osnažuje uvođenjem inovativne usluge koja roditeljima i djeci obezbjeđuje pomoć kakva im je potrebna, tako da se može očekivati veća efektivnost ostalih preventivnih mjera porodičnopravne zaštite te povećanje broja djece koja ostaju i odrastaju uz roditelje.**

Implementacija usluge „Porodični saradnik” u sistem usluga u Crnoj Gori može se posmatrati iz perspektive razvoja reformskih procesa, koji su dovoljno sazrijeli da obezbjede prostor i kontekst za konceptualizaciju nove usluge, istovremeno tijesno isprepletane sa nadležnostima centra za socijalni rad iz perioda prije reforme i komplementarne sa novim ulogama koje je centar za socijalni rad dobijao/dobio tokom reforme.

Naime, procjenjuje se da naglašene egzekutivne komponente kojima su protkane brojne uloge, odgovornosti, obaveze i aktivnosti centra za socijalni rad, prevashodno kao organa starateljstva, pozicioniraju centar kao ustanovu sa višestrukim i nerijetko konfliktnim ulogama u odnosu na porodice kojima je potrebna pomoć. U tom kontekstu, postavlja se pitanje da li centri za socijalni rad kao javne multifunkcionalne ustanove, koje imaju nadležnosti u okviru javnih ovlašćenja, organa koji donosi odluke u postupku predmeta nekog spora, funkciju organa starateljstva, tzv. pomoćnog organa suda i direktno pružaju određene usluge socijalne zaštite (što sa sobom nosi i koncentraciju moći i povećava mogućnosti zloupotrebe „de facto monopolskog položaja“), mogu da

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

izdrže test vremena, odnosno promjena, i opstanu kao takve ili je potrebna njihova radikalna dekonstrukcija kroz preraspodjelu poslova i odgovornosti na različite aktere?

Danas preovlađuje stav da se koncentracijom više uloga u jednoj javnoj ustanovi, nikako ne garantuje kvalitet usluga za korisnike, već da se prije može ugroziti, jer su i procjenitelj i onaj koji odlučuje i pružalac sjedinjeni u jednom entitetu. Ipak, ne treba zanemariti ni drugačije glasove koji podsjećaju da multifunkcionalnost centara za socijalni rad i grupisanje više uloga na jednom mjestu može predstavljati adekvatan institucionalni odgovor, u duhu aktuelno opšteprihvaćenog holističkog pristupa potrebama pojedinca i porodice. Takođe, u skladu sa savremenim postavkama je i koncipiranost centara za socijalni rad kao institucija otvorenih za saradnju i potencijalno funkcionalno povezanih sa tangentnim (iz perspektive jedinstvenih ljudskih potreba) službama u zajednici, prevenstveno obrazovnim i zdravstvenim.

Mogućnosti za prevazilaženje potencijalno štetnih posljedica, koje proizilaze iz složenih, dvostrukih ili višestrukih uloga centra za socijalni rad, različito su sagledavane i razrješavane kroz razvoj ovih ustanova, te u kontekstu različitih društveno-političkih, ekonomskih i drugih prilika.

Najveće promjene u konceptualizaciji centara za socijalni rad u Crnoj Gori, od njihovog nastanka do danas, pokrenute su donošenjem Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti iz 2013. godine i pratećih podzakonskih akata.

Reformisani centar za socijalni rad, transformiše se iz neposrednog pružaoca usluga u glavnog nosioca sistemskog pristupa u stručnom socijalnom radu, sa fokusom na aktivnostima procjene, aranžiranja pristupa uslugama, planiranja, koordinacije, nadgledanja i evaluacije usluga koje bi trebalo da odgovore na potrebe različitih korisnika.

U takvom ustrojstvu, Centar za socijalni rad u procesu podrške porodicama mora imati mrežu saradnika u lokalnim zajednicama koji će biti u mogućnosti da odgovore na različite potrebe porodica.

Smatra se da se podjelom uloga u socijalnoj zaštiti uvećavaju pretpostavke za podjelu moći i sistem zasnovan na kontroli i ravnoteži. Mehanizmi unutrašnje kontrole svojim dejstvom preveniraju izgradnju ambijenta kojim se povećava koruptivni kapacitet.

U dijalektičkim tačkama sukoba i nadogradnje, ili preciznije rečeno u komplementarnosti poimanja starog i novog u ulogama i odgovornostima centra za socijalni rad, nalazi se suštinsko utemeljenje usluge „Porodični saradnik”, koja se pozicionira kao usluga usmjerena na podršku porodicama sa složenim i brojnim potrebama, čija svrha je **prevencija izmještanja djeteta/djece iz primarnih/bioloških porodica** kroz

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

unaprjeđenje kapaciteta ovih porodica da omoguće bezbjednost djeteta/djece i uslove za njegov/njihov kvalitetan razvoj u porodičnom okruženju.

Da bi se u potpunosti implementiralo i ostvarilo da se djeca mlađa od tri godine ne smještaju u ustanove (osim kada to podrazumijeva smještaj sa roditeljem), neophodan je razvoj niza preventivnih programa i usluga podrške porodicama, čija lepeza bi trebalo da obuhvati cijeli intervencijski spektar.

Troškovi ovakvih usluga, a posebno isplativost istih, dodatno opravdavaju prelazak sa rezidencijalnih na usluge podrške za život u porodici i zajednici. Dokazi ukazuju na to da je pružanje podrške porodicama jeftinije, ili barem ne skuplje od tradicionalnog oblika staranja. Isplativost dobre usluge u porodici i zajednici ista je ili bolja zbog boljih krajnjih ishoda.

Smanjenje broja, sve do potpunog ukidanja smještanja djece mlađe od tri godine u rezidencijalne ustanove, ključni je međunarodni pokazatelj dobre prakse, a pred Crnom Gorom je i dalje izazov kako da u neposrednoj praksi, naročito kod djece najnižeg uzrasta demonstrira stvarnu posvećenost najboljim interesima djece, u skladu sa CRC i Smjernicama.

Prisutna je određena ambivalencija u gledištima različitih učesnika, prevashodno voditelja slučaja i pružaoca usluge „Porodični saradnik” na kom nivou intervencijskog spektra bi usluga „Porodični saradnik” trebala da se pozicionira.

Kroz analizu smo pokušali da istaknemo i neka otvorena pitanja i ponudimo određene predloge i teze u vezi mogućih rješenja, kao i da uputimo na poželjan pravac budućih istraživanja.

6.1 OPŠTE PREPORUKE

Potrebna je politika koja promoviše porodični život i podržava roditeljstvo.

Nužan je razvoj različitih usluga u zajednici koje podržavaju porodicu;

Potrebna je saradnja pružalaca usluga, donosilaca politika i naučnika/predstavnika akademske zajednice koji se bave istraživanjem u području podrške roditeljstvu koja će omogućiti da sve porodice imaju pristup odgovarajućim oblicima (stručne) podrške. U sve faze razvoja usluga potrebno je uključiti roditelje i djecu.

Neophodno je da sistem socijalne i dječje zaštite razvije strategije, te finansijske, administrativne, organizacione i ljudske resurse za održiv razvoj usluga za podršku porodici prilikom pružanja podrške djeci koja su izložena rizicima od socijalne

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

isključenosti, diskriminacije, siromaštva, zanemarivanja, zlostavljanja i gubitka roditeljskog i porodičnog staranja.

Usluga „Porodični saradnik“, iako jedna od malobrojnih usluga usmjerenih ka rješavanju problema ranjive djece i njihovih porodica sa višestrukim i složenim potrebama, nije postala dio sistema socijalne i dječje zaštite, jer se pruža u okviru projekata koje finansiraju međunarodne organizacije. S obzirom na prepoznate potrebe većeg broja ranjivih porodica za ovom specifičnom uslugom, **ona ne bi trebalo da zavisi od projekata u okviru kojih se nudi, jer se to negativno reflektuje na njenu održivost.**

Važno je kontinuirano sprovoditi edukaciju stručnih radnika koji su uključeni u primjenu mjere nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, kao i ostalih mjera, kako bi se ove mjere ujednačeno koristile i primjenjivale.

6.2 SPECIFIČNE PREPORUKE

Usluga „Porodični saradnik“ treba da bude prepoznata i podržana kao jedan od osnovnih servisa podrške porodicama;

Neophodno je razviti standarde za uslugu „Porodični saradnik“;

U daljem razvoju usluge „Porodični saradnik“ pažljivo balansirati potencijalne tenzije između standardizacije i potrebe da se sačuva fleksibilnost u radu s porodicama;

Važno je ustanoviti metodologiju procjene potrebnog broja „porodičnih saradnika“ za svaku opštinu u Crnoj Gori;

Obezbjediti model stabilnog finansiranja usluge kako bi usluga bila dostupna u svim opštinama;

Povezati budžetiranje usluge „Porodični saradnik“ s procjenom potreba porodica i djece za ovom uslugom;

Procjeniti potrebe za uslugom na nivou lokalnih zajednica i precizirati troškove implementacije usluge u svim opštinama;

Uvesti različite mehanizme podrške „porodičnim saradnicima“;

Kontinuirano organizovati i sprovoditi edukacije i superviziju „porodičnih saradnika“;

Kreirati programe obuka za „porodične saradnike“ i uspostaviti kurikulum, odnosno osmisliti putanju njihovog profesionalnog razvoja;

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

S obzirom da usluga „Porodični saradnik“, iako primarno fokusirana na djecu, odnosno na sprječavanje izdvajanja djece iz njihovih primarnih porodica, targetira porodicu na holistički način kao jedinstvenu cjelinu, **neophodno je proširivanje taksonomije usluga kako bi se usluge namjenjene porodicama učinile vidljivim**, što je i nužan uslov da bi ovakve usluge bile adekvatno prepoznate, promovisane i podržane.

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

7. LITERATURA

Ajduković, M. (2006): Rane intervencije kao podrška roditeljima pod socijalnim rizicima, *Dijete i društvo*, 3 (1-2), 161-171

Ajduković, M. (2007): Značaj supervizije za kvalitetan rad s djecom, mladima i obiteljima u sustavu socijalne skrbi. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (2), 339-353

Ajduković, M. (2009): Pristupi zbrinjavanju djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi u Europi, *Revija socijalne politike*, 11 (3-4), 299-321

Ajduković, M. (2015): Pomoć roditeljima u zaštiti dobrobiti djeteta – Priručnik za socijalne radnike, druge stručnjake i suradnike centara za socijalnu skrb, Društvo za psihološku pomoć&Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb

Ajduković, M., Ogresta, J., Rimac, I. (2012): Značaj kvalitetnih podataka za kreiranje politika za prevenciju nasilja nad djecom u obitelji, *Ljetopis socijalnog rada* 19(3), 413-437

Ajduković, M., Radočaj, T., ed. (2008): Pravo djeteta na život u obitelji, Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb (<https://www.unicef.org/croatia/reports>)

Analiza minimalnih standarda usluga u sistemu socijalne i dječje zaštite Crne Gore (2018), Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Podgorica (<https://www.zsdzcg.me>)

Analiza multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju (2019). UNICEF

Analiza potreba i mogućnosti za uspostavljanje podrške porodici i usluga koje se pružaju na nivou zajednice za biološke porodice (2021), Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Podgorica (<https://www.zsdzcg.me>)

Camović, Dž., Isanović Hadžiomerović, A (2017): Nove paradigme porodičnog odgoja i roditeljstva, *Zbornik radova Muslimanska porodica*, Sarajevo, El – Kalem, 19-30 (<https://academia.edu>)

Carraro, A., Gavrilović, M., Novković, M., Stanišić, S., Smolović, D. (2020): Multidimenzionalno dječje siromaštvo u Crnoj Gori – Razumijevanje složene stvarnosti djece u siromaštvo primjenom mješovitih metoda, UNICEF Kancelarija za istraživanje – Innocenti i UNICEF Crna Gora

Dominics,R., ed. (2018): Jačanje porodica iz osetljivih grupa – Pogled na mogućnosti, UNICEF, Beograd (<https://www.unicef.org/serbia/publikacije>)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Djeca u Crnoj Gori - Podaci iz Popisa 2011. (2012), Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT&UNICEF Crna Gora

Građanska alijansa&UNICEF (2020): Analiza zakonodavstva i prakse: Pristup djece pravdi - Prava djeteta u pravosudnim postupcima, sa fokusom na pristup besplatnoj pravnoj pomoći, Građanska alijansa, Podgorica

Hamilton, C., Raof, A., Barnes, R., Arndt, J (2018): Evaluacija sistema za praćenje stanja dječjih prava u Crnoj Gori za period 2014–2017. godine i planirani pristup ovoj temi za period 2017–2021. godine, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica.

Hrabar, D. (1994); Prava djece u obitelji, Revija socijalne politike, god. I, br. 3., str. 263-267, Zagreb 1994.

Hrabar, D. (2005): Pravo djeteta na obiteljski život, Dijete i društvo, 7 (2), 382-396

Irimija, R., Kirjaćesku, D., Vasić, S. (2019): Analiza multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

Jefkaj, E. (2020): Analiza potreba i mogućnosti za uspostavljanje usluga za romsku i egipćansku djecu u Crnoj Gori, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Podgorica (<https://www.zsdzcg.me>)

Jović, S.i Miloradović, S. (2017): Porodični saradnik: Priručnik za pružanje usluge, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd

Jovanović, V. (2020): Vodič za obezbeđenje usluga socijalne zaštite u jedinicama lokalne samouprave, Beograd

Kapor Stanulović, N. (u pripremi): O roditeljima (<https://www.issa.nl>)

Konvencija UN o pravima djeteta, 1989 („Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori”, br. 15/90 i “Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97)

Ljubičić. M., Stanojević, D., Ognjanović, M., Popović, Lj., Dakić, B.: Istraživanje teškoća porodica usled kojih dolazi do odluka organa starateljstva o izdvajanju dece iz porodica i analiza stručnih postupaka centara za socijalni rad u tom procesu, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu&Zavod za socijalnu zaštitu RS

Maglica, T., Ljubetić, M., Grčić, A. (2020): Podrška u vaspitanju porodicama u riziku u okviru organizacije civilnog društva – Iskustva korisnika udruženja MoSt, Specijalna edukacija i rehabilitacija 2020, Vol. 19, Br. 3, str. 145-164

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Mapa puta za prelazak sa institucionalnog staranja na usluge staranja u porodici i zajednici u Crnoj Gori zasnovana na minimalnom paketu usluga podrške za život u porodici i zajednici, uključujući i analizu troškova – nacrt (2019), Centar za socijalnu politiku

Maurović, I. (2010): Intervencije u obiteljskom okruženju – Mogućnost prevencije izdvajanja djece i mladih rizičnog ponašanja iz obitelji, Ljetopis socijalnog rada 17(3), 413-443

Milanović, M. (2017): Unapređenje dečje zaštite kroz iznalaženje rešenja u okviru postojećeg fiskalnog prostora, IDEAS, Beograd

Miloradović, S. i Jović, S. (2016): Pilotiranje usluge „Porodični saradnik” i evaluacija rezultata usluge – Studija, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd

Miloradović, S., Veljković, L., Jović, S., Popović, Lj. (2016): Osnaživanje biološke porodice deteta – Analiza usluge Porodični saradnik za porodice sa djecom sa smetnjama u razvoju, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd

Mrkić, V. (2021): Istraživanje o potrebama stručnih radnika u oblasti socijalne i dječje zaštite s posebnim akcentom na prava djece s invaliditetom i osoba s invaliditetom, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Podgorica

McCoy, A. (2021): Širenje programa “Roditeljstvo za cjeloživotno zdravlje za malu djecu” u Crnoj Gori: Studija izvodljivosti, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

Nikolov, M., Radević, D. (2020): Pregled propisa koji regulišu pitanje usluga socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori (<https://eesp.me>)

Pećnik, N., ed. (2013): Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj, Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Zagreb

Pejaković, Lj., Zajić, G., Dakić, B., Lončar, D., Milošević, S., Spasenić, Ž. (2016): Deinstitutionalizacija u Srbiji – ostvareni rezultati i preporuke za dalje unapređenje procesa, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd

Plan transformacije JU Dječji dom „Mladost“ Bijela za period 2020-2024. godina (2019), Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Podgorica

Ponoš, D., ed. (2018): Procedure u razvodu i izazovi samohranog roditeljstva – psihološki i pravni priručnik, Udruženje roditelji, Podgorica

Porodični zakon („Službeni list RCG”, br. 1/2007 i „Službeni list CG br. 053/16)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Pravilnik o organizaciji, normativima, standardima i načinu rada centra za socijalni rad („Službeni list Crne Gore“, br. 058/13 od 20.12.2013, 030/15 od 12.06.2015, 017/16 od 11.03.2016, 043/19 od 31.07.2019);

Pravilnik o bližim uslovima i standardima za obavljanje stručnih poslova u socijalnoj i dječjoj zaštiti („Službeni list Crne Gore“, br. 56/13 od 06.12.2013, 14/14 od 22.03.2014, 073/19 od 27.12.2019);

Pravilnik o uslovima, programu i načinu polaganja stručnog ispita u socijalnoj i dječjoj zaštiti („Službeni list Crne Gore“, br. 027/13, 01/15, 024/15, 060/17, 043/19, 016/21);

Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje i oduzimanje licence za rad stručnim radnicima u oblasti socijalne i dječje zaštite („Službeni list Crne Gore“, br. 073/17 od 03.11.2017)

Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje, suspenziju i oduzimanje licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite („Službeni list Crne Gore“, br. 038/18 od 13.06.2018, 076/19 od 31.12.2019, 016/21 od 17.02.2021 i 084/21 od 02.08.2021)

Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima za smještaj djece i mladih u ustanovu i malu grupnu zajednicu („Službeni list Crne Gore“, br. 027/13, 018/18 od 23.03.2018)

Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluge smještaja odraslih i starijih lica („Službeni list Crne Gore“, br. 058/14 od 29.12.2014, 021/16 od 25.03.2016, 015/18 od 09.03.2018, 065/19 od 02.12.2019);

Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluge smještaja u prihvatilištu – skloništu („Službeni list Crne Gore“, br. 026/14 od 20.06.2014, 017/16 od 11.03.2016, 015/18 od 09.03.2018, 076/19 od 31.12.2019.)

Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga porodičnog smještaja – hraniteljstva i porodičnog smještaja („Službeni list Crne Gore“, br. 019/14 od 17.04.2014, 015/16 od 03.03.2016)

Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici („Službeni list Crne Gore“, br. 030/15 i 063/19);

Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima savjetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga („Službeni list Crne Gore“, br. 076/19)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Preporuke Komiteta za prava djeteta UN-a (2018), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Podgorica

Protokol o jačanju međusektorske saradnje u prevenciji napuštanja djece (2014), Vlada Crne Gore, Podgorica

Ratkajec Gašević, G., Dodig Hundrić, D., Mihić, J. (2016): Spremnost na promjenu ponašanja – od individualne prema obiteljskoj paradigmi, Kriminologija i socijalna integracija Vol. 24 Br.1. 2016.

Sladović Franz, B. (2004): Mišljenje stručnjaka o izdvajanju djece iz obitelji: rezultati intervjua, Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada, 11 (1), 115-130

Smernice za alternativno zbrinjavanje dece – Okvir ujedinjenih nacija (2018), SOS Dečija sela Srbija, Beograd (<https://sos-decijasela.rs>)

Smjernice za planiranje, provedbu i evaluaciju preventivskih i tretmanskih programa zaštite djece od nasilja (2010), Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske, Zagreb

Sofović, J. (2019): Djeca koja čekaju, Udrženje Forum lijeve inicijative – FLI, Sarajevo

Statistika dohotka i uslova života 2013-2017 (2018)

Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019– 2023. (2019). Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja sa akcionim planom 2017-2021

Strategija Vijeća Europe za prava djeteta (2016. - 2021.) – Ljudska prava djece (<https://rm.coe.int>)

UNICEF (2021): Višedimenzionalno siromaštvo djece u Crnoj Gori – Razumjevanje kompleksne stvarnosti djece koja žive u siromaštvu primjenom mješovitih metoda, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

UNICEF (2021): Zaštita djece u Crnoj Gori od siromaštva tokom i nakon pandemije: Poziv za sprovođenje multisektorskog pristupa, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

UNICEF, IDEAS, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Ministarstvo rada i socijalnog staranja (2019): Analiza rada centara za socijalni rad u Crnoj Gori, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Podgorica

UNICEF (2018): Jačanje porodica iz osjetljivih grupa – Pogled na mogućnosti, Beograd

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Ured UNICEF-a u Bosni i Hercegovini (2017): Situaciona analiza o djeci pod rizikom od gubitka porodične brige i djeci bez roditeljskog staranja u Bosni i Hercegovini (<https://www.unicef.org/bih>>izvještaji)

Vudhed, M. (2012): Različite perspektive o ranom djetinjstvu: Teorija, istraživanje i politika. Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju, Beograd (<https://www.cipcentar.org>)

Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni list Crne Gore“, br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018)

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti („Službeni list Crne Gore“, br. 027/13 od 11.06.2013, 001/15 od 29.07.2015, 047/15 od 18.08.2015, 056/16 od 23.08.2016, 066/16 od 20.10.2016, 001/17 od 09.01.2017, 031/17 od 12.05.2017, 042/17 od 30.06.2017, 050/17 od 31.07.2017, 059/21 od 04.06.2021 i 145/21 od 31.12.2021)

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. („Službeni list Crne Gore“, br. 046/10 od 06.08.2010, 040/11 od 08.08.2011). 107 Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti. („Službeni list Crne Gore“, br. 027/13 od 11.06.2013, 001/15 od 05.01.2015, 047/15 od 18.08.2015., 056/16 od 23.08.2016, 066/16 od 20.10.2016, 001/17 od 09.01.2017, 031/17 od 12.05.2017, 042/17 od 30.06.2017, 050/17 od 31.07.2017)

Zavod za statistiku - MONSTAT (2013): Saopštenje br. 284: Struktura domaćinstava u Crnoj Gori - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine (<https://monstat.org>)

Zavod za statistiku - MONSTAT (2013): Saopštenje br. 248: Domaćinstva i porodice u Crnoj Gori - Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine (<https://monstat.org>)

Zavod za statistiku - MONSTAT (2013): Saopštenje br. 328: Struktura porodica u Crnoj Gori -Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine (<https://monstat.org>)

Zavod za statistiku - MONSTAT (2020): Saopštenje br. 90: Procjene stanovništva i osnovni demografski pokazatelji 2019. godina (<https://monstat.org>)

Žegarac, N. (2017): Evaluacija usluga za porodice sa djecom sa smetnjama u razvoju: Ishodi pilotiranja, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd

Žegarac, N. (2014): Pravo deteta na kvalitetno staranje – Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana, Save the Children International, Sarajevo (<https://www.ombudsmen.gov.ba>)

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

Žegarac, N., Marić, M., Polić, S. (2020): Mapiranje programa i usluga pozitivnog roditeljstva u Srbiji, Centar za prava djeteta, Beograd

ZAVOD ZA SOCIJALNU I DJEČJU ZAŠTITU CRNE GORE

8. PRILOZI

Prilog br. 1: Rješenje o formiranju radne grupe za izradu Analize opravdanosti usluge „Porodični saradnik”

Prilog br. 2: Zapisnik sa sastanka radne grupe za izradu Analize opravdanosti usluge „Porodični saradnik” održanog dana 03.03.2021. godine

Prilog br. 3: Zapisnik sa sastanka radne grupe za izradu Analize opravdanosti usluge „Porodični saradnik” održanog dana 05.04.2021. godine;

Prilog br. 4: Predlog standarda usluge „Porodični saradnik“;

Prilog br. 5: Vodič za dubinski polustrukturirani intervju sa korisnicima usluge „Porodični saradnik“;

Prilog br. 6: Vodič za fokus grupu sa stručnim radnicima - „porodičnim saradnicima“;

Prilog br. 7: Vodič za fokus grupu sa stručnim radnicima iz centara za socijalni rad – voditeljima slučaja, supervizorima i rukovodiocima službe;